

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

УДК 346.52:346.2

СУЛЕЙМАНОВА Сусанна Рефатівна

**ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНОЇ
ВАЛЮТИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ОБІГУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Добровольська Володимира Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса-2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНОЗЕМНОЇ ВАЛЮТИ ЯК ПЛАТІЖНОГО ЗАСОБУ ІЗ ОБМЕЖЕННЯМ ЗА КОЛОМ УЧАСНИКІВ ТА ВИДІВ ОПЕРАЦІЙ.....	15
1.1. Поняття та значення іноземної валюти як засобу платежу у господарському обігу України.....	15
1.2. Правова природа валютних операцій та їх обмежень в Україні.....	43
Висновки до розділу 1.....	68
РОЗДІЛ 2. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ГОСПОДАРСЬКО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ.....	71
2.1. Поняття та класифікація валютних операцій та їх обмежень.....	71
2.2. Правовий режим валютних рахунків, порядок їх відкриття, використання та обмеження.....	93
2.3. Валютні застереження як умова господарського договору.....	113
2.4. Ліцензування валютних операцій як форма їх обмеження.....	126
Висновки до розділу 2.....	137
РОЗДІЛ 3. КОНТРОЛЬ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЇХ ОБМЕЖЕНЬ.....	143
3.1. Суб'єктно-об'єктна характеристика контролю у сфері здійснення валютних операцій.....	143

3.2. Господарська відповідальність за здійснення валютних операцій:

поняття, ознаки й види.....	165
Висновки до розділу 3.....	190
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВГСУ	Вищий господарський суд України
ВСУ	Верховний Суд України
ГК України	Господарський кодекс України
ЗУ	Закон України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КТМ	Кодекс торговельного мореплавства
КСУ	Конституційний Суд України
НБУ	Національний банк України
ЦК України	Цивільний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення ринкової економіки суттєво вплинуло на взаємовідносини суб'єктів господарювання – резидентів та нерезидентів, які усе частіше використовують для розрахунків іноземну валюту. У широкому сенсі іноземна валюта слугує складовою платоспроможності і кредитоспроможності, чинником грошово-кредитної політики держави і водночас опосередковує господарські відносини та виступає коефіцієнтом міри об'єкта договору (контракту). Обіг, застосування й обмеження іноземної валюти на території України регулюється численними нормативно-правовими актами різної юридичної сили, серед яких провідну роль відіграє адміністративний ресурс контрольно-управлінсько-наглядового характеру, який здійснюють у межах своїх повноважень Кабінет Міністрів України, Національний банк України та інші уповноважені органи.

Господарський кодекс України (далі – ГК України) передбачає використання виключно національної валюти у різноманітних господарських відносинах, а норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та деяких спеціальних актів містять положення щодо застосування іноземної валюти у зазначених відносинах з відповідними законодавчими обмеженнями.

Визначення особливостей правового механізму застосування й обігу іноземної валюти через різноманітні валютні операції, їх класифікація, обмеження, умови і порядок ліцензування, використання валютних рахунків, контроль і відповідальність за їх здійснення – усе це має бути предметом науково-обґрунтованого дослідження.

Окремі проблеми, пов'язані з визначенням, особливостями регулювання, ознаками та обмеженнями валютних операцій досліджувалися у працях багатьох учених, серед яких: С. Я. Боринець, Л. К. Воронова, О. М. Горбунов, В. В. Добровольська, А. В. Д'яченко, Ж. В. Завальна,

Є. В. Карманов, Л. А. Лунц, І. Є. Криницький, М. П. Кучерявенко, С. К. Осіпов, Н. Ю. Пришва, О. П. Подцерковний, В. П. Попелюк, С. М. Половко, М. І. Савлук, О. Є. Северин, М. В. Сліпченко, О. С. Шевчик, Т. С. Шемет та ін.

Однак ці дослідження потребують доповнення комплексним господарсько-правовим аналізом проблем організації відносин щодо обмежень валютних операцій, що дасть змогу узгодити їх публічно-правові та приватноправові чинники, поєднати правові і господарські механізми цих відносин і використати їх для стимулювання ділової взаємовигідної активності суб'єктів господарювання в Україні.

Це свідчить про необхідність і доцільність дослідження основ господарсько-правового регулювання відносин, що виникають у сфері використання, обігу та обмеження іноземної валюти, розробки концептуальних засад системного вдосконалення нормативно-правових актів у цій сфері як важливої наукової проблеми, що потребує вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної програми Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U0006H) на 2011–2015 рр. та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016–2020 рр. Тема дисертаційної роботи є складовою частиною наукових досліджень кафедри господарського права і процесу та науково-дослідної теми кафедри «Організаційно-правовий механізм реалізації експортного потенціалу України на інноваційних засадах» (державний реєстраційний номер 011511002496).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення сутності та господарсько-правових засад обмежень валютних операцій у рамках

сучасної економічної та правової політики України та формулювання рекомендацій щодо удосконалення чинного законодавства.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких задач:

визначити систему обмежень використання іноземної валюти у господарському обігу України;

дати визначення поняття валютних операцій та валютних обмежень;

дослідити розмежування індикативних та валютних обмежень у системі валютного регулювання;

визначити правове регулювання валютних операцій і валютних обмежень в Україні та окреслити генезу валютних обмежень з боку НБУ;

здійснити класифікацію валютних обмежень;

уточнити зміст понять валютного ринку, валютного обігу та порядку ідентифікації їх суб'єктів;

дати визначення валютного контролю;

виявити особливості господарської відповідальності за здійснення валютних операцій та їх обмежень;

сформулювати рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства з питань, що визначають поняття, сутність, зміст та ознаки здійснення валютних операцій та їх обмежень.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі правового обмеження використання іноземної валюти у господарському обігу.

Предметом дослідження господарсько-правове забезпечення відносин обмеження використання іноземної валюти, порядок їх встановлення та реалізації.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний, логічний, дедуктивний, системний, догматичний.

За допомогою діалектичного методу досліджено економічну та правову природу іноземної валюти, її використання, обіг й обмеження через валютні

операції з використання валютних рахунків за умови ліцензування як виду їх обмежень (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.4). Логічний метод уможливив класифікацію валютних рахунків та їх обмежень (підрозділ 2.1). За допомогою дедуктивного методу висвітлені процедура й умови відкриття і використання валютних рахунків та їх обмеження; валютних застережень як умови господарського договору; поняття, підстави й види господарської відповідальності за здійснення валютних операцій та їх обмежень і на основі зробленого узагальнення запропоновано напрями удосконалення законодавства стосовно зазначених положень (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2). Системний метод дав змогу встановити умови і порядок ліцензування валютних операцій як форми їх обмежень та контролю за їх здійсненням (підрозділи 2.4, 3.1). Емпіричний метод застосовувався при огляді судової практики з питань здійснення валютних операцій, зокрема щодо їх обмежень (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3). Догматичний метод дав змогу проаналізувати зміст норм щодо контролю та відповідальності у сфері здійснення валютних операцій та їх обмежень та виявити прогалини у ньому (підрозділи 3.1, 3.2).

Теоретичну основу дослідження складають роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: І. В. Алексєєва, О. І. Береславської, С. Я. Боринця, М. К. Бункіна, О. В. Василенко, Л. К. Воронової, О. В. Гущина, Р. А. Джабраїлова, Ж. В. Завальної, А. М. Іскоростенського, Є. В. Карманова, Б. М. Криволапова, М. К. Колісника, О. В. Колосова, І. М. Кравець, Т. А. Латковської, В. І. Новосьолова, В. А. Онищенко, О. П. Подцерковного, В. П. Попелюка, С. М. Половко, М. І. Савлука, М. В. Сапожнікова, Н. О. Саттарової, С. В. Степашина, І. В. Хаменушко, О. С. Шевчика, О. О. Щокіної, О. В. Черкаєва та ін.

Нормативною основою дослідження є господарське, цивільне, фінансове законодавство України, законодавство Російської Федерації, США та ін. *Емпіричну основу* дослідження склали статистичні дані, практика Верховного Суду України та господарських судів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у юридичній науці України комплексним дослідженням господарсько-правових основ обмежень валютних операцій, на підставі якого одержано результати, що мають наукову новизну та практичну значимість, зокрема:

уперше:

визначено систему обмежень використання іноземної валюти у господарському обігу як комплекс тимчасових адміністративно-господарських правових заходів, спрямованих на стабілізацію валютного ринку, поповнення валютних резервів, зміцнення валютного курсу, скорочення дефіциту державного бюджету, стримування інфляції, зменшення дефіциту платіжного балансу тощо, шляхом упровадження обов'язкового продажу валютних коштів, обмежень валютно-готівкових розрахунків, валютно-обмінних, митно-розрахункових та інших операцій;

запропоновано розмежування індикативних та валютних обмежень у системі валютного регулювання, при цьому індикативні обмеження виступають спеціальними заходами, змістом яких є встановлення НБУ певних кількісно-розрахунково-платіжних заборон та виключень застосування іноземної валюти на території України у господарських та споживчих операціях для досягнення відповідних стратегічних цілей монетарного регулювання, а валютні обмеження стосуються поточних різноманітних валютних операцій (упродовж одного операційного дня чи періоду) з визначенням конкретних граничних сум розрахунків щодо зазначених операцій;

обґрунтовано потреби запровадження критеріїв спрощеної процедури проведення валютних операцій за допомогою електронних інформаційних технологій шляхом встановлення відповідних систем електронного сервісу (процесингу, банкінгу, еквайрингу тощо) з метою пришвидшення виконання валютних контрактів, що узгоджується із потребами функціонування світового валютного ринку;

удосконалено:

необхідність мінімізації підзаконної форми валютних обмежень з метою забезпечення стабільності та передбачуваності валютного регулювання, уведення гарантій суб'єктів господарювання від частих коливань державного впливу на валютний ринок шляхом запровадження процедури звернення НБУ у межах власних повноважень із законодавчо-обґрунтованою ініціативою до ВРУ щодо встановлення конкретних форм валютних обмежень на рівні закону;

поняття валютотобігу у сфері господарювання як певного самостійного виду господарсько-торгівельних, обмінних та інших операцій, змістом яких є розрахунки, платежі, обмеження та інші дії щодо іноземної валюти з метою ефективного використання основних інструментів валютного регулювання, покриття дефіциту платіжного балансу та забезпечення внутрішнього валютного банкотного обігу в країні;

визначення поняття «валютні операції у сфері господарювання», під якими запропоновано розуміти трансакції розрахункового, кредитного, забезпечувального та іншого характеру, яким притаманна економіко-правова властивість – конвертованість, які виникають на підставі майнових правовідносин та предметом яких є використання та обіг іноземної валюти;

класифікацію валютних обмежень: за часом – короткострокові (до 3-х місяців), середньострокові (від 3-х місяців до одного року) та довгострокові (більше 1 року); за об'єктом – обмеження щодо інвестицій, обмеження щодо валютної виручки, обмеження щодо нерухомості тощо; за порядком застосування – обмеження щодо переказу, обмеження щодо розрахункових операцій, обмеження щодо кредитних операцій, обмеження щодо ввезення/вивозу, обмеження щодо обміну; за суб'єктним складом – обмеження щодо банків та інших фінансових установ та обмеження щодо юридичних і фізичних осіб – резидентів і нерезидентів; за сферою застосування – обмеження, які пов'язані з підприємництвом, й обмеження, які з ним не пов'язані; за формою розрахунків – обмеження стосовно

готівкових розрахунків, обмеження стосовно безготівкових розрахунків та обмеження стосовно кореспондентських розрахунків;

визначення поняття валютних обмежень як різновиду валютного регулювання, сутність якого полягає у встановленні НБУ та уповноваженими органами державної влади меж поведінки суб'єктів господарювання та кількісно-вартісних показників ринкових відносин щодо обігу, використання та розпорядження іноземною валютою на території України;

пропозиції щодо порядку ідентифікації осіб – суб'єктів валютних операцій на виконання рекомендацій FATF, що передбачають врахування мети, кількості учасників валютних операцій та інші відомості, які містяться у достовірних легалізованих документах та є самостійним первинним елементом фінансового моніторингу, потребують подальшого зберігання облікових документів по банківських рахунках і ділової кореспонденції, принаймні, упродовж п'яти років після припинення ділових відносин;

визначення валютного контролю у сфері господарювання не лише як виду господарсько-фінансового контролю, а й як форми обмежень, що має своєю метою захист від різких коливань грошово-валютного курсу та створення сприятливих умов для використання національної валюти у господарському обігу;

поняття валютного ринку, як системи взаємовідносин суб'єктів господарювання з приводу здійснення різноманітних валютних операцій з дотриманням умов і обмежень щодо їх вчинення (ліцензування, декларування тощо);

набули подальшого розвитку:

періодизація запровадження валютних обмежень з боку НБУ, зокрема, виокремлено:

- перший період – 1992 р. – жовтень 1993 рр.: запровадження безготівкових валютних розрахунків та переказів виключно через кореспондентські рахунки банків, укладення численних міждержавних угод щодо порядку відкриття та обслуговування таких рахунків, введення нагляду

за банківською діяльністю, дозволу на переказ іноземної валюти за кордон іноземними інвесторами після сплати всіх податків і від самої суми переказу – податку у розмірі 15%, упровадження ліцензування валютних операцій, вимоги обов'язкового повного або часткового продажу валютної виручки юридичних осіб-резидентів;

- другий період – листопад 1993 р. – жовтень 1995 р.: упровадження фіксованого валютного курсу та зменшення обсягів операцій на валютній біржі, а потім – припинення її діяльності, введення аукціонного продажу іноземної валюти за адміністративно встановленим курсом до іноземних валют через «тендерний комітет», упровадження обов'язкової процедури декларування валютних цінностей, що знаходяться за межами України, автоматизації технологічних процесів пунктів обміну валюти і застосування до них поняття «операційний день»;

- третій період – листопад 1995 р. – 1997 р.: певна стабілізація у валютній сфері, зростання ролі УМВБ як центру проведення валютних операцій, приєднання України до ст. 8 «Статей угоди про МВФ», скасування обов'язкового продажу валюти;

- четвертий період – 1998–2004 рр.: відновлення обов'язкового часткового продажу валютної виручки у розмірі 75% з подальшим зниженням до 50%, упровадження обмеження щодо купівлі іноземної валюти банками-нерезидентами, дозволу на купівлю комерційним банкам валюти для клієнтів тільки за наявності імпортного зовнішньоекономічного контракту та довідки ДПА, фізичним особам-резидентам дозволявся продаж готівкової іноземної валюти у розмірі, що не перевищує 1000 дол. США та ін.;

- п'ятий період – 2005-2007 рр.: поступова лібералізація валютної політики та зменшення ваги адміністративних важелів впливу, скасування обов'язкового продажу валюти, збільшення терміну для повернення валютної виручки за зовнішньоекономічними контрактами до 180 календарних днів;

- шостий – сучасний період, що триває й нині, починається з 2008 р.: упровадження жорстких обмежень в умовах світової фінансової кризи та знецінення національної валюти, а саме відновлення обов'язкового часткового продажу валютної виручки у розмірі 50 % з подальшим підвищенням до 100 %, 75 %, 65 %, 120-денний строк розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; односторонній термін бронювання гривні для купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку; заборона на дострокове погашення кредитів від нерезидентів; ліміт на зняття готівки з валютного рахунку на суму до 250 тис. грн в день тощо;

положення щодо поділу валютно-розрахункових правовідносин на організаційно-господарські (щодо набуття права банку на відкриття іноземних розрахунків, порядок відкриття валютних розрахунків) та майново-господарські (щодо укладання зовнішньоекономічного договору та визначення ціни в іноземній валюті) з притаманними їм відповідними самостійними способами і формами;

визначення валютного ліцензування як специфічного засобу валютних обмежень, яке запроваджується з метою попереднього контролю за добросовісністю суб'єктів валютного ринку, забезпечення стабільності, професіоналізації та безпечності валютних операцій, встановлення чітких і прозорих механізмів і засад валютної політики України;

положення про розвиток національного валютного контролю і валютного законодавства у руслі його адаптації до відповідного законодавства Європейського Союзу, поступового приведення нормативних актів України до європейських стандартів з урахуванням національних особливостей, наприклад, упровадження чотирьох етапів валютної лібералізації на підставі директиви ЄС 88/361.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформульовані за результатами дослідження, можуть бути використані у: *нормотворчій діяльності* – для удосконалення чинного законодавства у сфері валютних операцій та їх обмежень; *правозастосовній*

діяльності – при здійсненні контролю і застосуванні господарсько-правової відповідальності у сфері валютних операцій; *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових досліджень проблем обмежень валютних операцій; *навчально-методичній роботі* – при викладанні курсів «Господарське право», «Підприємницьке право», «Договірне право», а також при підготовці навчальної літератури для студентів вищих навчальних закладів юридичного та економічного профілю.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та результати дослідження висвітлені на всеукраїнських і міжнародних наукових, науково-практичних конференціях, круглих столах, форумах (в тому числі й за межами України): «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 24–25 жовтня 2014 р.); «Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин» (м. Донецьк, 7–8 листопада 2014 р.); «10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації» (м. Одеса, 7 листопада 2014); «Другі Таврійські юридичні наукові читання» (м. Сімферополь, 7–8 листопада 2014 р.); «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 12–13 грудня 2014 р.); «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р.); «Підвищення стійкості економіки в умовах геоекономічної нестабільності» (м. Київ, 5 листопада 2015 р.); «Пріоритетні напрями модернізації системи права України» (м. Кривий Ріг, 13–14 листопада 2015 р.); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 19–20 лютого 2016 р.).

Публікації. Основні наукові положення дослідження відображені в 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, одна з яких – у зарубіжному періодичному виданні та у 9 опублікованих тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНОЗЕМНОЇ ВАЛЮТИ ЯК ПЛАТІЖНОГО ЗАСОБУ ІЗ ОБМЕЖЕННЯМ ЗА КОЛОМ УЧАСНИКІВ ТА ВИДІВ ОПЕРАЦІЙ

1.1. Поняття та значення іноземної валюти як засобу платежу у господарському обігу України

Зміни у політичній, економічній і соціальній сферах зумовили появу і поширення в Україні нових правовідносин, які сьогодні притаманні більшості країн зі змішаним типом економіки. Крім того, з'явилися нові об'єкти правовідносин чи такі, які раніше мали обмежений характер. Це стосується й такого специфічного грошового об'єкта, як іноземна валюта та валютні цінності, зміст і сутність яких розкривається далі.

З переходом незалежної України до ринкової економіки поширюється застосування й обіг іноземної валюти, що опосередковує взаємовідносини між вітчизняними та іноземними суб'єктами господарювання за допомогою валютних операцій, тобто взаємних фінансово-розрахункових взаємовідносин між ними. Також іноземна валюта може бути додатковим чинником будь-яких господарських відносин (діяльності) і бути вираженою в договорі (контракті) у вигляді ціни або платіжних умов. Тому доцільним є з'ясування змісту терміна «іноземна валюта», який, найперше, має ознаки грошей та використовується як гроші, що є певним самостійним об'єктом регулювання, котрому притаманні певні ознаки й властивості та який є складовою частиною валютних цінностей. Отже, найбільш поширеними сьогодні є саме грошові відносини, які опосередковують різноманітні розрахунково-банківські операції, зокрема й валютні. Ці відносини є, як правило, складними, однією стороною може виступати й держава в особі уповноважених органів та інших суб'єктів. Так, С. М. Половко вважає, що загальне поняття «валютні цінності» містить у собі поняття об'єкта валютних операцій у чинному законодавстві України, однак неоднозначною є його думка про те, що «валютні операції здійснюються учасниками валютного

ринку і мають цивільно-правовий характер» [106, с. 14]. Наведена думка є спірною, адже учасниками валютного ринку можуть бути й суб'єкти господарювання, а самі операції опосередковують як їх діяльність, так і їх відносини. За суб'єктно-об'єктним складом такі операції є господарсько-правовими та пов'язані із предметними чинниками господарського права, а саме з господарськими відносинами: майново-господарськими, які опосередковують розрахунково-договірні господарські відносини на засадах рівності, та організаційно-господарськими, які, наприклад, виникають з приводу валютного контролю, що досліджується у наступному розділі.

Валютні цінності та іноземна валюта, як правило, застосовуються у торговельних відносинах, однак можуть опосередковувати й інші сфери господарювання як розрахунково-платіжний грошовий засіб. Це сприяє залученню у господарські відносини іноземних суб'єктів господарювання, бо саме вони, як правило, ініціюють використання іноземної валюти у правовідносинах із вітчизняними суб'єктами. Сьогодні практично неможливо уявити національне і міжнародне торговельне співробітництво без використання грошового еквіваленту – валюти, яка в широкому розумінні означає грошову одиницю будь-якої країни. Однак нерідко використовується для позначення коштів, виражених у грошових одиницях тільки іноземних держав або міжнародних кредитних організацій – готівки, вкладів на банківських рахунках, платіжних документів (векселів, чеків тощо), тобто як грошей інших держав. У цьому значенні поняття «валюта» зустрічається в практиці як вітчизняних, так і міжнародних господарських (комерційних) відносин. Так, наприклад, Маастрихтський договір, який набрав чинності з 1 листопада 1993 року [46], передбачив створення Європейського економічного та валютного союзу з 1 січня 1999 р., центральним елементом якого є Європейський валютний союз, діяльність котрого, зокрема, стосується міжнародних комерційних відносин. У рамках зазначеного договору з 1 липня 2002 р. євро, як певний вид валюти, стає єдиним законним платіжним засобом на території ЄС. З цього приводу С. Я. Боринець зазначає

про необхідність і доцільність для України приєднання до зони євро та його застосування на її валютному ринку [13, с. 64–65]. Як бачимо, поняття «валюта» ототожнюється з поняттям «гроші», але між цими поняттями є і відмінності, і спільні риси, які є предметом дискусій у науковій літературі, хоча термін «гроші» частіше використовують усередині країни, а термін «валюта» – за її межами.

Через взаємозв'язок грошей та валюти вважається, що термін «валюта» має грошовий характер, якщо виражена у вигляді будь-якої іноземної валюти. Крім того, цей термін є складовою поняття «валютні цінності», визначення та види яких закріплені у нормах чинного законодавства. Як правило, гроші застосовуються з метою здійснення та належної реалізації фінансово-розрахункових відносин, в яких можуть брати участь будь-які суб'єкти – як резиденти, так і нерезиденти, а також держава в особі уповноважених органів, банки (як державні, так і приватні) та інші фінансові установи. Також гроші, зокрема, й у вигляді валюти, використовуються як певний платіжний засіб, форма та кількість яких визначається суто за волевиявленням сторін – учасників вищезазначених відносин. Гроші широко застосовуються у сфері господарювання з різною метою, як правило, економіко-господарського характеру.

Ключовим моментом є введення (входження) грошей в обіг, тобто їх так звана «поява» в господарському обігу, що є прерогативою виключно держави в особі уповноважених органів. Так, випуск грошей, тобто емісія, здійснюється виключно уповноваженим державним органом, як правило, центральним банком (в Україні – НБУ), у результаті чого вони набувають «національності» країни. Саме випуск (емісія) грошей символізує владу держави, виражає її суверенітет, здатність примусити своїх громадян приймати видрукувані державою гроші, але за межами своїх кордонів держава обмежена у такій здатності. Саме емісія впливає на валютний курс іноземної валюти та може як позитивно, так і негативно відображати його реальний стан.

У зв'язку з цим застосовується термін «національна валюта», визначення якого містять численні норми вітчизняного законодавства. Саме у такому статусі національна валюта застосовується в обігу в різноманітних фінансово-банківських операціях. Якщо ж їх об'єктом є іноземна валюта, то, як правило, діє правило конвертації, тобто її переведення у національну валюту при остаточному виконанні зобов'язань.

Отже, при застосуванні поняття грошей у внутрішньогосподарському обігу питання про їх «національність» практично не виникає, але в міжнародному обігу (трансакціях) національна належність валюти відіграє визначальну роль. Трансакційний характер валюти дозволяє виокремити її види, визначити її місце серед інших об'єктів правового регулювання, її вплив і реалізацію в умовах економічного стану різних країн. Саме за допомогою конвертації виникає можливість перевести національну валюту в іноземну та використовувати її при здійсненні валютних операцій. Конвертованість у загальному сенсі підвищує статус національної валюти та її привабливість для застосування та виокремлює таку характеристику національної валюти як здатність до обміну, умови і порядок якого встановлюються нормами чинного законодавства. Звідси виникають самостійні правовідносини, у рамках яких здійснюються валютні операції, тому ці правовідносини можна вважати динамічним практичним виразом валютних операцій та валютних обмежень, які до них застосовуються. Як правило, мова йде про інвестиційну та зовнішньоекономічну складову валютних операцій, тому що саме іноземний суб'єкт господарювання ініціює використання конвертованої валюти як предмет цих операцій, для попередження та уникнення валютних ризиків, пов'язаних із різким коливанням валютного курсу у майбутньому.

Отже, поняття «трансакція» є важливою фінансово-правовою категорією, складовим чинником банківської діяльності, яка дає змогу виокремити здатність національної валюти до обміну. Зміст і характеристики терміна «трансакція» визначається центральними банками країни. Так, НБУ

визначає комплексний характер і значення поняття «транзакція», яка може бути у вигляді договору, угоди з цінними паперами, бухгалтерської проводки тощо [31]. Взаємозв'язок цих понять встановив НБУ у визначенні поняття внутрішньобанківської транзакції – як транзакції, що сформована терміналом (банкоматом) за результатами внутрішньобанківської фінансової операції [173]. Також у літературі ототожнюється термін «транзакція» із терміном «фінансові операції» [81, с. 89]. Отже, транзакція є умовою, властивістю й порядком застосування грошей, тобто їх практичною реалізацією, яка втілюється через здійснення валютних операцій. Також ця властивість впливає на встановлення і зміни валютного курсу, платіжного балансу, бюджетних кошторисів та інші фінансово-розрахункові чинники. Можна розуміти поняття «транзакція» у двох значеннях – у широкому сенсі вона являє собою здійснення усіх нормативно-визначених фінансово-розрахункових операцій та виступає важливою фінансово-правовою категорією, у вузькому значенні поняття «транзакція» є складовим чинником банківської діяльності та дає змогу виокремити здатність національної валюти до обміну. Тому у міжнародних розрахунках, як правило, використання національних грошей здійснюється за домовленістю сторін і зумовлює необхідність обміну валют, що пов'язано з такою властивістю як конвертованість.

Звідси можна виокремити поняття «валюта» та «кошти» в економічному та правовому ракурсі, підкреслюючи господарсько-правовий характер відносин щодо їх використання та обігу. Так, «термінологічна різниця між грошима і валютою є в багатьох мовах. Наприклад, *money* і *currency* – в англійській, *geld* і *valjuta* (*wahrung*) – у німецькій. Щодо російського слова «деньги», то його можна вважати «приємною» спадщиною татаро-монгольського іґа. Український термін «гривня» походить ще з Київської Русі; термін «валюта», що має сьогодні міжнародне поширення, прийшов із Франції» [13, с. 14]. Усе це ілюструє багатогранність зазначених понять та їх комплексний характер, закріплений нормами і міжнародного, і

вітчизняного права. Однак грошовий характер іноземної валюти не викликає сумніву.

У загальному значення гроші, зокрема іноземна валюта, є окремим видом майна, товару тощо. Чинне законодавство виокремлює термін «гроші» як самостійний об'єкт будь-яких нормативно-визначених правовідносин, але при цьому він має ознаки певного товару (продукту). Гроші, перетворюючись у валюту, набувають додаткових ознак і функцій – стають товаром, продаються і купуються, мають ціну в грошових одиницях іншої країни тощо. Як слушно зазначається у літературі, звідси випливає, що валюта як певний вид товару повинна мати вільний як внутрішній, так і міжнародний обіг [13, с. 15]. Тут йдеться про такі властивості грошей, зокрема валюти, як вільна конвертованість, вітчизняний або міжнародний розрахунковий характер і транзакція, котрих поки що не має вітчизняна грошова одиниця.

У літературі також підкреслюється визначення грошей як певного виду товару. Суттєві риси грошей, зокрема іноземної валюти, дають змогу говорити про них як специфічний товар, якому притаманні опосередкованість застосування, можливість обміну, абсолютна ліквідність [4, с. 31]. Однак це можливо тільки за умови здійснення дій, за якими гроші стають засобом обігу [105, с. 43]. Дійсно, така властивість, як «обмінюваність», є дуже важливою для господарських відносин, адже дає змогу оперативно здійснити різноманітні операції та взаємні розрахунки, встановити реальний курс іноземної валюти та можливість належно виконати у майбутньому зазначені операції на підставі норм чинного законодавства. «Товарний» характер грошей породжує дискусію з позицією ГК України, за ст. 139 якого цінності, у тому числі й кошти, належать до майна, а товар є суто виробленою продукцією. Уявляється, що нормативний акцент на визначенні грошей як певного виду майна із застосуванням загального терміна «цінності» є більш вдалим, адже, як буде доведено далі, іноземна валюта є частиною, видом, складовою поняття «валютні цінності».

Поняття та ознаки терміна «валюта» досліджуються як економістами, так і юристами, оскільки йому, як уже зазначалося, притаманний комплексний характер. Найбільш простим визначенням валюти, на думку С. Я. Боринця, є визнання такою «банкнот, чеків, монет іноземних держав, тоді як вітчизняні гроші можуть стати валютою на зовнішніх ринках» [13, с. 15]. О. П. Подцерковний зазначає, що «слово «валюта» із символу багатства перетворилось на звичайний засіб платежу» [105, с. 25]. Існує думка, що валюта – це не гроші, а виключно засіб їх функціонування [61, с. 117]. Варта уваги теза про те, що валюта – це виключно гроші, які визнані світом як їх еквіваленти [15, с. 3]. Вважаємо, що саме ця точка зору відповідає сформованій світовій фінансовій практиці, тобто валюта є власне новим типом грошей, якій притаманний міжнародний економічно-торгівельний характер, а звідси й умови обігу, певний режим застосування, конвертації та обмеження. Саме в цьому ракурсі можна говорити про відмінність між термінами «гроші», «валюта» та «іноземна валюта».

Сутність і зміст валюти як грошей можна розкрити через їх ознаки. Так, О. П. Подцерковний визначає комплексність грошей через їх економічні та правові ознаки, які допомагають її виокремити серед інших об'єктів майнових прав учасників господарських відносин [105, с. 25]. Жан-Батист Сей вказував на вільний обмін грошей на товар і на те, що цінність грошей встановлюється суб'єктивними чинниками, а не законом [238, с. 186]. До того ж, закон не може прямо встановити купівельну силу того чи іншого знаряддя обміну, ця сила – результат складної взаємодії усіх учасників майнового обороту. Але закон може закріпити законні засоби платежу, тобто визначити, які предмети матеріального світу можуть слугувати для погашення боргів. Юридичні ознаки грошей дають змогу віднести той чи інший предмет до поняття «законні платіжні засоби», що є ще однією характеристикою грошей як об'єкта правового регулювання. Так, наприклад, у формі грошей може виступати прибуток, адже саме він за ч. 1 ст. 142 ГК України є показником фінансових результатів господарської діяльності

суб'єктів господарювання, у тому числі, як зазначається у літературі, прибуток державних або комунальних підприємств, з подальшим його надходженням до відповідних бюджетів [42, с. 142]. Тобто визначається цільове використання іноземної валюти як прибутку (доходу) залежно від видів суб'єктів господарювання з різними правовими наслідками, а саме: для задоволення особистих потреб та інтересів суб'єктів господарювання або для задоволення потреб держави, у вигляді додаткових надходжень до бюджету. Одержання прибутку є метою підприємницької діяльності за ст. 42 ГК України, тому іноземна валюта пов'язана із предметною складовою господарського права.

Головною юридичною ознакою грошей слід визнати чітке їх нормативне визначення, номінал, інші ознаки на конституційному рівні, які є об'єктом прямого державного впливу [104, с. 144]. Тобто гроші є об'єктом виключно державного регулювання у формі нормативного закріплення, планування, контролю, нагляду та застосування відповідальності за порушення норм фінансово-валютного законодавства. У світлі тематики дослідження уявляється, що валютні обмеження теж є спеціальним об'єктом державного регулювання, якому притаманний виключно імперативний характер та стосовно якого держава встановлює певні формально-кількісні вимоги. Номінал є певною кількісною ознакою грошей, яка, поряд з іншими, виступає їх специфічною рисою. Саме номінал визначає кількісний склад грошей у державі, через його вираз у певній купюрі – паперовому носії. Вважається, що оптимальним світовим номіналом є номінал 100 одиниць, який може бути збільшений до 500, що сприяє зручності розрахунків, зокрема в іноземній валюті. Завищений номінал грошей призводить до незручностей і негативно впливає на весь товарообіг у країні. У результаті всі розрахунки проводяться величезними багатозначними сумами, відбувається значне зростання грошової маси, доводиться постійно випускати нові купюри все більшого номіналу, що дуже незручно, а, крім того, слугує чинником для завищення курсу іноземної валюти. Для попередження такої ситуації держава

вводить деномінацію – процес обміну «старих» грошей на нові – нового зразка і з новим кількісним виразом. Отже, можна говорити про деномінацію як певний вид валютних обмежень, який ініціює виключно держава у формі кількісних показників, з метою стабілізації розрахунково-грошового обігу та валютного курсу в країні.

Крім того, гроші, зокрема іноземна валюта, опосередковують правовідносини, сторонами яких є суб'єкти господарювання та інші учасники. Саме гроші є підставою для виникнення валютних правовідносин, які є формою спільної підприємницької діяльності та слугують одним із чинників забезпечення необхідних умов для процесу відтворення, ефективності, модернізації у рамках світового господарства взаємозв'язків суб'єктів господарювання як іноземних, так і вітчизняних. Грошовий характер валютних правовідносин дає змогу визначити реальний стан платоспроможності суб'єкта господарювання та спрогнозувати його діяльність на майбутнє.

У світовому обігу застосовуються «квазігроші», тобто їх замітники, а деякі країни вводять так звані «наближені» до грошей знаки або документи. Йдеться про «наближені до юридичної форми грошей різноманітні активи у вузько-економічному сенсі цієї категорії, тобто з виключенням слабо ліквідних активів, у значенні грошових агрегатів M2, M3 тощо» [86, с. 170], «ощадні та чекові рахунки» [253, с. 473–475] тощо.

Крім того, змінюється форма грошей, у зв'язку із впровадженням у банківсько-фінансову сферу новітніх технологічно-інформаційних продуктів і систем, які активно застосовуються її учасниками. Так, у ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (далі – Закон про платіжні системи) розкривається поняття електронних грошей як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк [183].

Електронні гроші мають однакову номінально-платіжну силу поряд із паперовими, але для їх вільного застосування повинно бути відповідне електронно-інформаційне обладнання.

Як уявляється, майбутнє сучасної сфери господарювання саме за електронним обігом грошей, зокрема іноземної валюти, та за технологіями, які дозволять оперативно й чітко встановити їх рух, застосування, обіг і власника. Важливе значення при цьому має встановлення фактичного реального суб'єктного складу таких операцій, тобто чітка регламентація їх ідентифікації як умови їх легального (законного) проведення (про це, а так само про платіжні операції з іноземною валютою з використанням сучасних електронних технологій йтиме мова у наступному розділі дослідження). Для реалізації зазначених положень потрібні високотехнологічні інформаційні системи, які банки та інші фінансові установи пропонують своїм клієнтам для обігу, зокрема електронних грошей. Характеристика зазначених систем міститься у наступному підрозділі дослідження.

Також поняття «валюта» та «іноземна валюта» відрізняються за змістом та практичним застосуванням. На території України суб'єкти господарювання використовують і національну, і іноземну валюту на засадах принципу диспозитивності, тобто за власною ініціативою та взаємною згодою. Загальною рисою для них є те, що вони являють собою гроші. Податкове законодавство України містить положення щодо грошового характеру національної та іноземної валюти. Так, за п.п. 14.1.93. Податкового кодексу України, кошти – це гривня або іноземна валюта [103]. Тут йдеться про податкову складову зазначених термінів, яка також є виразом прямого державного регулювання здійснення валютних операцій – валютообігу та визначає через них частину прибутку, яка підлягає обов'язковій сплаті як податок або збір. Також судова практика зазначає, що вираження у договорі грошових зобов'язань в іноземній валюті не суперечить чинному законодавству [117].

З термінами «гроші», «валюта» та «іноземна валюта» тісно пов'язане

поняття «валютні цінності», яке за своїми змістовними характеристиками та видами є ширшим за «гроші» й «валюта», має комплексний характер і визначається у законодавстві. Розмежування поняття «валюта» й «іноземна валюта» у літературі полягає у тому, що валюта є ширшим поняттям, бо до іноземної валюти належить суто грошова одиниця іноземної держави [256, с. 330]. Вважаємо ці міркування слушними, оскільки валюта та іноземна валюта співвідносяться як ціле та частка, як рід і вид, як загальне та спеціальне. Варта уваги й думка про те, що саме зміст валютних операцій визначається через поняття «валюта» та «валютні цінності» [12, с. 6], а валютні операції є об'єктом валютних обмежень, які є предметом нашого дослідження.

Чинне законодавство чітко визначає термін «валютні цінності» з окресленням його комплексного характеру. Так, за Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» № 15-93 від 19 лютого 1993 року [196], валютні цінності включають в себе валюту України, платіжні документи та інші цінні папери, іноземну валюту, банківські продукти. На першому місці у цьому переліку зазначена валюта України, яка має особливий статус [255, с. 341].

Тобто до валютних цінностей належать не тільки кошти, а й документи: цінні папери, розрахункові, банківські, платіжні документи, тощо. У такому значенні, як слушно зазначається у літературі, термін «валютні цінності» підлягає комплексному застосуванню різними галузями права й законодавства, наприклад, у податковому [30, с. 13–15]. Трохи інакше вони визначені у Законі України «Про Національний банк України» з окресленням їх головної риси – об'єкта матеріального світу [179]. Це ще раз підтверджує комплексний характер поняття «валютні цінності», які є поширеними у господарському обігу та дають змогу у спрощеній формі здійснити деякі валютні операції, а у випадках, передбачених законом, на них поширюються норми щодо валютних обмежень.

Матеріальний характер валютних цінностей виокремлюється і в літературі: валютні цінності – це «коло предметів матеріального світу, щодо яких встановлено особливий обмежувальний режим обігу на території держави, та які фактично можуть виконувати роль міжнародного еквівалента та функції міри вартості, засобу обігу, розрахунків та накопичування» [264, с. 10–11]. До них, на думку О. В. Черкаєва, належать усі інші валютні цінності, які номіновані в іноземній валюті [262, с. 129]. Але встановлення міжнародного еквіваленту національної валюти та її номіналу є прерогативою виключно держави в імперативному порядку на підставі норм валютного регулювання.

Визначення переліку об'єктів, що мають статус валютних цінностей, є одним із основних елементів, котрі складають систему валютного регулювання [242, с. 273–275]. Отже, термін «валютні цінності» є ширшим, ніж терміни «валюта» та «іноземна валюта». Як уявляється, на законодавчому рівні варто закріпити таке визначення валютних цінностей – це різновид грошових коштів та інших речей, які є економічно-правовою категорією, особливим видом об'єктів різних галузей права, оскільки виконують роль загального валютно-грошового еквівалента, у зв'язку з чим мають низку специфічних ознак і властивостей, а саме: міжнародний характер, конвертованість, чинник фінансово-грошової політики держави, чинник валютно-платіжного балансу тощо. До валютних цінностей також можуть бути застосовані певні валютні обмеження, з урахуванням їх різновиду й залежно від сфер та умов використання. Отже, виокремлюється система грошового обігу, в якій зазначені поняття є самостійними об'єктами правового регулювання, засобами платежу, як правило, вартісного характеру тощо.

Термін «іноземна валюта» є предметом дослідження у літературі та визначається нормами вітчизняного законодавства з урахуванням грошово-фінансового характеру та трансакційної (розрахунково-обмінної) функції. Легальне визначення іноземної валюти та її видів міститься у багатьох

законодавчих нормах. Так, господарське законодавство через визначення характеру іноземної валюти регламентує її використання і застосування у господарському обігу: у ч. 5 ст. 139 ГК України зазначається, що іноземна валюта є грошовим засобом у складі майна суб'єктів господарювання, а згідно з ч. 1 ст. 140 ГК України гроші є джерелом формування майна суб'єктів господарювання.

Отже, крім грошового використання, іноземна валюта може виступати й капіталом будь-якого суб'єкта господарювання, що зазначається у його статутних документах або банківських рахунках і використовується у його діяльності чи відносинах з іншими суб'єктами. Так, іноземна валюта як стабільна фінансова гарантія платоспроможності господарюючого суб'єкта використовується як статутний капітал – на стадії заснування суб'єкта, а далі – у його діяльності [3, с. 274]. Вираження капіталу суб'єкта господарювання, як правило, здійснюється у вільно конвертованій іноземній валюті, але виникає практична проблема щодо її збереження у банківських установах, адже процес її повернення у разі визнання банку або іншої фінансової установи банкрутом є вельми складний і довготривалий.

Майново-грошовий характер іноземної валюти виокремлює у своїх нормах ЦК України. Так, за ч. 2 ст. 192 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [261] іноземна валюта належить до грошових коштів і використовується на території України у випадках і в порядку, встановлених законом. За ст. 193 ЦК України види майна, що вважаються валютними цінностями, встановлюється законом. Тобто цивільне законодавство, як і господарське, підкреслює відмінність між іноземною валютою та валютними цінностями, які співвідносяться як частина та загальне, а перелік валютних цінностей відносить до прерогативи законодавця.

Норми спеціального законодавства містять положення щодо форми валюти, зокрема іноземної. Так, Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [196] визначає валюту України як

грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і в інших формах, які знаходяться в обігу або вилучені з нього.

Другою складовою частиною категорії «валюта України» (поряд з власне, валютою України) є платіжні документи та інші цінні папери, виражені у валюті України. Цінні папери, змістом яких є гроші, виступають, як правило, у формі господарсько-грошового зобов'язання, яке повинно бути виконано або в добровільному, або в примусовому порядку. Зазначене є певним видом проформи (зразка) господарського договору, яка активно застосовується учасниками фондового ринку та іншими особами. Звідси можна говорити про фондовий валютообіг як самостійний вид загального валютообігу. Отже, валюта України складається з визначених законодавством України грошових знаків, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом платіжних документів, що виражені у валюті України, та інших цінних паперів, виражених у валюті України.

Крім Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», положення щодо визначення, змісту і видів іноземної валюти містять й інші нормативно-правові акти. Наприклад, ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» до іноземної валюти відносить як власне валюту, так й валютні платіжні документи [178]. Тобто теж підкреслюється комплексний характер загального поняття «валютні цінності», якими можуть бути як ті, що знаходяться в обігу, так і ті, які з нього вилучені.

Отже, аналіз норм чинного законодавства уможливорює висновок, що категорія «іноземна валюта» позначає: грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів чи монет, що знаходяться в обігу та є законним платіжним засобом у відповідній іноземній державі чи групі держав, та кошти на рахунках в грошових одиницях іноземних держав та міжнародних грошових чи розрахункових одиницях та охоплюються загальним визначенням «валютні цінності».

Маючи грошовий фінансовий характер, іноземна валюта виступає поширеним засобом платежу, який опосередковує господарську діяльність і господарські відносини як суб'єктів господарювання, так й інших осіб. Наприклад, іноземна валюта використовується як істотна умова грошових зобов'язань згідно із чч. 2 та 3 ст. 533 ЦК України, у ст. 189 ГК України презюмується використання іноземної валюти виключно у зовнішньоекономічних договорах. Також норми чинного законодавства містять певні рекомендації щодо форм використання іноземної валюти для резидентів, які є для них найбільш зручними і сприятливими. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21 червня 1995 р. № 444 «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті» [199] (далі – постанова № 444), рекомендуються такі форми розрахунків як документарний акредитив та документарне інкасо (з гарантією). Акредитив, що відкривається відповідно до цього Договору (контракту), підпорядковується Уніфікованим правилам і звичаям для документарних акредитивів у редакції 1993 року, опублікованим Міжнародною торговельною палатою за № 500 [250]. Ці розрахунки можуть бути проведені і з використанням іноземної валюти, а відповідно до норм законодавства можуть зазнавати валютних обмежень.

Отже, положення ч. 2 ст. 533 ЦК України та ч. 2 ст. 198 ГК України містять однакові за змістом приписи про необхідність виконання грошового зобов'язання між резидентами України виключно у валюті України (валюта платежу), крім випадків отримання стороною цього зобов'язання відповідної ліцензії Національного банку України відповідно до вимог Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [196].

Універсальний характер валютних платежів може визначатися через введення самостійного окремого виду валюти для її спільного використання з

національною валютою з метою опосередкування фінансово-розрахункової діяльності. І валютні обмеження так само можуть стосуватися такого виду валюти. Наприклад, у світовій економіці багатьох держав існує поняття «міжнародна (територіальна) колективна валюта», яка використовується при розрахунках між членами міжнародних союзів, міжнародних фондів або територіальних союзів. Спеціальні права запозичення (СПЗ) – міжнародні платіжні і резервні засоби, які випускаються Міжнародним валютним фондом (МВФ) і використовуються для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом записів на спеціальних рахунках і як розрахункова одиниця МВФ при наданні кредитів і міжнародної допомоги. Також СПЗ використовується як розрахункова одиниця в торговельному мореплавстві згідно зі ст. 9 Кодексу торговельного мореплавства України [63]. Тобто це один із видів «квазігрошей», який застосовуються у світовому валютообігу з метою здійснення різноманітних валютних операцій.

Вважаємо, що резервна валюта є виразом стабільності економічних торговельних зв'язків і відносин, яка дійсно відіграє важливу роль та при подальшому ефективному співробітництві України і МВФ може застосовуватися й в Україні. Резервна валюта може бути джерелом валютного кредитування, лізингу та інших фінансово-розрахункових операцій, а так само своєрідною формою накопичення золотовалютних запасів країни. Крім того, саме через резервну валюту можна визначити міжнародний характер валюти й валютних операцій, предметом яких вона виступає. Так, для визначення міжнародного характеру (обігу) валюти у літературі наголошується на здатності національної валюти перетворюватися на резервну для «подолання або скорочення дефіциту платіжного балансу; проведення політики збалансування зовнішніх зобов'язань та офіційних валютних резервів; підтримка стабільності валюти; не вдаватися до валютних та торговельних обмежень» [87, с. 27].

Також резервний статус валюти характеризує її особливий суб'єктний склад – участь Центрального банку та здатність до конвертації задля вільного

обігу (обміну) [212, с. 338]. Тобто «резервна валюта» має як свої привабливі сторони, так і негативні характеристики, а тому доцільність її введення та кількісні показники повинні бути чітко нормативно визначені урядом і центральним банком.

Резервна валюта, як правило, є валютним засобом накопичення, знаходиться в банку, тому цей банк має бути визначений законодавством, зокрема міжнародним. Наприклад, в ЄС це низка центральних банківських установ. Так, у літературі зазначається, що відповідно до європейського законодавства створюється Європейська система центральних банків, до якої входять Європейський центральний банк та усі Національні центральні банки [8, с. 120], що сприяє здійсненню їх спільної, зокрема фінансово-валютної діяльності. Як уявляється, Україна так само може бути учасником фінансово-резервних відносин, у разі прийняття нею такого рішення та вступу до ЄС. Отже, формування та накопичення резервної валюти є важливим дієвим інструментом фінансово-валютної політики будь-якої країни, за допомогою якого визначається її валютно-грошова, фінансова, банківська, розрахункова, а звідси й економічна ситуація. Зазначені чинники визначаються як економіко-державні пріоритети та встановлюються на основі й відповідно до загального соціально-політичного курсу держави.

Конвертація іноземної валюти, як уже зазначалося, є важливою властивістю, що характеризує її комплексність. Норми вітчизняного законодавства містять положення щодо конвертованості. Так, відповідно до Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 04.02.1998 р. № 34 [152], усі іноземні валюти поділено на 3 групи: іноземна валюта, яка продається на головних валютних ринках світу у повному обсязі, яка продається в обмеженому обсязі, яка – не є предметом світового валютообігу. Уявляється можливим виділити три види іноземної валюти залежно від її конвертованості, а саме: іноземна валюта з високим рівнем конвертації (високо конвертована), іноземна валюта з середнім рівнем та іноземна валюта з низьким рівнем

конвертації (неконвертована). Належність іноземної валюти до певної групи має практичне значення для валютнообігу, її застосування та для запровадження (встановлення) валютних обмежень. Наприклад, використання підприємствами іноземної валюти другої групи Класифікатора здійснюється за наявності згоди уповноваженого банку на інкасацію та зарахування іноземної валюти на розподільчий рахунок в іноземній валюті суб'єкта підприємницької діяльності (Правила використання готівкової іноземної валюти на території України, затверджені постановою Правління Національного банку України від 30.05.2007 р. № 200 [171]); а також встановлені кількісні показники суми іноземної валюти щодо здійснення платежів через касові операції банків за умови її належності до відповідної групи валюти через уповноважений банк (Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23.12.98 р. [194]); купівля іноземної валюти першої групи Класифікатора з метою повернення на адресу нерезидента коштів, попередньо отриманих від нього резидентом за торговельною операцією, у зв'язку з тим, що взаємні зобов'язання частково або повністю не виконані, не дозволяється, якщо ці кошти надійшли від нерезидента в гривнях або іноземній валюті інших груп Класифікатора. Отже, цей нормативно-правовий акт дозволяє використовувати іноземну валюту у бартерних правовідносинах у разі застосування виключно додаткового грошового еквівалента зазначеної операції. Як правило, це стосується зовнішньоекономічної сфери господарських відносин (діяльності) та здійснюється за взаємною згодою сторін зовнішньоекономічного контракту.

Оскільки конвертованість іноземної валюти та її види встановлені відомчим нормативно-правовим актом, це створює певні незручності у практичному плані. Як уявляється, з метою уніфікації законодавства необхідно прийняти єдиний нормативно-правовий акт, який містив би в собі загальні засади валютного регулювання як чинника фінансово-правової політики держави, відповідні умови і процедури застосування, обігу й

реалізації іноземної валюти на території України, з визначенням відповідних її груп. Положення Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 04.02.1998 р. № 34 мають увійти до такого нормативно-правового акта.

Отже, валюта, з одного боку, є загальним платіжним активом, а, з іншого, – обмеженим платіжним засобом територіального характеру у вигляді національної валюти [265, с. 17]. Складовими елементами поняття «валюта» є національні валюта, валютні цінності та резервна валюта, що підтверджує комплексний характер її практичного застосування. Вітчизняні суб'єкти господарювання використовують іноземну валюту і як грошові, і як матеріальні (майнові) засоби залежно від мети та виду їх діяльності.

Крім того, іноземна валюта активно використовується при здійсненні різноманітних валютних операцій (зовнішньо-торгівельні контракти, валютні кредити, купівля-продаж валюти, зобов'язання та ін.), тобто вона є їх об'єктом у основному або додатковому значенні. Необхідно виділяти певні терміни, що характеризують стан і функціональну роль тієї або іншої валюти, яка використовується в цих операціях, з урахуванням певних процедур і правил, що застосовуються у відповідному сегменті ринкової економіки – валютному ринку. Як слушно зазначається у літературі, валютний ринок являє собою у загальному вигляді сферу економічних відносин, в якій відбуваються операції з валютним капіталом [89, с. 111].

Значення валютного ринку для економіки загалом визначається його функціями, тобто основними напрямками діяльності й організації, які у сукупності реалізують валютну політику з метою «розширення зовнішньоекономічних зв'язків; створення суб'єктам валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних розрахунків і сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі; визначення і формування попиту та пропозиції на валюту; регулювання валютних курсів; диверсифікація валютних резервів; хеджування валютних ризиків; отримання прибутку від операцій з валютою та валютними цінностями тощо» [49,

с. 222]. Валютний ринок слугує «платформою» майже для усіх валютних операцій (правовідносин), а його «правила» визначає держава в особі уповноважених органів, при цьому провідна роль належить саме центральному банку країни відповідно до його нормативно окреслених повноважень у цій сфері. Створення державою належних правових умов є гарантією стабільної фінансово-валютної ситуації країни, її плато- та кредитоспроможності, фінансового міжнародного авторитету та соціальних зобов'язань. Ця діяльність є елементом валютної політики держави, яка, своєю чергою, виступає невід'ємною частиною фінансової політики з урахуванням її програмно-планового аспекту.

Функціонування сучасного валютного ринку неможливе без належного технічного забезпечення, тобто сучасних інформаційно-процедурних технологій у вигляді сукупності телефонних, поштових, Інтернет зв'язків та інших міжбанківських контактів стосовно здійснення валютних операцій. Майже усі банки пов'язані між собою такими каналами зв'язку, які вирізняються ефективністю, надійністю та мають належне оперативно-інформаційне забезпечення. Детальний практичний аналіз цих процедур (процесів) міститься у наступному розділі дослідження.

На нашу думку, валютний ринок можна визначити як регламентовану чинним законодавством систему взаємодії суб'єктів господарювання з приводу здійснення і реалізації різноманітних валютних операцій на підставі дотримання їх формальних умов застосування (ліцензування, декларування, тощо). Також можна говорити про зовнішні правовідношення на валютному ринку (міжнародні) за участю, як правило, іноземних суб'єктів господарювання, та внутрішні, які опосередковують будь-які валютні операції між суб'єктами господарювання та іншими особами. Дотримання формальних умов здійснення валютних операцій є важливою підставою їх виникнення та існування, можливістю у майбутньому доказування їх факту та чинником легалізації згідно із нормами законодавства. Валютний ринок пов'язаний із валютообігом, який є його складовою частиною та впливає на

процеси, які на ньому відбуваються. В Україні валютний ринок є недосконалим через фінансово-валютну політику та економічну ситуацію.

Отже, складовою змісту валютного ринку є порядок, умови і процедура здійснення (реалізація) валютних операцій. Крім того, для валютного ринку притаманний окремий суб'єктний склад, до якого, як правило, входять: міжнародні банки, фінансові інститути, вітчизняні банки, комерційні банки, валютні біржі, брокерські компанії, торгово-промислові фірми та фізичні особи. Усі вони можуть здійснювати різноманітні валютні операції від власного імені або за дорученням іншої особи – клієнта, на комерційних засадах або з іншою метою.

Валютні операції, як уже зазначалося, опосередковують взаємовідносини суб'єктів господарювання та інших учасників, тому у валютних відносинах використовують терміни, які є певними формами використання валюти, а саме: валюта ціни (валюта контракту), валюта платежу, валюта кредиту, валюта погашення кредиту, валюта векселя, валюта клірингу та ін. Крім зазначених, будь-які правочини з іноземною валютою є відповідними самостійними формами її застосування, навіть ті, які не передбачені нормами чинного законодавства, про що йдеться у положенні ч. 1 ст. 6 ЦК України, яка надає право сторонам укласти договір, який не передбачений законодавством, але відповідає загальним його засадам. Тобто можна виділити певні самостійні види використання іноземної валюти залежно від форми її виразу – практичного застосування у господарській діяльності.

Поширеною формою міжнародних розрахунково-валютних зв'язків суб'єктів господарювання є зовнішньоекономічний контракт, у якому в іноземній валюті здебільшого зазначаються ціна та умови платежу, котрі є його істотними умовами, тобто повинні бути узгоджені його сторонами. У процесі зовнішньоекономічної діяльності суб'єкти підприємництва врегульовують у зовнішньоекономічному контракті такий невід'ємний його елемент, як валюта контракту, при цьому грошова одиниця, в якій виражена

ціна товару в зовнішньоторговельному контракті, називається ціна контракту та від вибору валюти ціни і валюти платежу залежить певною мірою ефективність угоди. На нашу думку, валюта зовнішньоекономічного контракту є, як правило, іноземною та має бути виражена у відповідному еквіваленті до національної грошової одиниці. Зміст контракту може стосуватися різноманітних сфер господарювання, купівлі-продажу, постачання, перевезення тощо. Саме це положення сприяє ініціюванню укладання такого контракту, а його виконання цілком залежить від стабільності фінансово-валютної ситуації в країні. Адже для його виконання вітчизняний суб'єкт господарювання – сторона контракту повинен придбати іноземну валюту, вітчизняний курс якої змінюється, що, як правило, негативно впливає на відповідні договірні зв'язки. Іноземна валюта у зазначеному контракті визначається як валютне застереження, аналіз якого міститься у наступному підрозділі дослідження.

Усі ці контрактно-договірні відносини валютного характеру регламентує відомчий акт НБУ, положення якого варто закріпити у єдиному законодавчому акті для оптимізації нормативного масиву валютного регулювання. Так, згідно з п. 1 Інструкції про порядок здійснення контролю за експортними, імпортерними операціями, затвердженої постановою Правління НБУ від 24.03.99 р. № 136, – це будь-яка валюта, в якій встановлюється згідно з умовами договору ціна товару [151]. Це одна з умов, яка разом з валютою платежу звичайно узгоджується між експортером і імпортером у зовнішньоторговельному контракті, і означає грошову одиницю, в якій виражена ціна товару у договорі. Валютою ціни може бути валюта експортера або імпортера, а також валюта третіх країн чи міжнародна розрахункова одиниця (євро). Зазвичай як валюту ціни в міжнародних контрактах з іноземними господарюючими суб'єктами використовують конвертовані валюти, найчастіше долар США, англійський фунт стерлінгів, євро, японську ієну. Угода про валюту ціни контракту здійснюється з метою страхування ризику зміни курсу валюти платежу. Внаслідок встановлення

державою (як правило, НБУ) валютних обмежень і різких коливань валютного курсу такі ризики найперше несуть вітчизняні суб'єкти, а тому позиція НБУ стосовно таких обмежень повинна бути обґрунтованою, прозорою, нормативно чіткою, відповідати сучасним фінансовим стандартам та бути економічно доцільною.

Платіжний характер іноземної валюти є важливою її змістовною характеристикою, що дає можливість виокремити валюту платежу як правову категорію і дефініцію. Так, валюта платежу – будь-яка валюта, в якій здійснюється фактична оплата товару в зовнішньо-торгівельній угоді. Нею може бути будь-яка валюта, погоджена контрагентами, але, як правило, зазначається іноземна валюта з високим рівнем конвертації. При розрахунках у комерційних відносинах з розвиненими західними країнами здебільшого використовуються національні валюти цих країн, при цьому валюта платежу може співпадати з валютою ціни, але може і відрізнитися від неї. В останньому випадку в контракті передбачається порядок визначення курсу перерахунку валюти ціни у валюту платежу, при цьому вказується: дата перерахунку (на день платежу чи на день, що передує дню платежу); валютний ринок, котирування якого береться за основу та звичайно середній курс між курсами продавця та покупця (або один з них). Це має важливе значення, бо зміна валютного курсу може унеможливити розрахунки на умовах, закріплених договором, що може спричинити негативні правові наслідки у вигляді невиконання або несвоєчасного (неналежного) виконання валютного зобов'язання за договором. Так, Верховний Суд України у своїй постанові зазначав, що «зобов'язання провести розрахунки у гривнях за курсом долара на день перерахування коштів передбачено, зокрема, у пунктах 7.1 і 7.2 договору від 22 вересня 1998 р. та в інших додаткових угодах до нього, законність яких у суду сумніву не викликала» [129].

Отже, валюта платежу пов'язана з ціною, як правило, у контракті вони збігаються, при цьому вибираючи валюту ціни, важливо врахувати вид товару. Відповідно до правил світової торгівлі сьогодні валюти ціни на

окремі види товарів не є предметом узгодження, навіть якщо ця валюта не задовольняє повною мірою ні продавця, ні покупця. Низка товарів, зокрема сировина, продається на світових ринках за стандартними умовами постачання, розробленими Генеральною угодою про тарифи і торгівлю (ГАТТ) [29], а також спеціальними суб'єктами, при цьому платіжні та цінові умови «підпорядковуються суворим правилам» [88, с. 13]. Валютні застереження можуть виступати і як валютні обмеження, наприклад, обов'язкова часткова конвертація в національну валюту, визначення максимально нормативно-встановлених кількісних її показників, примусове договірне стягнення тощо.

Необхідно враховувати, що в деяких країнах зміна валюти платежу розглядається як порушення валютного законодавства, наприклад, в Республіці Казахстан [127]. Тому виконання зобов'язань в іншій валюті, ніж це передбачено умовами міжнародної торговельної угоди, на практиці визнається арбітражними судами неналежним виконанням зобов'язань. Привабливою формою використання іноземної валюти є валютне кредитування, яке запроваджується майже усіма державами та яке є чинником валютного ринку. Звідси виокремлюється термін «валюта кредиту», яка означає грошову одиницю, в якій надаються кредити. Як правило, вони надаються у національних валютах експортера або імпортера, однак останнім часом кредити почали надавати й у валютах третіх країн або в міжнародних розрахункових одиницях. Отримання кредиту в іноземній валюті є вельми позитивним для вітчизняного суб'єкта господарювання, але негативні явища на фінансово-валютному вітчизняному ринку це практично унеможлиблюють – через різке коливання валютного курсу, стрімкий зріст цін майже на всі товари і послуги та встановлення додаткових валютних обмежень з боку уряду та НБУ.

Кредитні валютні операції регулюються відомчими актами НБУ, наприклад, НБУ дозволив резидентам здійснювати погашення кредитів, позик (чи фінансової допомоги) в іноземній валюті за договорами з

нерезидентами, зокрема, у разі укладання додаткових угод до кредитних договорів, не раніше строку, передбаченого договорами. Нині Постанова Правління НБУ від 30.05.2014 р. «Про врегулювання діяльності фінансових установ та проведення валютних операцій» [135] діє у новій редакції від 28.07.2014 р [133]. Можна виділити валютні операції, які здійснюються за рахунок власних коштів, і ті, які здійснюються за рахунок запозичених коштів (кредит, позика, тощо), формою яких є відповідний договір (угода). Вважається, що депозитні і кредитні валютні операції є змішаними та можуть входити до різних видових груп при здійсненні класифікації валютних операцій.

Зрештою, вибір валюти кредиту за експортно-імпортними операціями є предметом переговорів. У разі відмінності валюти кредиту і валюти платежу в кредитному договорі також передбачається порядок перерахунку однієї валюти в іншу, що пов'язано з існуванням так званих «сильних» і «слабких» валют. Якщо кредит надається в «слабких» валютах, до яких, до речі, належить і вітчизняна валюта, курси яких мають загальну тенденцію до зниження, то кредитори несуть ризик знецінення заборгованості, а отже, певних збитків. Якщо кредит надається в «сильних» валютах (долари США, швейцарські франки, японські ієни), курси яких постійно підвищуються, то ризик збитків у зв'язку зі збільшенням суми заборгованості несуть позичальники. Але, як зазначає судова практика, із суті кредитного договору та приписів ст. 652 ЦК України випливає, що зміна економічної ситуації та факт коливання курсу іноземної валюти стосовно національної валюти України є комерційним ризиком позичальника, а тому не можуть бути підставами для розірвання кредитного договору або для невиконання зобов'язань за кредитним договором [190]. Тому слід чітко вказати у договорі ціну в іноземній валюті та виконувати його в незмінному вигляді. Так, у проведеному наприкінці 2010 р. Верховним Судом України узагальненні судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин, зроблено висновок, згідно з яким не суперечить

законодавству України стягнення заборгованості за кредитним договором чи договором банківського вкладу в іноземній валюті, якщо саме вона надавалась за договором, і позивач просить стягнути суму у валюті [223]. Отже, важливою умовою кредитного валютного договору є чітке визначення його ціни саме в іноземній валюті, якщо мова йде про валютне кредитування, через можливість її подальшої конвертації та з огляду на можливі майбутні фінансово-валютні ризики. Крім того, у валютному кредитуванні важливе значення має встановлення строків його повернення та розмір кредитної ставки, яка сьогодні є дуже високою.

Також, згідно з нормами чинного законодавства, термін «валюта кредиту» пов'язаний із резервуванням коштів за сформованими резервами за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками. На підставі Положення НБУ діє порядок [170], який встановлює процедуру резервування коштів банками України на окремому рахунку в Національному банку України у сумі, що відповідає обсягу сформованого резерву за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками [165].

Ще один вид застосування валюти називається валюта клірингу, якій притаманні самостійні ознаки та умови. Валюта клірингу використовується при здійсненні міжурядових угод про обов'язковість заліку зустрічних вимог та зобов'язань, що впливають з вартісної рівності товарного постачання і послуг (кліринг). При розрахунках по клірингу валюта платежу відповідає валюті клірингу, тому в літературі її називають клірингова валюта як «розрахункова валютна одиниця, в якій ведуться поточні інвалютні розрахунки, здійснюються записи на балансових рахунках» [70, с. 190]. Вважаємо за доречне виокремити такий вид валюти, як клірингова валюта, котра опосередковує міжурядові договірні відносини, безпосередньо торкається інтересів підприємців та, як правило, визначається в іноземній валюті.

Іноземна валюта може бути застосована в вексельних розрахункових відносинах, у такий спосіб вона набуває статусу валютних цінностей через

вираз у формі цінного паперу. Вважається, що вексель є цінним папером і самостійним видом розрахункового документу, умови платежу (погашення) якого можуть бути виражені в іноземній валюті. Так, валюта векселя означає грошову одиницю, в якій виставлений вексель, а це може бути й іноземна валюта, якщо мова йде про природний газ або про ціну зовнішньоекономічного контракту [269]. Відносини, пов'язані з обігом векселів в Україні, регулюються Конвенцією, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі [66], Конвенцією про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі [65], а також Законами України «Про обіг векселів в Україні» [180] й «Про цінні папери та фондовий ринок» [201]. Ефективність вексельних схем при взаємовідносинах суб'єктів господарської діяльності полягає в тому, що вексельний обіг здатний суттєво зменшити потреби в готівкових і безготівкових коштах і прискорити оборот фондів підприємств. Саме вексель слугує формою валютних зобов'язань, предметом яких може бути майно або інші валютні цінності. Інакше кажучи, вексель має подвійну правову природу: з одного боку, він є різновидом цінного паперу, а, з іншого, – спрощеною формою договору, яка, як правило, опосередковує грошове зобов'язання, предметом якого може виступати й іноземна валюта.

У літературі зазначається, що саме вексель надає можливість відстрочити платіж та містить положення щодо можливості зазначення меншого відсотка, ніж за кредитом [85, с. 149]. Так, наприклад, згідно з американським законом «зобов'язання або наказ сплатити певну суму, виражену в іноземній валюті, можуть бути виконані шляхом сплати доларів за чековим курсом, що діє на день строку платежу за векселем. Якщо ж вексель передбачає іноземну валюту як засіб платежу, то повинен бути сплачений в цій валюті (ст. 3–107 УТК). Стосовно векселя та інших цінних паперів слушною є думка про те, що їх можна віднести до цінних паперів, які номіновані в іноземній валюті, які надають права на їх придбання та засвідчують боргові грошові зобов'язання, виражені в іноземній

валюті» [262, с. 130]. На нашу думку, слід внести зміни до ГК України, ЦК України та Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», якими закріпити термін «цінні папери, які номіновані в іноземній валюті та застосовуються як фінансово-валютний документ для опосередкування розрахункових відносин». Крім того, до зазначених документів відносяться й інші цінні папери й розрахункові документи, зміст яких становлять окремі види валютних операцій, а вираз – іноземна валюта.

З викладеного вище випливає, що валюта ціни (валюта контракту), валюта платежу, валюта кредиту, валюта погашення кредиту, валюта векселя, валюта клірингу є певними самостійними формами вираження, застосування й використання валюти як національної, так й іноземної. Ці форми активно використовують суб'єкти господарювання за власним волевиявленням у рамках чинного законодавства. Так виникають самостійні валютні операції, до яких можуть застосовуватись валютні обмеження, наприклад, встановлення певних кількісних обмежень щодо платежу в іноземній валюті, встановлення додаткових валютних обмежень щодо отримання валютного кредиту тощо.

Отже, валюта є певним спеціальним засобом законного платежу, предметно-об'єктним чинником валютних операцій, засобом, який обслуговує господарсько-майнові відносини та використовується в порядку й умовах, передбачених нормами чинного законодавства [229, с. 77].

Тобто іноземна валюта є певним видом валютних цінностей, самостійним специфічним грошовим засобом, який через готівкову і безготівкову форми становить зміст господарського зобов'язання, як правило, грошового та є об'єктом господарського обороту згідно з нормами чинного законодавства.

1.2. Правова природа валютних операцій та їх обмежень в Україні

Правова природа валютних операцій та їх обмежень тісно пов'язана з відповідним валютним регулюванням, об'єктом яких є валютні правовідносини, які їх опосередковують та потребують закріплення у нормах чинного законодавства, що вирізняються своїм різноманіттям та комплексністю, тому вважаємо за доцільне охарактеризувати їх у рамках нашого дослідження.

Правова природа валютних операцій містить загальні засади фінансово-валютного регулювання, а також визначає важливі його дефініції, а саме: валютний ринок, валютообіг, валютна політика, фінансово-розрахункові документи тощо. Своєю чергою, нормативне закріплення основних засад валютообігу містить визначення його складових: валютних розрахунків, валютного кредитування та інших валютних операцій, що є важливою складовою політики України на сучасному етапі.

Найперше правова природа валютних операцій містить засади щодо суб'єктного складу цих операцій, оскільки саме через здійснення ними відповідних дій реалізуються валютні операції. Так, С. М. Половко пов'язує валютні операції з діями суб'єктів валютних правовідносин [106, с. 7]. Інакше кажучи, саме дії є виразом правовідносин, які опосередковують валютні операції, тобто вони набувають валютного характеру. Цим правовідносинам притаманний певний господарсько-правовий суб'єктно-об'єктний склад, що дає змогу говорити про господарсько-правовий механізм їх регулювання, який має комплексний характер.

За своїм походженням, суттю та змістом валютні правовідносини є специфічним різновидом господарсько-правових відносин, оскільки вони повністю відповідають найважливішим особливостям господарських відносин: здійснюються суб'єктами господарювання і окремо від фінансових відносин у чистому вигляді не обов'язково існують як відносини владного підпорядкування. У валютних операціях не обов'язково беруть участь державні органи – вони можуть здійснюватися звичайними суб'єктами

господарювання, що дає змогу відокремити такі відносини від фінансово-правових. Тому не можна повністю погодитися з думкою О. С. Шевчика, який зазначає, що умовою існування валютних правовідносин є виключно участь в них органів валютного регулювання [264, с. 6]. Але, водночас, легалізація здійснення деяких валютних операцій, валютний контроль і відповідальність притаманні майже усім валютним правовідносинам.

Більш слушною є думка О. П. Подцерковного стосовно господарського характеру валютних операцій через їх приватно-фінансовий аспект [105, с. 126]. Але валютний контроль та відповідальність являють собою організаційно-господарські відносини, які, на думку О. П. Віхрова, складаються у процесі управління (організації, регулювання, керівництва) господарською діяльністю; сторонами цих відносин виступають, з одного боку, органи, які здійснюють таке управління (суб'єкти організаційно-господарських повноважень), а, з іншого – суб'єкти господарювання; самі ці відносини мають господарсько-управлінський (організаційно-господарський) характер, є відносинами «по вертикалі» [23, с. 61]. Дійсно, валютний контроль та відповідальність за порушення валютного законодавства є елементом правового регулювання валютних операцій і валютних відносин загалом. Це регулювання є частиною організаційно-господарських відносин, які мають владно-управлінський характер, належать до предмета господарського права і нормативно закріплені у ГК України. Ці положення слід вважати інститутом валютного законодавства, що охоплює загальні та спеціальні норми щодо валютного контролю та відповідальності за порушення валютного законодавства (валютної дисципліни). Отже, можна твердити про існування валютних відносин господарського характеру, яким притаманний нормативно-визначений процес реалізації і суб'єктно-об'єктний склад.

Валютні відносини являють собою одну із складових предмета господарського права, вони можуть бути майново-господарськими (розрахункові валютні відносини) і організаційно-господарськими

(ліцензування валютних операцій). Своєю чергою, майново-господарські валютні розрахункові відносини можуть бути обов'язковими (наприклад, положення ст. 1087 ЦК України про обов'язкові розрахунки між юридичними особами в безготівковій формі) та добровільними (розрахунки між іншими суб'єктами господарювання). Більшість розрахунково-валютних правовідносин базується на вільному волевиявленні суб'єктів господарювання та інших осіб, тобто на засадах диспозитивності, що передбачає свободу, рівність тощо.

На нашу думку, валютні правовідносини у сфері господарювання – це врегульовані нормами господарського права комплексні суспільні зв'язки, які мають особливий господарсько-майновий та організаційно-господарський характер, виникають у процесі організації або здійснення господарської діяльності із специфічними грошовими коштами – іноземною валютою [232, с. 153]. Іноземна валюта при цьому слугує засобом платежу, об'єктом валютно-правового регулювання та предметом валютних обмежень.

Комплексний характер понять «валюта» та «іноземна валюта» зумовлює те, що валютні правовідносини є комплексним об'єктом дослідження вчених різних галузей права, передовсім фінансового та адміністративного. Так, на думку Є. О. Алісова, є декілька чинників, які характеризують і визначають зміст фінансово-валютних відносин, наприклад, спеціальна сфера застосування – фінансова; плановий характер; створення валютних фондів; комплексність тощо [5, с. 12]. Ці положення акцентують увагу на участі держави у валютних правовідносинах, яка є їх організатором шляхом створення відповідних валютних фондів для, як правило, акумуляції і перерозподілу іноземної валюти в країні.

Виникнення та розвиток валютного регулювання пов'язується з проголошенням незалежності нашої держави. Саме з переходом незалежної України до ринкової економіки відбулося розширення зовнішньоекономічної діяльності, при цьому суб'єкти господарювання отримали право самостійного виходу на зовнішній ринок, що зумовило формування нових

суспільних потреб і відносин у сфері валютного регулювання. Саме через систему валютного регулювання, як слушно зазначає А. В. Д'яченко, світова економіка впливає на національну, що є забезпеченням «взаємодії внутрішніх монетарних та фінансових процесів з міжнародними валютними і фондовими ринками. Тому вдосконалення системи державного регулювання валютної сфери є чинником активної участі України в міжнародних господарських зв'язках» [38, с. 1]. Застосування, реалізація та динаміка іноземної валюти у загальному вигляді являє собою систему валютообігу, умови функціонування якої та певні обмеження встановлюються виключно нормами чинного законодавства. Дискусійною є думка, що «інститут валютного обігу є суто підгалуззю фінансового права» [241, с. 16]. Варто враховувати й господарсько-правовий механізм, який застосовується до валютних операцій господарського характеру та про комплексне правове регулювання.

При визначенні застосування й реалізації іноземної валюти можна говорити про певний процес (процедуру) – валютообіг, що, своєю чергою, є різновидом грошового обігу, яким, як слушно зазначається у літературі, є «сукупність грошових розрахунків незалежно від способу та форми їх здійснення. Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, тому безперервним є і рух грошей, що його обслуговує. Процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у процесі суспільного відтворення формує вартісну структуру грошового обігу, яка виражається через формулу кругообігу капіталу (грошових ресурсів)» [24, с. 67]. На нашу думку, валютообіг у сфері господарювання можна визначити як вид будь-яких операцій господарського, торгівельного, обмінного та іншого характеру, змістом яких є розрахунково-платіжна діяльність [227, с. 60]. Валютообіг в Україні, як і в будь-якій іншій державі, є сферою встановлення валютних обмежень шляхом їх нормативного впровадження.

Валютне регулювання має управлінсько-владний характер. Валютне регулювання є видовим поняттям щодо регулювання господарської діяльності, у якому провідну роль відіграє суб'єктивний чинник через

відповідні повноваження з метою, яка виражена через конституційні засади: «обмеження монополізму і захисту економічної конкуренції з одночасним здійсненням контролю за дотриманням встановлених правил, норм і застосування відповідальності за їх порушення» [73, с. 6]. Застосування норм антимонопольно-конкурентного законодавства є вельми доречним стосовно валютнообігу, яке здійснюється відповідним спеціально уповноваженим органом та є виразом окремого виду відповідальності за порушення валютного законодавства. Загальна характеристика цієї відповідальності міститься в наступному розділі дослідження.

Валютне регулювання є «одним із методів макроекономічного регулювання» [218, с. 5], тобто тут акцентовано саме на державно-владному характері цієї діяльності. На думку французького вченого М. Пebro, змістом валютного регулювання є регулювання взаємовідносин між суб'єктами валютних операцій [100, с. 27]. Інакше кажучи, формою валютних операцій виступають відповідні правовідносини.

Зауваження викликає точка зору О. Северина, який зазначає, що «валютне врегулювання застосовується виключно для створення сприятливих умов зовнішньоекономічної діяльності» [217, с. 71]. Вважаємо, що валютне регулювання застосовується до всіх сфер господарювання, адже іноземна валюта може використовуватися й у різноманітних вітчизняних фінансово-розрахункових операціях без іноземного елемента, а також опосередковувати інші види господарської діяльності, наприклад, купівлю-продаж, оренду, підряд тощо.

Можна говорити про подвійну природу (складові) валютного регулювання, що є його відповідним механізмом. Так, під механізмом валютного регулювання розуміється «сукупність спеціальних інститутів, органів, осіб, які беруть участь у процесі відносин валютного регулювання (суб'єктивна складова), а також набір форм і методів їх діяльності (функціональна складова)» [83, с. 198]. Суб'єктний склад охоплює, з одного боку, спеціально уповноважені органи, а, з іншого, – власне суб'єктів

господарювання. Форми і методи валютного регулювання досить різноманітні, вони можуть бути загальними – нормативне регулювання, програмно-планова діяльність, і спеціальними – валютне ліцензування, індикативне регулювання з боку НБУ. Як уявляється, це стосується й інституту валютних обмежень, що виступають сьогодні елементом валютно-економічної політики держави; їх слід віднести до спеціальних методів валютного регулювання.

Валютно-правове регулювання, зокрема валютних обмежень, здійснюється на двох рівнях: нормативному та індивідуальному, при цьому нормативно-правове регулювання полягає у створенні (розробці і закріпленні) правових норм, об'єктом яких є суспільні відносини, пов'язані з валютою, індивідуально-правове регулювання – це застосування правових норм до конкретних обставин – дій суб'єктів господарювання, що тягне за собою виникнення, зміну і припинення валютних правовідносин.

Валютні відносини загалом регламентуються за допомогою трьох засобів правового регулювання, якими є розпорядження, дозволи і заборони (обмеження). Водночас валютним відносинам притаманна особлива владно-майнова природа, що визначається державною моделлю функціонування національного валютного ринку України, формами участі резидентів в іноземних і міжнародних валютних ринках, які дозволяються вітчизняним законодавством. Тому для валютно-правового регулювання найбільш характерне застосування імперативних розпоряджень, у межах яких законодавець допускає можливість певної поведінки учасників цих суспільних відносин. Розглядаючи валютні відносини, вважаємо за доцільне навести думку А. М. Іскоростенського, який дає визначення національної валютної системи як сукупності валютних відносин, основними елементами якої є валютні фонди, банківська система, валютна політика тощо [59, с. 5]. Визначається взаємозв'язок майже усіх провідних правових категорій щодо валютних операцій, як дій суб'єктів і відповідних валютних обмежень.

Основою валютного правовідношення виступають юридичні факти, які породжують обов'язок суб'єкта суворо й неухильно дотримуватися передбачених законодавством валютних обмежень. Верховний Суд України вказує на те, що правильною є практика при проведенні досудового слідства, коли у справах про протиправне заволодіння чужим майном після проведення всіх необхідних слідчих дій грошові кошти, у тому числі й іноземна валюта, передаються на зберігання їх власникам, тобто потерпілим, а суд при винесенні вироку відповідним рішенням залишає їх потерпілим [224]. Зазначене у загальному вигляді закріплено Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р. [147]. Доречним уявляється внесення змін до ГК України щодо визначення обмеження обігу іноземної валюти та щодо засобів протидії незаконним фінансовим господарським валютним операціям у вигляді нормативного закріплення валютних обмежень на тимчасовій або постійній основі.

Підсумовуючи, зазначимо, що валютні правовідносини за своїм характером є господарськими, бо містять майново-господарські та організаційно-господарські елементи й опосередковують процес організації господарської діяльності із специфічними грошовими коштами – іноземною валютою [232, с. 153] з метою проведення належних розрахунково-платіжних умов будь-якої валютної операції.

Валютне регулювання тісно пов'язане з політикою, оскільки саме на реалізацію її напрямків (функцій) воно й спрямоване. Валютне регулювання як складова економічної політики держави, залежно від мети, умов застосування та часу, може стимулювати або стримувати економічний розвиток країни і, відповідно, визначати стан окремих галузей та суб'єктів, а також місце держави на світовому ринку. Слушною є думка про те, що валютне регулювання – це один із засобів реалізації валютної політики держави. Валютна ж політика – це складова частина загальнодержавної

економічної та фінансової політики, що являє собою сукупність заходів, які здійснює держава у сфері міжнародних валютних відносин. Юридичним оформленням валютної політики є валютне законодавство, спрямоване на правову регламентацію цієї політики. Це і є валютне регулювання у вузькому розумінні цього терміна [242, с. 274]. Безперечно, зміни в економіці країни та її міжнародному становищі впливають на розвиток валютних відносин і відповідно коригують валютну політику держави. Як зазначає Т. А. Латковська, «[...] криза, в якій опинилася країна, відсутність коштів на казначейському рахунку, коливання національної валюти потребують осмислення та термінового підвищення ефективного правового регулювання фінансових правовідносин для стабілізації фінансової ситуації» [77, с. 92]. М. Д. Василенко твердить, що «найважче ця ситуація відбилася на країнах, які накопичили дефіцит поточних рахунків. З цієї причини, а також через інноваційну відсталість господарства в Україні фінансова криза виявляється істотно важчою» [21, с. 172]. Як слушно зауважує О. П. Подцерковний, іноземна валюта може виступати у двох значеннях – як чинник легального або нелегального ринку, при цьому останній слугує «основним інструментом товарного механізму «тіньової економіки». Тому завданням держави в цих умовах стає створення таких економіко-правових умов функціонування грошових відносин, коли використання іноземної валюти не тільки обмежено в легальному обороті, але і ускладнено (обмежено) в «тіньовій» економіці» [105, с. 54]. Як уявляється, введення валютних обмежень якраз є такими економіко-правовими умовами функціонування грошових відносин, завдяки яким повинна відбуватися чітка нормативна регламентація валютних взаємозв'язків, усунення спекуляції щодо використання іноземної валют, що надалі сприяє їх стабілізації та відповідному позитивному стану валютної політики загалом.

Загальні засади валютної політики (monetary policy) зазначаються в літературі як частина «грошово-кредитної політики держави, сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються

державними органами, центральними банківськими та фінансовими закладами, міжнародними валютно-фінансовими організаціями у сфері міжнародних валютних відносин» [266, с. 275].

Валютна політика тісно пов'язана з валютообігом, валютним контролем, валютним регулюванням та іншими чинниками, які опосередковують валютні операції (відносини). Валютна політика – це «сукупність заходів у сфері міжнародних валютних відносин, здійснюваних державою відповідно до тактичних (поточних) і стратегічних цілей країни» [17, с. 8]. Поділяємо думку про те, що «правове регулювання реалізації валютної політики, валютний контроль як внутрішньодержавний, так і у сфері міжнародних розрахунків [...] є одними із важливих напрямів діяльності держави та збільшення операцій на міжнародному рівні [112, с. 3]. Важливість валютного регулювання, валютного контролю та контролю за зовнішньоекономічними операціями для економіки держави і здійснення міжнародних розрахунків не викликає сумнівів. Чітке й виважене валютне регулювання та побудова міжнародної валютної політики здатні сприяти подоланню наслідків світової економічної кризи, залученню іноземних інвестицій у вітчизняну економіку, запобігати широкомасштабному витоку капіталу за кордон тощо.

Зв'язок і взаємодію валютного регулювання та відповідної політики відзначають й іноземні фахівці шляхом визначенням того, що саме валютне законодавство є засобом забезпечення валютної політики, яка «спрямована на забезпечення стабільності національної валюти» [262, с. 128]. Тобто визначення основних напрямів валютної політики, як довгострокових, так і короткострокових, впливає на зміст та тенденції валютного регулювання. Так, ст. 10 ГК України «Основні напрями економічної політики держави» визначає, що валютна політика спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання. Водночас вважаємо за доцільне визначити у цій статті

додаткові цілі валютної політики, а саме: управління платіжним балансом країни та міжнародне співробітництво у сфері валютних відносин з метою недопущення використання фінансової системи України для відмивання грошей і фінансування тероризму та врегулювання ситуації на валютному ринку [231, с. 313]. Складовим елементом управління платіжним балансом є валютні обмеження, які через відповідні управлінські рішення спеціально уповноважених державних органів втілюються практично та підлягають обов'язковому дотриманню (виконанню).

Валютну політику держави можна поділити на дві частини – поточну і перспективну, при цьому перша полягає в організації повсякденного оперативного регулювання поточної валютної кон'юнктури, а друга – в здійсненні довгострокових структурних змін у міжнародному валютному механізмі, що реалізується шляхом участі держави в міждержавних угодах. Провідну роль у формуванні довгострокової валютної політики відіграють такі міжнародні валютно-фінансові установи, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку та ін. Перспективна політика міжнародних валютно-фінансових установ, як уявляється, закріплена положеннями директиви ЄС 88/361 [270], яка передбачає чотири етапи валютної лібералізації, складовими яких є: спрощення операційної діяльності (лібералізація поточного рахунку, скасування обмежень на перекази і внутрішні операції); лібералізація припливу іноземного капіталу (вільне володіння, приплив інвестицій, скасування обмежень на виведення інвестицій і дивідендів); спрощення введення капіталу (спрощення транскордонних боргових операцій, спрощення інвестування в ЄС і ОЕСР) і перехід до європейського регулювання (приведення регулювання фінансового сектору відповідно до стандартів ЄС). На характері лібералізації валютної політики наголошується в літературі, що у майбутньому буде сприяти «взаємній збалансованості торгівлі, наданні на основах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС Україні й українським експортерам на ринках ЄС, впровадженні єдиного

правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників» [8, с. 193].

Крім валютної політики, у міжнародних фінансово-валютних відносинах застосовується термін «монетарна політика». Так, у праві ЄС використовується термін «монетарна політика», мета якої полягає в підтриманні цінової стабільності ЄС та спільної економічної політики в Союзі, щоб сприяти досягненню цілей Союзу, визначених у ст. 3 Договору про Європейський Союз» [67]. Валютні обмеження є елементом поточної і перспективної політики, оскільки встановлюються (вводяться) на певний строк для оперативного регулювання поточної валютної ситуації, а також для довгострокових структурних процесів, на основі планово-програмної діяльності щодо валютного регулювання.

Змістом валютного регулювання є положення відповідних нормативно-правових актів, які у сукупності складають їх певну ієрархічну систему на чолі із головним законом країни. Конституційна норма (ст. 92), яка стосується валютного регулювання та валютних обмежень в Україні [68] є бланкетною, бо відсилає до інших законодавчих актів, зокрема, Закону України «Про Національний банк України» [179] та ін. Але саме на конституційних засадах базується пропозиція щодо уніфікації валютного законодавства у рамках валютного регулювання, тобто прийняття єдиного законодавчого акта, який містив би відповідні положення щодо використання, обігу та обмежень іноземної валюти на території України. Так, з цього приводу ВСУ зазначає, що оскільки вираження грошових зобов'язань в іноземній валюті є статусною ознакою іноземної валюти на території України, заборона на це, відповідно до ст. 92 Конституції, може бути встановлена виключно законами України [123]. Фахівці вказують, що у зарубіжних країнах теж об'єктом валютного регулювання є валютні операції, яким, як правило, притаманний міжнародний характер [19, с. 116]. Тому вважаємо за доцільне виключно законодавче регулювання валютних

операцій, валютних обмежень та інших елементів валютної політики держави.

Сьогодні в Україні широке коло питань, пов'язаних з валютним регулюванням і валютним контролем, регламентовано Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. Хоча він має силу закону, сучасні політичні, економічні та господарські умови потребують прийняття нового законодавчого акта з метою уніфікації (скорочення) нормативних актів у цій сфері. Як уявляється, закон превалює над актами інших державних органів, зокрема Кабінету Міністрів України, оскільки він приймається вищим представницьким органом держави – Верховною Радою України через чітко регламентовану процедуру з можливістю обговорення на її сесії та внесення зауважень і пропозицій з боку депутатів. Крім того, існує можливість ініціювання (лобіювання) закону, який дійсно потребує негайного прийняття з метою врегулювання сучасних потреб (інтересів) держави. З моменту прийняття вищезазначеного Декрету пройшло понад двадцять років, норми його є застарілими й сенсу вносити до нього зміни немає.

Кодифіковані нормативно-правові акти містять положення щодо застосування іноземної валюти, різновидів її обмеження на території України та її вираження як спеціальної грошової одиниці, засобу платежу і майна. Передовсім це норми ГК України та ЦК України. Так само ст. 16 Бюджетного кодексу України містить положення щодо валютного кредитування, валютної складової інвестиційної діяльності тощо [16]. Кодекс торговельного мореплавства України у ст. 9 містить положення щодо розрахункової одиниці, яка визначена Міжнародним валютним фондом, до якої належить й іноземна валюта [63]. Податковий кодекс України застосовує положення щодо іноземної валюти у разі визначення доходу, активів, інвестицій, міжнародного грошового зобов'язання тощо [103]. Земельний кодекс України містить положення щодо придбання у власність або користування земельних ділянок з відповідною платою за них іноземною валютою на

підставі міжнародних договорів [54]. Можливо, й новий закон, який врегулює, зокрема й операції з іноземною валютою, матиме кодифікований характер та міститиме майже всі положення стосовно фінансово-валютної політики держави, у тому числі й засади банківської діяльності. Кодифікований акт має загальний характер, містить і розкриває багато правових понять і термінів щодо відповідної сфери регулювання з метою узагальнення і систематизації. Повністю поділяємо думку про те, що наразі існує потреба у вдосконаленні системи нормативно-правових актів з питань валютного регулювання, прийнятті відповідного закону, систематизації валютного законодавства, зокрема, шляхом поглинання новими кодифікованими актами дрібних, виділенні в окремих актах груп питань, розширенні законодавчої основи валютно-правового регулювання тощо, у зв'язку з чим є сенс, насамперед, переглянути деякі положення чинного законодавства з метою їх вдосконалення і лише потім проводити заходи по впорядкуванню нормативно-правових актів НБУ [106, с. 174–175].

Окремі види валютних обмежень фінансово-розрахункового й іншого характеру, процедуру застосування й використання іноземної валюти встановлюють численні Закони України: «Про банки і банківську діяльність» [126], «Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті» [186], «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» [194], «Про Національний банк України» [179], «Про зовнішньоекономічну діяльність» [178] та ін.

У сфері валютного регулювання діє багато підзаконних нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наприклад: «Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового банку»: Указ Президента України від 19.12.2005 р. [146], «Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які

передбачають розрахунки в іноземній валюті»: постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21 червня 1995 р. [199] та ін.

Вважається, що міжнародно-правове регулювання валютних відносин на території держав, котрі не мають вільно конвертованої валюти, спрямовується на забезпечення уніфікації та гармонізації норм міжнародного валютного регулювання і контролю. У країнах ЄС «процес інтеграції в банківській сфері починається на стадії формування економічного й валютного союзу, у межах якого забезпечується вільне переміщення товарів, послуг, капіталів, валют на основі рівних умов конкуренції та уніфікації законодавства у цій сфері» [82, с. 228]. Загалом «уніфікація та спрощення валютного законодавства, недопущення частих або спеціальних змін, чітко встановлені прості та зрозумілі закони і норми валютного регулювання дозволять підвищити прозорість ринку і зменшити операційні витрати» [51, с. 240].

У валютному регулюванні та встановленні певних видів валютних обмежень бере участь розгалужена система державних органів загальної і спеціальної компетенції. Так, ст. 11 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» визначені повноваження Національного банку України і Кабінету Міністрів України у сфері валютного регулювання.

У сфері валютного регулювання широкими повноваженнями, зокрема нормотворчими, наділений Національний банк України, на якого покладено здійснення валютної політики (особливо програмно-прогнозуючого характеру), виходячи з принципів загальної економічної політики України. Це абсолютно справедливо, бо, як слушно зазначається у літературі, саме центральний банк обирає і встановлює пріоритети валютної політики та її інструменти [44, с. 179]. Але сьогодні НБУ своїми відомчими актами самостійно визначає ті положення, які повинні мати законодавче закріплення, а підзаконні акти можуть лише доповнювати та уточнювати положення закону. Це стосується й валютних обмежень, їх видів, строків та умов. Саме НБУ у межах своїх повноважень нормативно впроваджує в

фінансово-банківську сферу засоби державного регулювання, які визначенні у ст. 12 ГК України. Наприклад, другою групою засобів, які містяться у зазначеній нормі, є ліцензування, у зв'язку з чим НБУ вводить процедуру банківського ліцензування як засіб легалізації банківської діяльності та обов'язкову умову здійснення деяких валютних операцій. Більш детальна характеристика цього засобу міститься у наступному підрозділі дослідження. Крім того, Національний банк контролює дотримання ліміту зовнішнього державного боргу, визначає при необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті нерезидентам банків та наділений у межах, встановлених валютним законодавством, нормотворчими повноваженнями у галузі здійснення операцій на валютному ринку України; його акти є обов'язковими для всіх юридичних і фізичних осіб і набувають чинності в строк, встановлений Національним банком. Так, наприклад, постанова Правління НБУ від 04 лютого 1998 р. «Про затвердження Класифікатора іноземних валют» виокремлює три групи валют залежно від їх обігу і застосування на світових валютних ринках. Право уповноваженого банку вести відкриту валютну позицію (тобто позицію валютного ризику) – це право укладати угоди купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти за гривні, згідно із листом НБУ «Щодо функціонування режимів рахунків в іноземній валюті резидентів і нерезидентів України» № 13-111/1151 від 25.07.1996 р. [272]. Також НБУ регулює питання щодо застосування цінних паперів, об'єктом яких є гроші, тобто іноземна валюта є предметом грошових розрахунків за правочинами щодо цінних паперів, депозитарний облік яких належить виключно до компетенції Національного банку України та розрахунки за якими проводяться за принципом «поставка цінних паперів проти оплати» і регулюється Постановою НБУ «Про встановлення особливостей розрахунків за правочинами щодо цінних паперів та затвердження Положення про депозитарну та клірингову діяльність Національного банку України» [138]. Цінні папери можуть бути номіновані в іноземній валюті та в бухгалтерському обліку відображаються в подвійній оцінці: в іноземній

валюті та гривневому еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют на звітну дату, про що зазначає НБУ у своєму листі від 15.09.2014 р. [271] тощо. НБУ здійснює реєстрацію таких операцій з метою здійснення контролю та застосування заходів відповідальності у разі недодержання положень його актів. Це підтверджує взаємозв'язок між категоріями регулювання, контроль та відповідальність. Також реєстрація є чинником легалізації (законності) виникнення і проведення валютної операції і дозволяє надалі вчинити дії щодо систематизації і звітності. За ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» такі дії так само є адміністративними заходами НБУ.

Усі названі нормативно-правові акти також містять правові засади валютних обмежень. Це підтверджує вагому роль НБУ, який запроваджує доповнює, уточнює кількісний, розрахунковий, обмінний та інший характер обмежень. Тут доречна думка про те, що «в основу валютного законодавства України покладено принцип обмеження використання іноземної валюти в господарському обігу держави» [72, с. 186]. При цьому Україна не є винятком. Так, наприклад, в Польщі Національний банк Польщі – це головний орган, який визначає валютну політику Польщі; серед основних методів валютного регулювання, якими користується НБП, є валютні обмеження [28, с. 427]. Загалом «у системі державного регулювання економічного життя кожної країни виділяють сукупність заходів, які проводяться центральними банками у сфері грошового обігу і валютних відносин з метою впливу на купівельну спроможність грошей, валютні курси та на економіку загалом, що становить сутність певної валютної політики держави» [19, с. 34].

У ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» міститься положення, що встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків є адміністративними заходами НБУ. Як буде зазначено у наступних підрозділах дослідження, саме актами НБУ встановлюються валютні обмеження на відповідний строк, з певною метою, до певних суб'єктів та їх

дій – валютних операцій. Але водночас необхідна мінімізація підзаконної форми валютного регулювання, зокрема валютних обмежень, з метою забезпечення стабільності та передбачуваності валютного регулювання, уведення гарантій суб'єктів господарювання від частих коливань державного впливу на валютний ринок шляхом запровадження процедури звернення НБУ у межах власних повноважень із законодавчо-обґрунтованою ініціативою до ВРУ щодо встановлення конкретних форм валютних обмежень на рівні закону.

Доцільно дослідити історію нормативного регулювання з боку НБУ щодо запровадження, розвитку й реалізації валютних обмежень і здійснити її відповідну періодизацію та докладний аналіз. На нашу думку, перший період бере свій початок 1992 р. від запровадження безготівкових валютних розрахунків та переказів виключно через кореспондентські рахунки банків [195] і завершується у жовтні 1993 р. Цей період характеризується укладенням численних двосторонніх угод щодо порядку відкриття та обслуговування таких рахунків (з Литвою [243], Вірменією [244], Молдовою [247], Казахстаном [248] та ін.). Цього ж року НБУ було введено таку важливу процедуру як нагляд за банківською діяльністю [240]. У 1992 р. суб'єкти підприємницької діяльності, розташовані в Україні, незалежно від місця реєстрації та форм власності, крім тих, що створені за участю іноземного капіталу, частка якого у статутному капіталі становить не менше 30%, мали сплачувати податок на валютну виручку від експорту продукції (робіт, послуг) за всіма видами іноземної валюти до Державного валютного фонду України і валютних фондів місцевих Рад народних депутатів. Переказ іноземної валюти за кордон іноземними інвесторами дозволявся після сплати всіх податків і від самої суми переказу – податку у розмірі 15 % [189].

Варто додати, що у квітні 1992 р. на прохання України Міжнародний валютний фонд прийняв рішення про членство України у міжнародних фінансових організаціях, а 3 червня 1992 р. Верховна Рада України ухвалила відповідний закон. 3 вересня 1992 р. Україна стала членом МВФ і відтоді

підтримує активні ділові відносини з МВФ та намагається виконувати взяті на себе зобов'язання щодо валютного регулювання.

У 1992–1993 рр. було запроваджено ліцензування валютних операцій (Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення операцій з валютними цінностями від 25.06.1992 р. [114], Про порядок надання ліцензій Національного банку України: Лист НБУ від 27.07.1992 р. [187] та Про зміни і доповнення до порядку надання ліцензій НБУ: Лист НБУ від 28.05.1993 р. [177]). Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку від 07.06.1993 р. встановили вимогу обов'язкового повного або часткового продажу на валютному ринку валютної виручки юридичних осіб-резидентів (тобто сум валютних надходжень від продажу товарів і послуг на іноземну валюту незалежно від джерел їх походження), отриманої у валютах, визначених Національним банком України, протягом 5 робочих днів [121]. Були запроваджені обмеження щодо обміну валюти (обов'язкова ідентифікація клієнта при продажу валюти, загальна сума продажу не більше ніж \$ 400 за календарний рік тощо [110]) та митні обмеження щодо вивезення готівкової іноземної валюти (у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів з обов'язковим декларуванням) [115].

Другий період – листопад 1993 р. – жовтень 1995 р. тривав в умовах зростання інфляції, спаду виробництва, відсутності зовнішньої і внутрішньої рівноваги грошового обігу, що призвело до рішення влади переорієнтувати свою валютну політику і спроб відновити зовнішньоторговельну та валютну монополію. Це знайшло відображення у впровадженні фіксованого валютного курсу та зменшенні обсягів операцій на валютній біржі, а потім – узагалі в адміністративному припиненні її діяльності, а також у введенні аукціонного продажу іноземної валюти за адміністративно встановленим курсом до іноземних валют через «тендерний комітет». Була запроваджена обов'язкова процедура декларування валютних цінностей, що знаходяться за межами України [185]. Постановою НБУ 15 вересня 1995 р. було

передбачено автоматизацію технологічних процесів пунктів обміну валюти і застосування до них поняття «операційний день» [125].

Третій період – листопад 1995 р. – 1997 р. відмітний певною стабілізацією у валютній сфері. Цей період характеризується зростанням ролі УМВБ як центру проведення валютних операцій і загалом їх активізацією не тільки на біржовому, а й на позабіржовому валютному ринку, що певною мірою сприяло проведенню у вересні 1996 року грошової реформи в Україні. Після введення національної валюти почала виявлятися тенденція до лібералізації валютного регулювання. У травні 1997 року Україна заявила про приєднання до ст. 8 «Статей угоди про МВФ». Основне положення цієї статті – неможливість уведення будь-яких істотних валютних обмежень державою-членом на власній території без погодження такої дії з МВФ. З юридичної точки зору гривня стала конвертованою валютою за поточними операціями, що передбачало зняття обмежень на здійснення валютних операцій, які обслуговують торговельний баланс держави. У зв'язку з цим було скасовано обов'язковий продаж валюти.

Четвертий період – 1998–2004 рр. Цей період, як уявляється, пов'язаний з першою валютною кризою в Україні, яка відбулася під впливом кризових явищ на світовому фінансовому ринку, котрі почалися ще 1997 року. Через те, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України у дедалі зростаючих обсягах затримували продаж експортної валютної виручки та інших валютних надходжень, що спричиняло суттєве зменшення міжбанківського валютного ринку, а так само для більш надійного забезпечення вимог населення за вкладами і недопущення безпідставного відтоку іноземної валюти у вересні 1998 р. було відновлено обов'язковий частковий продаж валютної виручки у розмірі 75% з подальшим зниженням до 50% [128]. Спочатку була тимчасово заборонена купівля-продаж безготівкової іноземної валюти на міжбанківському ринку – ці операції здійснювалися лише на Українській та Кримській міжбанківських валютних біржах, але згодом і вони були закриті. Крім того, запроваджені обмеження

щодо купівлі іноземної валюти банками-нерезидентами; дозвіл на купівлю комерційними банками валюти для клієнтів надавався тільки за наявності імпортного зовнішньоторговельного контракту та довідки ДПА. Фізичним особам-резидентам дозволявся продаж готівкової іноземної валюти у розмірі, що не перевищує 1000 дол. США та ін.

П'ятий – сучасний період, що триває й нині, починається з 2005 року, коли НБУ намагається поступово лібералізувати валютну політику та зменшити вагу адміністративних важелів впливу. Це знайшло своє відображення у таких кроках: відміні обов'язкового продажу експортної виручки; скасуванні заборони, згідно з якою від банків вимагалось здійснювати протягом однієї торговельної сесії лише односторонні операції (або купівлю, або продаж іноземної валюти); спрощенні процедури отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та ін. В економічному плані з 2005 року майже до кінця 2008 року в Україні спостерігався приплив іноземних інвестицій, але потім ця тенденція діаметрально змінилася. Щоб усунути негативні наслідки фінансової кризи, НБУ прийняв постанову від 11.10.2008 р. № 319 «Про додаткові заходи щодо діяльності банків», якою вводились обмеження, зокрема, банкам дозволялось здійснювати операції з купівлі однієї іноземної валюти за іншу винятково при умові, що обидві валюти є валютами однієї групи класифікатора валют; банкам дозволялось здійснювати власні операції з купівлі валюти за гривні в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції банку за наявності зобов'язань у цій валюті, за якими настав термін виконання; купівля, обмін іноземної валюти з метою дострокового виконання зобов'язань та проведення розрахунків з нерезидентами за імпорт продукції, який здійснюється без увезення із-за кордону цієї продукції на територію України, або здійснення авансових платежів (крім оплати критичного імпорту) кваліфікувалось як порушення правил валютного контролю та ін.

Законом України від 23.06.2009 р. № 1533-VI «Про внесення змін до деяких законів України з метою подолання негативних наслідків фінансової

кризи» була встановлена заборона на валютне кредитування для фізичних осіб на невиробничі цілі, закріплена норма про видачу валютних кредитів виключно в безготівковій формі тільки для оплати послуг нерезидентам за лікування та навчання за кордоном.

8 липня 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання правових відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг», яким заборонялося надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України.

Загалом фінансова криза 2008–2009 рр. відкинула нашу державу далеко назад, і якщо у посткризовий період 2010–2013 рр. світова економіка змогла певною мірою відновити зростання, то події в Україні 2014 р. лише поглибили її кризовий стан. Для стабілізації у сфері валютних відносин НБУ вжив низку заходів: запровадив вимоги щодо обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень в іноземній валюті у вигляді валютної виручки резидентів від продажу товарів за зовнішньоекономічними договорами в розмірі 50% та зміни строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів (до 90 календарних днів); встановив вимогу щодо продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень із-за меж України в іноземній валюті на користь фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) у сумі, що дорівнює або перевищує в еквіваленті 150 000 гривень, протягом одного місяця для однієї особи. Ці стабілізаційні заходи продовжувалися й 2014–2015 рр. Поступово лібералізувати адміністративні обмеження НБУ почав 2016 р., окрема, прийнявши 07.06.2016 р. постанову «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» [137], якою пом'якшив вимогу до обов'язкового продажу надходжень в Україну в іноземній валюті на користь юридичних осіб з 75% до 65%, що матиме позитивний вплив на діяльність підприємств-експортерів. Підвищено максимальну суму продажу готівкової іноземної валюти та банківських металів з 6 тис. до 12 тис. гривень в

еквіваленті. Крім того, обмеження щодо суми операції з продажу банківських металів не буде поширюватись на монети, вироблені з дорогоцінних металів (у тому числі інвестиційні монети України).

Крім того, НБУ спростив порядок проведення валютно-обмінних операцій постановою від 07.06.2016 р. «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України». Серед новел: дозволено банкам і фінансовим установам, які здійснюють обмін валют, змінювати курси купівлі та продажу іноземної валюти протягом операційного (робочого) дня; дозволено встановлювати різні курси купівлі та продажу іноземної валюти у касі банку, фінансової установи, їх відокремлених підрозділах, пунктах обміну валюти, які розташовані за різними адресами; при здійсненні готівкових операцій конвертації однієї іноземної валюти в іншу банкам дозволено використовувати власний комерційний курс, а не офіційний курс НБУ; розширено перелік іноземних валют, які банки та фінансові установи можуть конвертувати (не лише 1-ї групи, а й 2-ї групи Класифікатора іноземних валют). Крім того, було спрощено документообіг при проведенні валютообмінних операцій.

З 2017 року НБУ анонсує лібералізацію системи валютного регулювання, зокрема, має намір продовжити поступове послаблення тимчасових обмежень. Планується оприлюднити проект нового закону «Про іноземну валюту», який подолає недоліки застарілого й суперечливого валютного законодавства та закладе принципи нового регулювання у цій сфері. Лібералізація не означає скасування валютних обмежень, навпаки, саме в цьому єдиному акті повинні бути встановлені чіткі види валютних обмежень, умови і строки їх уведення тощо. Отже, залишається актуальним питання єдиного нормативного регулювання валютної сфери як елемента фінансової системи, що має пріоритетне значення, оскільки сприяє акумулюванню фінансових ресурсів, зокрема валютних, для економічного зростання держави.

Важливим видом повноважень НБУ, крім адміністративного, є індикативне регулювання, яке за ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [126] являє собою вичерпний перелік певних його повноважень, що стосуються й валютних обмежень, наприклад, встановлення нормативів, рефінансування банків, управління деякими валютними операціями тощо. Як уявляється, шляхом виконання цих повноважень НБУ встановлює обмеження щодо здійснення валютних операцій як за їх змістом, так і за їх формою. У літературі висловлюється думка про взаємозв'язок обмежень та індикативного регулювання. Тобто саме банківське індикативне регулювання є виразом заборон й обмежень у банківській сфері [24, с. 33]. Індикативне регулювання у банківській сфері вводиться з певною метою, яка передбачає досягнення низки результатів: захист майнових інтересів клієнтів банку; стабілізація його платоспроможності, що є засобом забезпечення його фінансової надійності; є активним регулятором капіталу банку; сприяє збільшенню економічних показників банку.

Отже, індикативне банківське регулювання є однією із форм державного регулювання, що, як правило, запроваджується з метою реалізації нормативно визначених напрямків фінансово-валютної політики держави, формуванням яких займаються майже усі державні органи.

Вважаємо за доцільне виділити зовнішньо-імперативне регулювання, що стосується банківських операцій, які здійснюються власне банками, та внутрішньо-індикативне регулювання валютних операцій суб'єктів господарювання, що стосується їх кількісно-розрахункових та інших критеріїв. Отже, можна говорити про функції правового регулювання здійснення валютних операцій, які за своїм характером можуть мати як зовнішнє, так і внутрішнє спрямування, виступаючи напрямками зазначеного регулювання. На думку Л. К. Воронової, саме функції визначають коло осіб, які є сторонами валютної операції, містять положення щодо їх поведінки та є «умовою можливості використання засобів забезпечення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [25, с. 20]. До функцій зовнішнього правового

регулювання належить, наприклад, валютне регулювання, а до внутрішніх – кількісні показники валютообігу готівки тощо. Загалом валютні обмеження мають універсальний характер, а тому стосуються як зовнішнього індикативного банківського регулювання, так і внутрішнього.

Крім названих вище нормативно-правових актів, які вирізняються, як уже зазначалося, різною юридичною силою, тобто ієрархічністю, у валютному регулюванні важливу роль відіграє судова практика, що, як і акти НБУ, повинна доповнювати та уточнювати положення законів. Вищий господарський суд України у своїх рекомендаціях вказує на те, що виручкою резидента в іноземній валюті слід вважати суму грошових коштів, яка підлягала отриманню на рахунок за фактично реалізовану суб'єктом господарювання-резидентом продукцію (роботи, послуги). При визначені суми виручки, що повинна бути зарахована на рахунок резидента, господарським судам слід виходити з вартості фактично реалізованої резидентом продукції (робіт, послуг). Підставою для застосування передбачених Законом санкцій є не зарахування виручки у іноземній валюті за фактично реалізовану резидентом продукцію (роботи, послуги) [299]. Практика вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням валютного законодавства, підсумована в оглядовому листі Вищого господарського суду України від 27.11.2001 р. [142]. Судова практика відіграє роль джерела права, зокрема й валютного, з тієї позиції, що саме вищі судові органи держави мають доступ до усіх судових рішень, які були ухвалені, і можуть шляхом аналізу й узагальнення робити відповідні висновки на підставі соціально-правового досвіду. У цьому сенсі важливим є дослідження, аналіз, а у разі потреби – експертиза, суті справи та доданих доказів, якими можуть виступати різноманітні розрахунково-валютні документи.

Окремим джерелом валютного законодавства є звичай. Варто додати, що за ст. 7 ЦК України звичай міжнародної торгівлі є субсидіарним джерелом права, що може застосовуватися до валютних операцій і валютного товарообігу. У відносинах міжнародної купівлі-продажу товарів Віденська

конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р., ратифікована Україною, прирівнює звичаї міжнародної торгівлі до умов договору, що припускаються, надаючи їм тим самим пріоритет над диспозитивними нормами, які містяться в інших формах права. Слушною з цього приводу є думка про те, що у будь-якому випадку звичаї можуть регулювати як договірні, так і позадоговірні відносини [273, с. 7]. Також валютних операцій стосується положення ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» щодо застосування відомих міжнародних звичаїв до зовнішньоекономічних контрактів, як їх істотної умови.

Крім того, до системи валютного регулювання належать локальні акти, які діють в межах одного суб'єкта господарювання. Наприклад, у статуті підприємства з іноземними інвестиціями чи іноземного підприємства статутний капітал може мати вираз іноземної валюти. Фінансова допомога на благодійних підставах також може виражатися в іноземній валюті, наприклад, закладам освіти або охорони здоров'я, рішення про надання якої приймається загальними зборами суб'єкта господарювання.

Значний вплив на систему валютного регулювання здійснює правова доктрина, змістом якої є провідні ідеї, погляди, концепції, узагальнення духовного та інтелектуального потенціалу дослідників різних сфер суспільства і галузей права. Саме за допомогою правової доктрини виявляються й аналізуються проблемні аспекти валютного регулювання та розробляються пропозиції, які сприятимуть покращенню його сучасного стану. Результати правової доктрини можуть виступати основою проектів нормативно-правових актів, їх уточнень або доповнень шляхом законодавчого ініціювання (лобіювання).

Отже, в Україні загалом сформувалася цілісна система регулювання валютних операцій (обігу, обмежень), якій притаманний ієрархічний характер.

Висновки до розділу 1

Валютні цінності як економічна та правова категорія врегульовані нормами різних галузей права, зокрема господарського, і являють собою різновид грошових коштів та інших речей підвищеної ліквідності, котрі вважаються особливим об'єктом права, оскільки виконують роль загального еквівалента і власне тому їм властива низка специфічних ознак й особливостей.

Іноземна валюта як вид фінансів є багатостороннім і складним явищем, що має власні ознаки, якості й форми прояву (готівкову і безготівкову), а, отже, й розглядається у різних аспектах: економічному, юридичному, соціальному тощо. Застосування, розпорядження, купівлю-продаж іноземної валюти можна визначити як валютообіг у сфері господарювання, що виступає самостійним видом господарсько-торгівельних, обмінних та інших операцій, змістом яких є розрахунки, платежі, обмеження та інші дії щодо іноземної валюти з метою ефективного використання основних інструментів валютного регулювання, покриття дефіциту платіжного балансу та забезпечення внутрішнього валютного банкотного обігу в країні.

Деномінація – це певний вид валютних обмежень, який ініціює виключно держава у формі кількісних показників, з метою стабілізації розрахунково-грошового обігу та валютного курсу в країні.

Валютне регулювання є різновидом державного регулювання, сутність якого полягає у діяльності спеціально уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування стосовно валютного ринку України, об'єктом якого є межі обігу, використання та розпорядження іноземною валютою. Його різновидом виступає індикативне валютне регулювання як спеціальний механізм, змістом якого є встановлення НБУ у межах своїх повноважень певних кількісно-розрахункових платіжних заборон та виключень застосування іноземної валюти на території України у

господарських та споживчих операціях, метою яких є забезпечення досягнення відповідних стратегічних цілей монетарного регулювання.

Суб'єктами валютного регулювання є органи загальної компетенції – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України та органи спеціальні – Національний банк України, Міністерство юстиції України, Державна фіскальна служба України тощо. Об'єктом валютного регулювання виступає валюта, яка є певним спеціальним засобом законного платежу, предметно-об'єктним елементом валютних операцій, засобом, який обслуговує господарсько-майнові та інші відносини і використовується в порядку й умовах, передбачених нормами чинного законодавства.

Регулююча функція валютного законодавства полягає, передовсім, у визначенні обсягу прав і обов'язків осіб, що беруть участь у здійсненні валютних операцій, з метою забезпечення дотримання валютного законодавства при здійсненні валютних операцій. Доцільною уявляється мінімізація підзаконної форми валютних обмежень з метою забезпечення стабільності та передбачуваності валютного регулювання, уведення гарантій суб'єктам господарювання від частих коливань державного впливу на валютний ринок шляхом закріплення таких обмежень на рівні закону.

Правовідносини, що впливають з валютних операцій, характеризуються спеціальним об'єктом – валютними цінностями, особливим складом суб'єктів, їх правами і обов'язками, які виникають з приводу формування, розподілу, використання валютних коштів. Вважаємо за необхідне прийняття єдиного нормативно-правового акта, який закріпив би єдині принципи валютного регулювання як чинника фінансово-правової політики держави, відповідні умови і процедури застосування, обігу й реалізації іноземної валюти на території України з визначенням відповідних її груп. Відповідно положення Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 4 лютого 1998 р. № 34 слід включити до закону, що буде сприяти уніфікації законодавства.

За конвертованістю іноземної валюти можна виокремити певні її види, а саме: іноземна валюта з високим рівнем конвертації (високо конвертована), іноземна валюта з середнім рівнем конвертації та іноземна валюта з низьким рівнем конвертації (неконвертована). Належність іноземної валюти до певної групи має практичне значення для валютнообігу, її застосування та для запровадження (встановлення) валютних обмежень.

Міжнародні нормативно-правові акти посідають провідне місце у системі валютного регулювання та, з одного боку, є спеціальними чинниками інтеграції України до ЄС, а, з іншого, виступають підґрунтям зовнішньоекономічної господарської діяльності, зокрема її контрактно-договірної форми, стосовно визначення ціни та розрахунків, форм і засобів платежів зазначених контрактів в іноземній валюті.

У розвитку національного валютного контролю та валютного законодавства загалом провідну роль має відіграти процес адаптації його до відповідного законодавства Європейського Союзу, поступового приведення нормативних актів України у відповідність із європейськими стандартами з урахуванням національних особливостей, наприклад, впровадження чотирьох етапів валютної лібералізації на підставі директиви ЄС 88/361: спрощення операційної діяльності (лібералізація поточного рахунку, скасування обмежень на перекази і внутрішні операції); лібералізація припливу іноземного капіталу (вільне володіння, приплив інвестицій, скасування обмежень на виведення інвестицій і дивідендів); спрощення введення українського капіталу (спрощення транскордонних боргових операцій, спрощення інвестування в ЄС і ОЕСР) і перехід до європейського регулювання (приведення регулювання фінансового сектора у відповідність зі стандартами ЄС).

РОЗДІЛ 2. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ

2.1. Поняття та класифікація валютних операцій та їх обмежень

Валютні операції являють собою певний вид взаємовідносин з приводу застосування і реалізації іноземної валюти і валютних цінностей, як правило, фінансово-розрахункового характеру. Головним чинником їх впровадження та подальшого розвитку є інтеграція України до світового та європейського просторів, активна участь багатьох суб'єктів господарювання у зовнішньоекономічній та інвестиційній діяльності, яка потребує, передовсім, належного регулювання валютних відносин, зокрема, у формі валютних операцій, їх визначення, обмежень та порядку (умов) проведення.

Саме валютні операції є об'єктом численних валютних обмежень, які зумовлені різними економічними, політичними та соціальними чинниками і запроваджуються з різною метою на постійних або тимчасових умовах, а тому їх змістовна характеристика буде сприяти визначенню поняття «валютні обмеження» з окресленням їх видів, умов і порядку застосування.

Валютні операції та їх обмеження є предметом дослідження у фаховій літературі та є нормативно-вираженими в актах різної юридичної сили. Аналіз наукових джерел виявляє, що вони містять визначення юридичного та економічного змісту поняття «валютні операції», їх обмежень, які розглядаються у широкому або вузькому розумінні. Так, Л. К. Воронова визначає валютні операції через класичну тріаду змісту зобов'язання – «встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків суб'єктів при здійсненні дій з валютою» [25, с. 322]. Тобто мова йде про зміст правовідносин, за допомогою яких і здійснюються валютні операції суб'єктами господарювання та іншими особами. Подібні тлумачення також містяться у працях інших учених. Зазначену позицію поділяє М. В. Сапожнікова, виокремлюючи при цьому валютні операції у вузькому розумінні [215, с. 23]. Деякі дослідники визначають валютну операцію через

її господарський характер, але через тріаду зазначених дій [18, с. 6]. Валютні операції являють собою вид, як правило, грошового зобов'язання, яким притаманні власні ознаки, а саме: диспозитивність ініціювання; розрахунково-платіжний характер; обмеження в часі; змішаний характер нормативного регулювання; публічно-правовий аспект щодо виникнення (за умови, що однією стороною є банк або інша фінансова установа); змістом, як правило, є взаємні дії (права й обов'язки); досягнення очікуваного правового результату тощо.

Трохи інакше трактує валютні операції Є. В. Карманов, який підкреслює подвійний їх зміст: з одного боку – як угоди, а, з іншого, як виду банківської діяльності з купівлі-продажу іноземної валюти [60, с. 136]. Іншою є й думка щодо визначення валютної операції як певного самостійного виду правочину [220, с. 47]. Вважаємо занадто вузькими такі визначення, адже майже усі правочини, об'єктом яких є валютні цінності, є різновидом валютної операції, а суб'єктний склад може бути з іноземним елементом, а може й не бути. Стосовно визначення валютної операції як правочину зауважимо, що саме за допомогою правочину вона реалізується (здійснюється), при цьому правочином може бути договір (контракт), угода або їх частина.

Учені-економісти валютними вважають, здебільшого, операції, які потребують перетину кордону, тобто вони є різновидом зовнішньоекономічної діяльності [203, с. 6]. У такому визначенні лише міститься перелік валютних операцій і не відображений їх зміст, предмет та інші складові. Окремі автори пропонують ще вужче розуміння валютних операцій, зокрема як «операції обміну однієї національної валюти на іншу через купівлю-продаж на валютних ринках» [88, с. 163]. Інші вчені-економісти вказують на посередницький характер грошей [36, с. 38–40]. Загалом під валютною операцією, як слушно зазначається, слід розуміти конкретні дії, які є змістом договору і предметом його виконання [52, с. 172]. Як уявляється, поняттям «валютні операції» охоплюються всі види діяльності

(правовідношення), які здійснюються у межах норм валютного законодавства.

Термін «валютні операції» визначений у загальних і спеціальних актах, які є частиною валютного законодавства. До спеціальних можна віднести акти центрального банку та інших органів виконавчої влади, які містять положення щодо окремих видів валютних операцій та їх обмежень. Так, у національному законодавстві про «валютні операції» йдеться у ч. 2 ст. 1 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», який, передовсім, пов'язує їх із переходом права власності та здійсненням щодо них різноманітних дій. Наказ Міністерства фінансів України від 10.08.2000 р. також містить це поняття і підкреслює його господарський характер [156]. Тим самим підкреслюється господарсько-правовий підхід до здійснення валютних операцій різноманітного характеру і цілей через їх суб'єктно-об'єктний склад.

Численні акти НБУ містять положення щодо видів валютних операцій, окремі з них є об'єктом валютних обмежень. У названих актах немає класифікації валютних операцій, але вона передбачена Постановою Правління НБУ від 10.08.2005 р. № 281 «Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України», що затверджує Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою (далі – Положення № 281) [153], яке передбачає здійснення валютних операцій через їх легальну процедуру – отримання ліцензії. З цього випливає взаємозв'язок між валютними операціями та валютним обмеженням у вигляді ліцензії, наявність якої підтверджує легальний характер такої операції. Також зазначений нормативно-правовий акт містить положення щодо операцій в іноземній валюті некомерційного характеру, як правило, для задоволення особистих потреб. Такі операції визначаються як поточні валютні неторговельні операції, перелік яких є виключним, що, на думку Р. М. Сухого, є проблемою, адже в інших міжнародних документах містяться інші їх види [237, с. 122]. Наприклад, перелік поточних валютних

неторговельних операцій, якими забезпечується вільний переказ коштів фізичним та юридичним особам, встановлено Угодою між Міністерством фінансів України та Міністерством фінансів Республіки Узбекистан про перелік та умови здійснення неторгових платежів між Україною і Республікою Узбекистан від 20 лютого 1993 року [246], Угодою між Міністерством фінансів України і Міністерством фінансів Республіки Вірменія про неторгові платежі від 24 березня 1993 року [245], Угодою між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про неторгові платежі від 20 січня 1994 року [249] та ін.

Згідно з цими угодами, на противагу Положенню № 281, оплата фізичними та юридичними особами послуг транспорту та зв'язку належить до поточних неторговельних валютних операцій, хоча такі операції і мають ознаки зовнішньоекономічної діяльності. Перелік, закріплений Положенням № 281, слід узгодити з вказаними міжнародними Угодами або скасувати, як такий, що не узгоджується із законодавством України та створює юридичні колізії. Як уявляється, поділ валютних операцій на торговельні та неторговельні є умовним та є виразом саме зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності, але для забезпечення договірних зв'язків їх слід чітко визначити у нормах вітчизняного законодавства. Вважаємо, що валютні операції відрізняються, найперше, метою – наявністю або відсутністю отримання прибутку, тобто вони опосередковують або комерційну, або некомерційну господарську діяльність. Наприклад, у п. 12 Положення № 281 передбачений невичерпний перелік валютних операцій щодо руху капіталів, лізингових операцій, інвестицій у грошовій формі, тощо. Вважаємо, що мова йде про змішані валютні операції, які опосередковують іноземні зв'язки суб'єктів господарювання – інвестиційну та зовнішньоекономічну діяльність як торговельного, так і неторговельного характеру з певною метою. Саме рух капіталів у вигляді іноземної валюти здійснюється на валютних ринках на умовах та в порядку, встановленими правилами валютообігу.

Здійснення валютних операцій може базуватися як на імперативних, так і на диспозитивних засадах, останні, своєю чергою, більш поширені та виражають принцип свободи валютних операцій, який за нормами ГК України є загальним принципом господарювання. З цього приводу О. С. Смирнов визначає зміст валютних операцій як здійснення вольових дій суб'єктів, які також можуть мати неправомірний характер [219, с. 125]. Неправомірність валютних операцій визначається тим, що вони здійснюються із порушенням порядку їх проведення, встановленого нормами національного законодавства та/або міжнародно-правовими угодами. У зв'язку з цим валютні операції здійснюються під контролем уповноважених державою органів. Отже, можна говорити про правомірні та неправомірні валютні операції, котрі, своєю чергою, поділяються на ті, що залежать від волі їх учасників, і ті, які не залежать від їх волі.

Предметом валютних операцій виступають лише валютні цінності – грошові знаки, кошти на рахунках, платіжні інструменти, цінні папери та їх похідні в іноземній та національній валютах, а також банківські метали, що й слугує підставою їх виокремлення в самостійну категорію. Тому не можна повністю погодитися з С. І. Лучковською, яка вважає «предметом валютних операцій, які підпадають під валютний контроль, лише іноземну валюту та платіжні засоби, виражені в ній» [79, с. 61]. Спірною є й позиція О. Пруського, який наполягає на «сумнівності включення операцій з дорогоцінними металами до валютних» [202, с. 27]. На нашу думку, національна грошова одиниця як єдиний платіжний засіб на території України стає валютною цінністю при її використанні, наприклад, у міжнародних розрахунках, навіть незважаючи на її нездатність до конвертованості, а банківські метали є валютною цінністю, оскільки виконують таку функцію грошей, як накопичення. За умови її трансакції, визначеної в договорі або іншому фінансово-розрахунковому документі, національна валюта перетворюється на іноземну, застосування, обіг та реалізація якої визначається законодавством. Також іноземна валюта у цьому

випадку може бути як реальною, так і номінальною залежно від цілей її подальшого використання та визначення.

Здебільшого результатом валютної операції є перехід права власності на валютні цінності на підставі договору (контракту) або будь-яких фінансово-розрахункових документів, які також є формою (виразом) зазначеного договору. Саме ці операції потребують найбільшої уваги органів валютного контролю через їх потенційну небезпечність та спеціальний суб'єктний склад (резиденти, нерезиденти, органи й агенти валютного контролю як обов'язкові їх учасники). Так, у Декреті КМУ визначений вичерпний перелік суб'єктів – резидентів і нерезидентів, які мають право на здійснення вищезазначених операцій. Тобто нормативно визначеним є суб'єктний склад валютних операцій, з акцентуванням на термінах «резидент» і «нерезидент», що вказує на статус особи та є важливим для її ідентифікації. Саме ідентифікація є складовою валютного контролю, його початковим етапом, а наступним етапом виступає зміст, умови, форма валютної операції.

Слід зауважити, що проблема визначення резидентного статусу фізичної особи є важливою з точки зору належної організації валютного контролю за операціями між резидентами та нерезидентами, результатом яких може стати незаконний відтік валютних цінностей з території України. Так, на нашу думку, відсутність законодавчо детермінованого поняття «постійне місце проживання» та чіткого механізму встановлення місця проживання особи, а також порядок постановки та зняття її з реєстрації створює передумови для використання цього інституту суспільних відносин у валютних правопорушеннях. Тому підтримуємо пропозицію С. М. Половко щодо закріплення у законодавстві норми стосовно обов'язкової легалізації нерезидентів в Україні шляхом отримання спеціального документа – довідки [106, с. 14]. Підставами для видачі такого документа можуть бути звернення фізичної особи, документально підтверджений тривалий (понад 180 днів) строк проживання на території України, а також відсутність фактів

притягнення до кримінальної відповідальності. Вказане сприятиме ідентифікації клієнтів та не обмежуватиме права іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають на території України, при здійсненні господарської діяльності. Це дозволить встановити конкретну фізичну особу, яка отримує прибуток від здійснення юридичною особою певної фінансово-валютної операції, адже термін «юридична особа» є фікцією і за кожною такою особою є конкретна фізична особа, яка є кінцевим бенефіціаром, тобто вигодоодержувачем.

Процедура ідентифікації визначена нормами чинного законодавства через певні заходи, які мають відповідати положенням, виданим компетентними органами. Також ця процедура вирізняється за змістом і формою залежно від фінансово-валютної операції, точніше – від її кількісного виразу та відповідних фінансових ризиків. Так, для категорій операцій з високим ризиком фінансові установи мають застосовувати посилені правила обачливості. Країни можуть вирішити, що фінансові установи можуть застосовувати зменшені або спрощені заходи до операцій, що мають низький ризик використання для відмивання грошей. Фінансові установи мають ідентифікувати клієнта і вигодоодержувача до встановлення ділових відносин або проведення операцій для нерегулярних клієнтів. Країни можуть дозволяти фінансовим установам проводити перевірку після встановлення ділових відносин тоді, коли це доречно з точки зору доцільності, у випадках, коли необхідно не перешкоджати нормальному веденню бізнесу, якщо ризики відмивання грошей ефективно контролюються [58]. Тут також мова йде про встановлення кінцевого бенефіціара, тобто особи, яка отримує прибуток або на користь якої здійснюється валютна операція, що є вкрай важливим для встановлення джерела фінансування, подальшого розпорядження (застосування) іноземною валютою, сплати обов'язкових податків і зборів тощо.

На підставі аналізу законодавчих норм і наукових думок можна твердити про наявність різноманітних видів валютних операцій та їх

обмежень, що дає підстави для їх відповідної класифікації за різними критеріями, щоб з'ясувати їх зміст та спільні риси і відмінності. Такими критеріями виступають форма, зміст, умови, мета, час здійснення, суб'єкти валютних операцій та інші чинники. Класифікація валютних операцій та їх обмежень може здійснюватися за різними критеріями, серед яких і підстави, встановлені нормами чинного законодавства. Класифікація валютних операцій має практичне значення для їх здійснення. Наприклад, К. Бункіна та О. М. Семенов класифікують валютні операції так: «операції з купівлі-продажу чи конверсії валют, що здійснюються на біржах та комерційних банках. Такі операції називаються валютний дилінг; операції комерційних банків щодо залучення та розміщення валютних коштів: зовнішньоекономічні розрахунки та операції з банківськими картками» [14, с. 13]. Зі свого боку, С. Лучковська за таким критерієм, як «форма розрахунків при здійсненні валютних операцій розподіляє їх на такі групи: валютні операції з готівковою валютою та валютні операції з валютою, які здійснюються у безготівковій формі. Залежно від того, підлягають ліцензуванню валютні операції чи ні та якому саме виду ліцензування, валютні операції, на нашу думку, можна класифікувати на: валютні операції, на здійснення яких видаються генеральні ліцензії; валютні операції, на здійснення яких видаються індивідуальні ліцензії, та валютні операції, що не підлягають ліцензуванню.

Також особливим видом валютних операцій необхідно вважати державні валютні операції, які пов'язані з отриманням Україною кредитів від іноземних держав та міжнародних фінансових організацій, а також з погашенням зовнішнього державного боргу» [78, с. 276]. Звідси випливають такі ознаки валютних операцій: їх стороною може бути держава в особі уповноважених органів; комплексний характер правового регулювання; строковість; застосування положень валютного контролю, тощо.

За різноманітними критеріями (підставами) у літературі здійснюється виокремлення валютних операцій, деякі з яких притаманні суто валютним

операціям, а деякі є загально-визначеними. Так, В. А. Ющенко та В. І. Міщенко поділяють «валютні операції на поточні та термінові. Поточні операції поділяються на готівкові та безготівкові. Поточні безготівкові операції здійснюються банками, валютними біржами та іншими учасниками валютного ринку. Такі поточні операції поділяються на «тод» (доставка валюти сьогодні на сьогодні – «сьогодні на сьогодні»); «том» (поставка валюти наступного робочого дня – «сьогодні на завтра») та «спот» (поставка валюти на другий робочий день – «сьогодні на післязавтра»). Термінові операції поділяються на: форвардні угоди (угоди з обміну валют за раніше узгодженим курсом, які укладаються сьогодні, але дата виконання відкладена на визначений термін у майбутньому); валютні «свопи» (валютна операція, яка поєднує купівлю або продаж валюти на умовах «спот» із одночасним продажем тієї самої валюти на умовах «форвард») та валютні ф'ючерси (контрактні угоди на купівлю або продаж стандартизованої суми іноземної валюти за стандартизованою специфікацією валют та узгодженою ціною)» [276, с. 21]. Такий поділ є виключно економіко-правовим істосується міжбанківських валютних операцій. Уявляється можливою участь суб'єктів господарювання у зазначених видах біржових контрактів, за умови їх легалізації на біржі або шляхом звернення до брокера на договірних засадах. Біржові контракти є привабливою формою валютних операцій, адже дають змогу в одному місці встановити усі їх умови, крім того, є можливість їх широкого вибору. Отже, можна виділити валютні біржові договори (контракти), які укладаються за правилами, встановленими на фондовій біржі та передбачають здійснення валютної операції на умовах та в порядку, погодженими її сторонами. Для наявності іноземної валюти фондова біржа може співпрацювати з банком або іншою фінансовою установою, виступаючи при цьому фінансовим посередником. Звідси виділяється особливий вид валютного ринку за спеціальним суб'єктом – біржою, яка охоплює три сегменти: спот-ринок (від англ. spot) – ринок з миттєвим надходженням валюти (строк не більше ніж два дні); форвардний – ринок, на

якому здійснюється надходження валюти, як правило, у майбутньому та своп-ринок як ринок, на якому здійснюється сукупність валютних операцій на умовах spot та forward.

Також у літературі поділяють валютні операції на «активні та пасивні валютні операції, при цьому пасивні валютні операції – це операції, спрямовані на створення валютних ресурсів (прийняття вкладів в іноземній валюті, отримання кредитів, виражених в іноземній валюті та ін.), а активні валютні операції – це операції, які спрямовані на використання створених валютних резервів і отримання прибутку від них (надання кредитів в іноземній валюті, інвестування валютних цінностей)» [52, с. 172]. Тобто можна говорити про динамічні та статичні валютні операції. Динамічні мають своєю метою отримання прибутку шляхом опосередкування зовнішньоекономічної, інвестиційної діяльності, їх об'єктом можуть бути не тільки іноземна валюта, а й валютні цінності. Костюченко О. А. поділяє валютні операції теж за суб'єктним складом та залежно від їх ініціювання [71, с. 50].

Отже, важливою є класифікація валютних операцій залежно від їх суб'єктного складу, яка теж сприяє процедурі ідентифікації. Так, за колом суб'єктів пропонується поділяти валютні операції на: операції фізичних осіб-резидентів; операції фізичних осіб-нерезидентів; операції юридичних осіб-резидентів; операції юридичних осіб-нерезидентів; операції суб'єктів підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи; операції представництв та міжнародних організацій.

Але найбільш поширеною класифікацією, яку підтримує більшість учених, є поділ валютних операцій на поточні валютні операції (далі – «поточні операції») та операції, пов'язані з рухом капіталів (далі – «рух капіталів»). Як уявляється, саме ці положення є змістом будь-яких валютних операцій. До поточних валютних операцій відносяться: розрахунки за зовнішньоекономічними контрактами; перекази заробітних плат, пенсій, аліментів та інших неторгових платежів; переказ дивідендів, відсотків за

кредити, роялті та інших платежів за використання об'єктів інтелектуальної власності; інші операції. До операцій, пов'язаних з рухом капіталів, слід віднести: інвестиції; надання та отримання довгострокових кредитів в іноземній валюті; заохочення та розміщення коштів в іноземній валюті на вкладні рахунки; інші операції. Поточні операції та рух капіталів є універсальними валютними операціями, за характером – міжвидовими, їх предметом також можуть бути іноземна валюта і валютні цінності. Рух капіталів, як правило, заснований на договірній формі взаємовідносин.

Така класифікація застосовується провідними міжнародними фінансовими організаціями та інколи є синонімом терміна «валютні операції». Наприклад, договір про Міжнародний валютний фонд не містить терміна «валютні операції», але визначає, що таке «поточні операції», або, інакше, «платежі по поточних угодах». Згідно з п. (d) Статті XXX Договору про МВФ до «платежів по поточних угодах» належать: усі платежі, які здійснюються у зв'язку із зовнішньою торгівлею, іншими поточними діловими операціями, включаючи послуги, а також у зв'язку із звичайними короткостроковими банківськими та кредитними операціями; платежі, які здійснюються як проценти по кредитах та як чистий прибуток від інших інвестицій; платежі незначних сум у рахунок довгострокових позик, що погашаються в розстрочку, або прямих капіталовкладень та перекази незначних позик для покриття щоденних сімейних витрат. Отже, для поточних операцій характерні загальні ознаки валютних операцій: універсальність, строковість, оплатність, самостійний або додатковий характер, у деяких випадках вони є об'єктом валютних обмежень. Більшість країн на основі цього визначення сформулювали поняття «поточні операції» у своїх внутрішніх нормативних актах, тому доцільно їх визначити і в законодавстві України, наприклад, у Законі України «Про банки і банківську діяльність».

Рух капіталів, як окрема самостійна валютна операція, так само є об'єктом міжнародно-правового регулювання, з визначенням їх окремих

видів. Так, У Договорі про МВФ «руху капіталів» присвячена ст. 6, але самого визначення цих операцій немає [277]. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), у рамках якої 1961 р. було прийнято Кодекс лібералізації руху капіталів, до руху капіталів відносить прямі інвестиції, тобто це інвестиції, направлені з метою встановлення довгострокових економічних відносин [281]. Тому рух капіталів можна визначити як валютні цінності, численні види яких є об'єктами валютообігу на валютних ринках та до яких у порядку, визначеному законом, можуть бути застосовані валютні обмеження.

Однак найбільш розгорнута класифікація «руху капіталів» та широкий перелік його видів міститься у Директиві Ради ЄЕС № 88/361/CEE від 24 червня 1988 р. про застосування ст. 67 Договору про ЄЕС [279]. Згідно з Додатком 1 до цієї Директиви, до руху капіталів належать: прямі інвестиції; купівля акцій або частки (паю) в нових вже існуючих підприємств з метою створення та укріплення довготривалих економічних зв'язків; надання довгострокових кредитів для створення та укріплення довготривалих зв'язків; реінвестиції прибутків для створення та укріплення довготривалих економічних зв'язків; прямі інвестиції осіб-нерезидентів на території держави-члена Співтовариства тощо. Така детальна класифікація операцій, пов'язаних з рухом капіталу, стала основою для внесення змін до законодавства практично всіх держав-учасниць Співтовариства.

Ще одну категорію валютних операцій також пропонує ОЕСР. Того ж 1961 р. ця організація приймає документ під назвою Кодекс лібералізації поточних невидимих правочинів, де вводить новий вид валютних операцій – поточні невидимі правочини (далі «невидимі правочини») [278], у Додатку А до якого міститься перелік вищевказаних операцій. Згідно з цим переліком, до «невидимих правочинів» належать: платежі за таку підприємницьку та виробничу діяльність, як ремонт та монтаж, переробка, технічна допомога, підряд, авторські гонорари, заробітна платня нерезидентів; зовнішньоторговельні платежі, такі як платежі за брокерські операції,

платежі за складування та охорону, імпордне мито; платежі за надання транспортних послуг. Йдеться також про послуги банкам за розрахунки, за операції по чеках, послуги за зберігання, послуги за консультування, послуги за управління активами та доходи від капіталу, що становлять дивіденди від ділової активності, від акцій, рента. Здебільшого вищеназвані «платежі по невидимих правочинах» є поточними платежами, але деякі з них є «рухом капіталу» згідно з Директивою № 88/361/CEE 1988 р. Це стосується сплати збитків, виплати податків та сплати винагороди за використання авторських прав, а також страхових платежів. Тобто «платежі по невидимих правочинах», або здійснення операцій щодо валютно-консультаційних послуг, є змішаним типом валютних операцій залежно від змісту та мети їх здійснення. Такий збіг, на думку Б. М. Криволапова, не сприяє побудові чіткої системи валютних операцій та змішує їх мету – комерційний характер та особисті потреби [74, с. 345]. Вважаємо таку думку слушною, оскільки платежі по невидимих правочинах є нормативно-визначеними валютними операціями, а називати їх інакше немає ані практичного, ані наукового сенсу.

Проведений вище докладний аналіз валютних операцій дає змогу твердити, що без валютних операцій валютні обмеження існують суто декларативно, а через їх здійснення (реалізацію) набувають практичного виразу. Сукупність певних специфічних нормативних положень валютного законодавства дає можливість виокремити та дослідити інститут валютних обмежень з точки зору доцільності впровадження, умов і порядку застосування, правових наслідків тощо. Багатьом валютним операціям притаманні певні обмеження, відмінні за змістом, характером, строками, порядком, процедурою. Валютні операції є підставою встановлення (виникнення) й застосування валютних обмежень, їх формою та практичним вираженням.

Валютні обмеження мають свій історичний шлях виникнення і розвитку, які доцільно дослідити з метою подальшого сучасного нормативного удосконалення. Відзначимо, що на їх запровадження завжди

впливали соціально-політична ситуація й економічний стан країни. Як зазначається у літературі, «уперше валютні обмеження було запроваджено в деяких країнах (Німеччина, Австро-Угорщина та ін.) під час Першої світової війни, вони посилювалися під час кризи 1929–33, а в роки Другої світової війни валютні обмеження використовувалися майже в усіх розвинутих країнах (крім США та Швейцарії). У 50-ті валютні обмеження дещо послабилися, наприклад, у Франції була дозволена вільна торгівля золотом усередині країни, введена оборотність валют в Італії, Бельгії та інших країнах. Ступінь валютних обмежень залежить від багатьох економічних показників: стабільності курсу національної валюти, стану торговельного і платіжного балансів, економічної кон'юнктури тощо. У багатьох державах зберігаються валютні обмеження щодо поточних операцій платіжного балансу, операцій з рухом капіталів щодо термінів обміну іноземної валюти на національну в розрахунках у сфері міжнародної торгівлі товарами і послугами, в деяких країнах (Франція, Італія, Канада та ін.) забороняється або потрібний дозвіл для відкриття рахунків у іноземній валюті всередині країни та за кордоном, у Швейцарії контролюються відсоткові ставки, які виплачують банки по вкладах нерезидентам, а також купівля іноземцями цінних паперів та ін.» [48, с. 150].

Розглянемо й таку форму історичних валютних обмежень, як валютна блокада, яка означає припинення або обмеження валютно-фінансових відносин із певною країною. Блокада може односторонньою (одна країна блокує іншу) та багатосторонньою (здійснюється групою держав). Також розрізняють повну валютну блокаду, котра передбачає використання всіх методів валютно-фінансового впливу – навіть заморожування валюти країни, що зазнає валютної блокади, та часткову, за якої використовуються окремі методи валютної блокади. Вважається, що такий вид валютних обмежень є вкрай радикальною мірою та повинен застосовуватися як надзвичайний валютний захід примусового характеру для усунення або створення перешкод щодо розрахунково-валютної та пов'язаної з нею діяльності.

Надалі історичний шлях валютних обмежень продовжується, бо, як зазначається у літературі, «у післявоєнні роки практично всі розвинуті країни Заходу практикували ті чи інші валютні обмеження, за винятком США та Швейцарії. Сьогодні, за різними оцінками, від 60 до 70% країн-членів МВФ використовують валютні обмеження» [210, с. 10]. Як правило, валютні обмеження встановлюються міжнародними нормами, так, у ст. XIV Статуту Міжнародного валютного фонду передбачено тимчасовий режим, що дозволяє кожній країні, до того як умови стануть більш сприятливими, підтримувати обмежувальні заходи, на які її змусили війна або рівень розвитку. Крім того, Статут Міжнародного валютного фонду закріплює можливість в окремих випадках обов'язок країн вводити валютні обмеження щодо руху капіталів в умовах нестабільності економіки. Понад те, можливість отримання кредиту в МВФ залежить від ефективності використання валютних обмежень для вирівнювання платіжного балансу країни. Нині щорічні звіти МВФ «Про конвертованості і валютних обмеженнях», що виходять з 1950 р., свідчать, що валютні обмеження тією чи іншою мірою зберігаються в більшості країн-членів МВФ. Зокрема, з 185 країн-членів МВФ близько 40 країн здійснюють контроль за платежами по поточних операціях і майже 130 країн – за капітальними операціями [20, с. 69–71]. Так, у Польщі валютні обмеження являють собою сукупність заходів і нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги в платіжному балансі, підтримання стабільності курсу національної грошової одиниці та досягнення інших цілей [55, с. 14]. Аналіз валютних обмежень в історичному аспекті уможливорює зробити висновок про послідовне їх упровадження, залежно від ситуації в країні, деякі з них діють донині зі змінами і доповненнями, тобто вони являють собою рухливу систему.

Визначень поняття «валютні обмеження» існує декілька, що дає змогу повно та ґрунтовно проаналізувати цей термін з різних точок зору й дати авторське визначення з урахуванням різних підходів. Так, у літературі

валютні обмеження визначають як «систему нормативних правил, установлених у законодавчому та адміністративному порядку, спрямованих на обмеження операцій із золотом, валютними цінностями та іноземною валютою. Вони поширюються на фізичних та юридичних осіб стосовно обміну валюти власної країни на іноземну, а також інших валютних операцій. Валютні обмеження передбачають організацію і здійснення компетентними органами відповідних країн спеціальних заходів з валютного контролю з метою врівноваження платіжних балансів і підтримання курсів національних валют» [99, с. 156]. Вважається за доцільне виокремлення такої важливої ознаки валютних обмежень як виключно нормативне впровадження в адміністративному порядку, що розуміється як індивідуальна нормотворча ініціатива НБУ щодо окремих видів валютних обмежень. Підкреслює нормативність валютних обмежень, спеціальний характер, про що свідчить їх встановлення виключно компетентним державним органом, наприклад, НБУ. Натомість, мету встановлення валютних обмежень, варто розширити. На нашу думку, фактично вся фінансово-валютна політика держави є метою впровадження валютних обмежень.

Сьогодні майже увесь світовий валютний ринок застосовує валютні обмеження, як владно-формальний припис дискримінаційного характеру, який є обов'язковим до виконання усіма учасника валютних операцій. Стабілізація валютного курсу будь-якої національної грошової одиниці неможлива без здійснення заходів валютного контролю і валютних обмежень. Сутність валютних обмежень полягає у «встановленні певних меж щодо здійснення різних операцій з валютними цінностями при міжнародних платежах; інвестуванні; купівлі-продажу валюти; ввезенні, вивезенні, переказуванні або пересиланні валютних цінностей у країну чи за її межі тощо. Ці обмеження є законодавчою та адміністративною регламентацією за допомогою лімітування, ліцензування чи навіть заборони проведення вказаних операцій. Вони відзначаються певним дискримінаційним характером, оскільки сприяють перерозподілу валютних цінностей на

користь держави чи певних підприємств за рахунок інших підприємств, головним чином великих експортерів. Звісно, обов'язковий продаж частини валютних надходжень є вимушеним заходом, оскільки відмова від нього вже негативно позначилася на стані валютного ринку» [89, с. 111]. Застосування валютних обмежень на території України відносно валютних курсів є вельми доречним кроком держави. Будь-який суб'єкт господарювання зацікавлений у встановленні стійкого та відносно низького валютного курсу, від якого залежать й інші валютні операції, наприклад, кредитно-депозитного і розрахункового характеру.

Валютні обмеження можуть стосуватися власне обмежень або заборони щодо здійснення певних дій стосовно валютних операцій та вводиться на постійних чи тимчасових засадах. Окремим видом валютних обмежень є ліцензування валютних операцій, яке є предметом дослідження у наступному підрозділі дисертації. Отже, законодавство України встановлює загальний дозвіл щодо ведення валютних операцій, але накладає певні обмеження і забороняє здійснювати певні дії. Будь-який суб'єкт має право бути власником валютних цінностей з усіма повноваженнями, що з цього випливають (володіння, користування, розпорядження валютними цінностями). Певні обмеження встановлювалися «Порядком використання іноземної валюти як засобу платежу на території України», які припинили свою дію у зв'язку з ухваленням нових «Правил використання готівкової іноземної валюти на території України» [171], відповідно до яких встановлюється порядок використання наявної іноземної валюти з власних поточних рахунків юридичними особами-резидентами і розташованими на території України представництвами юридичних осіб-нерезидентів, порядок використання на території України наявної валюти як засоби платежу або як застави, порядок використання наявної іноземної валюти як засоби платежу у разі здійснення торгівлі і надання послуг на транспортних засобах під час їх перебування за кордоном, а також інші положення, які стосуються використання іноземної валюти як платіжного засобу на території України.

Порівняно з попереднім «Порядком використання іноземної валюти як засобу платежу на території України» спостерігається певна лібералізація в забороні звернення і використання іноземних валют як платіжного засобу в Україні, хоча говорити про відсутність обмежень у жодному разі не можна, оскільки актуальною у будь-який час залишається проблема вивозу і тіньового обороту валюти в Україні. Нормативи ввезення/вивезення валюти встановлювалися «Порядком переміщення валюти через митний кордон». Названі нормативно-правові акти є джерелом (формою) валютно-правових норм, які є невід’ємним структурним елементом валютних відносин. Хоча вони й допускають певну диспозитивність для суб’єктів валютних правовідносин, загалом ці норми мають характерні для більшості господарсько-правових норм ознаки – імперативність і категоричність їх розпоряджень, що прямо впливає з характеру валютної політики держави.

Зміцнення національної грошової одиниці стосовно до іноземної визнається дослідниками найважливішою умовою економічної безпеки країни. Йдеться про валютний курс, за допомогою якого стабілізується і зміцнюється національна валюта. Зокрема у літературі пропонується зменшення маси іноземної валюти задля зміцнення курсу національної валюти [274, с. 344–347].

Найбільш поширеним предметом валютних обмежень є дохід (прибуток) суб’єкта господарювання, який він отримав в іноземній валюті. Певні валютні обмеження стосуються права суб’єкта зовнішньоекономічної діяльності самостійно розпоряджатися валютною виручкою, отриманою в результаті проведених ним операцій, яке є одним із основних прав, що визнається й гарантується державою. Реалізувати це право можна лише після сплати передбачених законом обов’язкових платежів у порядку, встановленому законом. Зазначене право має бути реалізовано в особливому режимі – режимі обов’язкового розподілу виручки. Режим обов’язкового продажу валютної виручки запроваджується лише законом – для підтримки міжбанківського валютного ринку й забезпечення стабільності грошової

одиниці України. Обов'язковому розподілу підлягає не вся виручка суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності, а лише виручка в іноземній валюті, отримана від здійснення зовнішньоекономічних операцій. Сьогодні такий режим встановлюється НБУ, а саме: передбачений обов'язковий продаж валютних надходжень на міжбанківському валютному ринку України, у тому числі безпосередньо Національному банку України, у розмірі 65 відсотків, а також інші обмеження [137]. Розподіл виручки відбувається між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими державними валютними фондами. На жаль, ГК України не розкриває змісту поняття «уповноважений державний валютний фонд» [92, с. 662].

Закон також має визначати порядок і розміри відрахувань іноземної валюти, що охоплюється режимом обов'язкового розподілу виручки: кількість відсотків валютної виручки, що підлягає обов'язковому продажу; період, упродовж якого діятиме режим обов'язкового продажу; перелік валют, виручка в яких підлягає обов'язковому продажу. Як правило, обов'язковому продажу на міжбанківському валютному ринку України підлягає виручка в іноземній валюті першої групи Класифікатора іноземних валют НБУ. У законі також повинні бути визначені суб'єкти, які забезпечуватимуть продаж іноземної валюти – до таких суб'єктів зазвичай належать уповноважені банки та уповноважені фінансові установи, які мають право здійснювати торговельні операції на міжбанківському валютному ринку України.

При встановленні режиму обов'язкового продажу валютної виручки, тобто певного виду валютних обмежень, необхідно також встановити строки реалізації іноземної валюти уповноваженими суб'єктами та порядок зарахування національної валюти, одержаної від обов'язкового продажу, на рахунок суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Порядок запровадження режиму обов'язкового продажу валютної виручки повинен передбачати випадки, в яких режим не діятиме щодо іноземної валюти. Це стосується, наприклад, коштів в іноземній валюті першої групи Класифікатора іноземних

валют НБУ, що надходять у вигляді кредитів (позик, фінансової допомоги) чи перераховуються на територію України з метою здійснення інвестицій тощо. Інформація про запровадження вказаного режиму має бути опублікована в офіційному друкованому органі КМУ не пізніше як за два місяці до запровадження цього режиму. Законодавча вимога щодо публікації інформації про введення режиму обов'язкового продажу валютної виручки має своєю метою гарантування прав усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Обмеження стосовно розрахунків визначені у наступному підрозділі роботи.

Отже, існує система валютних обмежень, що охоплює їх різноманітні види, які можна класифікувати за різними підставами, з урахуванням вищезазначених критеріїв щодо валютних операцій. Так, у літературі відповідно до платіжного балансу виділяють дві основні сфери валютних обмежень: поточні операції та фінансові операції (рух капіталів, інвестицій та ін.). Форми валютних обмежень відображають їх зміст і структуру відповідно до сфер застосування цих обмежень. Так, «за поточними операціями використовуються такі форми обмежень: блокування виручки іноземних експортерів від продажу товару в певній країні, обмеження їх можливостей розпоряджатися цими коштами; обов'язкове повернення та продаж валютної виручки чи її частини експортерами-резидентами через центральний чи уповноважений банк, який має валютну ліцензію; обмеження щодо термінів цього продажу; обмеження на продаж іноземної валюти імпортерам; у деяких країнах імпортер зобов'язаний внести на депозит певну суму національної валюти для одержання валютної ліцензії; обмеження на форвардну купівлю імпортерами іноземної валюти; заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту; заборона оплати імпорту деяких товарів іноземною валютою; регулювання строків платежів за експортом та імпортом товарів і строків надходження імпортованих товарів у разі здійснення попередньої оплати; наявність кількох валютних курсів – диференційовані курсові

співвідношення по різних видах операцій, товарних групах і регіонах» [102, с. 56].

Також у літературі зазначається, що існує багато різноманітних форм валютних обмежень, наприклад, ліцензування, спеціальні дозволи тощо [93, с. 175]. Отже, можна говорити про валютні обмеження, що стосуються зовнішньоекономічних стосунків вартісного характеру, які можуть бути у вигляді ліцензування, примусового продажу іноземної валюти тощо.

Також валютні обмеження можуть бути різними залежно від стану платіжного балансу – пасивного чи активного. Такий поділ знаходить свій вираз у літературі, де за фінансовими операціями платіжного балансу валютні обмеження бувають у зазначених формах, а різняться своєю метою. Пасивний платіжний баланс спрямований на обмеження вивозу капіталу і стимулювання приймання капіталу для підтримання курсу валюти: лімітування вивезення національної і іноземної валюти, золота, цінних паперів, надання кредитів; контроль за діяльністю ринку позикових капіталів, а активний – стримування припливу капіталів і підвищення курсів національної валюти [91, с. 113].

Місяць Н. О. пропонує таку класифікацію валютних обмежень: «залежно від напрямку їх дії, а саме за сегментами валютного ринку, за видами операцій та за сферами їх застосування. Так, валютні обмеження залежно від сегмента ринку застосовуються як на безготівковому сегменті, так і на готівковому. На даний час актуальним є встановлення розумних обмежень на готівковому сегменті з метою сприяння дедоларизації та детінізації економіки України. Проте, такі обмеження будуть ефективними лише за умови комплексного застосування економічних важелів. Залежно від видів операцій є специфічні відмінності при застосуванні валютних обмежень за операціями купівлі, продажу та конвертації (обміну) іноземної валюти. Залежно від сфер застосування валютних обмежень виокремлюють дві великі групи: валютні обмеження за поточними операціями платіжного балансу та за фінансовими операціями. В свою чергу, поточні операції

платіжного балансу складаються з торговельних та неторговельних операцій, що дало нам змогу згрупувати загальні характеристики чинних в Україні валютних обмежень залежно від сфери їх застосування» [90, с. 33].

На підставі вищезазначеного можна узагальнити різновиди валютних обмежень та класифікувати їх. На нашу думку, слід виокремити такі види валютних обмежень: за часом – короткострокові (до 3-х місяців), середньострокові (від 3-х місяців до одного року) та довгострокові (більше 1 року); за об'єктом – обмеження щодо інвестицій, обмеження щодо валютної виручки, обмеження щодо нерухомості тощо; за порядком застосування – обмеження щодо переказу, обмеження щодо розрахункових операцій, обмеження щодо кредитних операцій, обмеження щодо ввезення/вивезення, обмеження щодо обміну; за суб'єктним складом – обмеження щодо банків та інших фінансових установ та обмеження щодо юридичних і фізичних осіб – резидентів й нерезидентів; за сферою застосування – обмеження, які пов'язані з підприємництвом, і ті, які з ним не пов'язані; залежно від форми розрахунків – обмеження стосовно готівкових розрахунків, обмеження стосовно безготівкових розрахунків та обмеження стосовно кореспондентських розрахунків [233, с. 128].

Така класифікація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки сприяє належному розумінню, впровадженню та застосуванню валютних обмежень на практиці відповідно до норм чинного законодавства як різновиду валютного регулювання, що застосовується як спеціально-надзвичайний захід, сутність якого полягає у встановленні спеціально уповноваженими органами державної влади та НБУ кількісно-вартісних показників валютного ринку України, об'єктом якого є межі обігу, використання та розпорядження іноземної валюти на території України.

Отже, в Україні нормативно визначені різновиди валютних операцій, а також валютні обмеження, які застосовуються при умові їх здійснення (реалізації), при цьому порядок введення та умови валютних обмежень знаходяться у межах повноважень НБУ [230, с. 33]. Вельми актуальними є

положення валютних обмежень, які становлять їх зміст, а саме: щодо їх строків, кількісних критеріїв, умов примусового конвертування іноземної валюти, суб'єктних виключень, чітко встановлених заходів відповідальності тощо.

2.2. Правовий режим валютних рахунків, порядок їх відкриття, використання та обмеження

Валютні рахунки є самостійною правовою категорією, яка застосовується різними галузями права, має комплексний характер; і саме за їх допомогою здійснюються фінансово-розрахункові відносини, зокрема валютного характеру. Визначення ознак і сутності розрахунків, які здійснюються за допомогою рахунків, як правової категорії є вельми актуальним з огляду на поширене їх використання для забезпечення майново-розрахункових взаємовідносин суб'єктів господарювання з метою належного виконання зобов'язань, які виникають у процесі здійснення і практичної реалізації таких відносин. Предметом розрахункових валютних операцій можуть бути будь-які валютні цінності.

Дослідження валютних рахунків, своєю чергою, дасть змогу проаналізувати їх обмеження, які встановлені чинним законодавством і мають певні ознаки і особливості. Валютні рахунки опосередковують різноманітні валютні операції та слугують їх кількісною характеристикою. Так, у літературі валютні рахунки визнаються формою вираження обігу й використання безготівкових коштів, які, як слушно зазначає О. П. Подцерковний, «з теоретичної точки зору являють собою оборотні згідно з банківським вкладом свідоцтва на право отримання готівкових грошей (за аналогією з обігом складських свідоцтв); мають самостійну природу, а їх законна сила платежу у сучасних умовах господарювання не тільки є рівною, але й за багатьма параметрами превалює над платіжною силою готівкових грошей» [105, с. 45]. Також валютний рахунок визначають як «активні та пасивні балансові рахунки (клірингові позичкові, НОСТРО,

ЛОРО та ін.) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, на яких обліковуються надходження і платежі в іноземній валюті, а також залишки коштів. Облік по валютному рахунку здійснюється у відповідній іноземній валюті за поточним курсом національного банку» [48, с. 148]. Як уявляється, валютні рахунки можуть опосередковувати будь-яку сферу господарювання та відкриваються за волевиявленням суб'єкта господарювання. Отже, відкриття, використання, обслуговування й обмеження рахунків тісно пов'язані із розрахунками й відносинами, що їх опосередковують, та є певним їх вираженням (формою) і способом встановлення.

Термін «розрахунки» є предметом дослідження у літературі, де існує багато думок щодо його визначення, аналіз яких допомагає з'ясувати їх зміст та встановити їх умови і порядок. У правовій науці розрахунки розуміються як дії боржника, спрямовані на погашення грошового зобов'язання. Інакше кажучи, розрахункові правовідносини – це «технологія виконання грошових зобов'язань, хоча вони є частиною різноманітних відплатних майнових відносин. Хоча основний економічний зміст економічних відносин закладено в товарній складовій, розрахункові відносини набувають самостійного значення [76, с. 16]. Це зумовлено низкою чинників. По-перше, учасниками цих відносин є банки. По-друге, моменти передачі товарів і грошей розмежовані, а це потребує окремого механізму передачі грошей. По-третє, розрахункові відносини мають самостійну правову регламентацію у вигляді спеціальних банківських, касових, вексельних та інших правил. Такі правила характеризуються публічно-правовими ознаками: наявність норм-приписів, закріплення контрольно-наглядових функцій банків і адміністративно-господарських санкцій за порушення відповідних правил. Наприклад, основними актами НБУ у сфері розрахунків виступають інструкції (*instructio* – від лат. повчання), звідси випливає, що учасники розрахунків можуть обрати лише їх спосіб і форму, інші дії – чітко регламентовані. По-четверте, розрахункові відносини мають чітко виражений процедурний характер. Для господарсько-правових, цивільно-правових, адміністративних, податкових,

бюджетних та інших грошових зобов'язань встановлений однаковий механізм переказу коштів.

Необхідно розрізняти передумови та підстави виникнення розрахункових правовідносин. Передумови – обставини, які прямо не породжують розрахункові правовідносини, але створюють умови для їх існування. Такими обставинами є вихідні товарні (зокрема кредитні) відносини, договір банківського рахунку, операції з продажу валютної виручки (для розрахунків в іноземній валюті) тощо. Підставою виникнення розрахункових відносин є розрахункове зобов'язання, що визначає спосіб і форму розрахунків у господарських відносинах, виражену в такому розділі господарського договору, як порядок розрахунків. Розрахункове зобов'язання може бути виражене в іноземній валюті або валютних цінностях, а його сторони є учасниками валютних операцій – у такий спосіб виникають і реалізуються розрахункові правовідносини. Вважається за доцільне виокремлення валютного розрахункового зобов'язання, якому притаманні такі ознаки: двосторонній або багатосторонній характер, основний або додатковий характер, однооб'єктність, як правило – консенсуальний і публічний характер, строковість, оплатність тощо.

Саме розрахункові правовідносини опосередковують певну діяльність (відносини) суб'єктів господарювання і являють собою різновид суспільних відносин, врегульованих правом, що дозволяє грошовим коштам виступати об'єктом майнових зобов'язань [33, с. 519]. Як уявляється, різновидом розрахункових правовідносин є валютно-розрахункові правовідносини, предметом яких є застосування, обіг, реалізація та обмеження іноземної валюти, яка опосередковує відносини, котрі за своїм характером можуть бути організаційно-господарськими (набуття права банку на відкриття іноземних розрахунків шляхом легалізації його діяльності), так і майново-господарськими (укладання договору щодо відкриття валютних рахунків та порядок здійснення валютних розрахунків) [226, с. 36].

Для розрахункових відносин характерна певна процедура здійснення та зовнішній вираз – форма, які є також чинниками їх легалізації. Саме через процедуру і форму розрахункові операції практично реалізуються та набувають законного статусу. Процедура і форма залежать від виду розрахункових відносин та їх суб'єктного складу. Отже, слід розрізняти поняття «спосіб» і «форма» розрахунків, які мають важливе значення для розрахункових відносин і для валютних обмежень. Спосіб розрахунків – це одноманітний механізм прийому-передачі грошового еквівалента, що характеризується специфічними формами розрахунків, засобами платежу й учасниками розрахунків. Під формами розрахунків розуміють «форми документообігу» [211, с. 132–134], «правові форми діяльності суб'єктів» [258, с. 211]. Недоліком першого підходу є ототожнення форм розрахунків і розрахункових документів. Натомість одні й ті ж розрахункові документи притаманні різним формам розрахунків. Зокрема, платіжна вимога використовується при примусових стягненнях і при клірингу (заліку). Окремі форми розрахунків використовують набір розрахункових документів. Наприклад, при акредитиві використовуються заявки, платіжні доручення, акредитивні підтвердження, банківські авізо. Не можна відокремити одну форму від іншої і за формою документообігу. Норми, що встановлюють порядок руху документів, часто аналогічні для кількох форм розрахунків. Як слушно зазначає колектив авторів, форми (види) розрахунків – це «сукупність індивідуально-визначених для конкретних способів розрахунків правових норм, що визначають правила здійснення грошових платежів між господарюючими суб'єктами за допомогою закріплення юридично значущих дій, форм документації і правил документообігу» [33, с. 520], при цьому форми (види) розрахунків відрізняються для готівкового і безготівкового способу платежу. Як правило, для валютних розрахункових правовідносин характерним є безготівковий спосіб платежу, формами якого є численні розрахункові документи, які можуть мати як самостійний, так і акцесорний

(додатковий) характер. Можна також говорити про «прості» форми розрахунків, наприклад, вимога та «складні», наприклад, акредитив.

Правові норми пов'язують розрахункові відносини із банківською діяльністю, встановлюючи при цьому відповідні форми, визначені законом. Згідно з ч. 2 ст. 341 ГК України для здійснення розрахунків суб'єкти господарювання зберігають грошові кошти на рахунках у банках. Законом «Про внесення до деяких законів України змін щодо відкриття банківських рахунків» від 16.12.1997 р. (п. 4 розділу II) дані про банківські рахунки віднесені до обов'язкових реквізитів господарських операцій. Ці положення сьогодні застосовуються і при реєстрації суб'єктів господарювання в органах доходів і зборів тощо. Також форма здійснення розрахункових відносин є об'єктом перевірок, а саме документальних, які проводяться податковими органами згідно із порядком (процедурою) і підставами, визначеними Податковим кодексом України.

Крім процедури та форми, важливим аспектом характеристики розрахункових правовідносин є ще спеціальна діяльність, яка передуює здійсненню самих валютних операцій – ідентифікація суб'єктів господарювання, які є стороною таких відносин і за результатами якої банки приймають рішення щодо відкриття та обслуговування їх рахунків. Цей аспект є характерною ознакою господарського характеру розрахункових правовідносин та відповідного регулюючого впливу на них. Мета зазначеної процедури співпадає з метою ідентифікації стосовно валютних операцій.

Ідентифікація суб'єктів розрахункових правовідносин, передовсім, пов'язана із протидією легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Так, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон) [147], ідентифікація та вивчення фінансової діяльності клієнта здійснюються суб'єктом первинного фінансового моніторингу у разі: встановлення ділових

відносин з клієнтами; виникнення підозри в тому, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму; проведення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу; проведення разової фінансової операції без встановлення ділових відносин з клієнтами на суму, що дорівнює чи перевищує суму, визначену частиною першою статті 15 Закону. Мова йде про контрольну-наглядову процедуру, об'єктом якої є ідентифікація особи на підставі певних документів, метою якої є протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

У літературі також підкреслюється контрольну-наглядовий характер процедури у вигляді фінансового моніторингу. Як зазначає Я. В. Корженівський, необхідною умовою ідентифікації клієнтів є проведення первинного фінансового моніторингу після проведення ними фінансових операцій [69, с. 77]. Вичерпний перелік таких дій за участю відповідного уповноваженого державного органу визначає Кабінет Міністрів України, та, як правило, вони пов'язані з його повноваженнями [41]. Отже, можна визначити проведення ідентифікації особи, що є стороною фінансово-валютних відносин, як повноваження спеціально уповноваженого державного органу, якому притаманна контрольну-фінансова компетенція.

Міжнародні документи також містять положення, які стосуються процедури ідентифікації осіб, метою якої є протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Так, зміст і порядок застосування вказаної процедури містять рекомендації FATF, які зазначають, що фінансові установи мають ставитися до клієнтів з обачливістю, включаючи ідентифікацію та перевірку особи їх клієнтів у разі: встановлення ділових відносин; проведення окремих операцій, що перевищують відповідно визначений поріг та грошових переказів у обставинах, описаних у пояснювальній записці до спеціальної Рекомендації VII. Заходи обачливості залежать від визначення особи вигодонабувача,

ступеня ризику, пов'язаного з клієнтом, діловими відносинами і трансакціями та для категорій операцій з високим ризиком фінансові установи мають застосовувати посилені правила обачливості [280]. Деякі із вищезазначених положень вважаємо вельми доцільними для практичного застосування в Україні, а тому варто їх імплементувати до вітчизняного законодавства з метою законного здійснення валютних операцій.

У літературі висловлюється пропозиція щодо передання права на здійснення процедури ідентифікації третім особам, наприклад, агентам [69, с. 83]. Це доволі вигідна форма, яка може реалізовуватися через агентські відносини на підставі агентського договору, правові засади яких визначає ГК України, за характером вони можуть бути як монопольні, так і немонопольні (ст. 299 ГК України).

Україна також законодавчо закріпила низку базових принципів, які є складовою 40 Рекомендацій Робочої групи з питань фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Зокрема, ст. 64 Закону України «Про банки і банківську діяльність» встановлює, що банкам забороняється вступати в договірні відносини з анонімними особами і зобов'язує банківські установи ідентифікувати всіх осіб, які здійснюють значні та/або сумнівні операції. Ст. 65 цього Закону передбачає обов'язок банку стосовно зберігання документів, які містять положення щодо ідентифікації осіб. Вважаємо за доцільне розширити зазначені положення Закону та викласти ст. 65 у такій редакції: «банки зобов'язані зберігати всі документи, що передбачають врахування мети, кількості учасників валютних операцій та інші відомості, які містяться у достовірних легалізованих документах та є самостійним первинним елементом фінансового моніторингу, що потребують подальшого зберігання облікових документів по банківських рахунках і ділової кореспонденції, принаймні, упродовж п'яти років після припинення ділових відносин». Такий підхід розширить та уточнить коло повноважень НБУ стосовно ідентифікації осіб – учасників валютних

операцій, а також запровадить критерії та об'єкти подальшого валютного контролю.

Стосовно ідентифікації осіб центральний банк України затвердив певні її критерії у програмному документі, які допомагають практично здійснити її банківськими робітниками. Так, НБУ своєю постановою затвердив Програму ідентифікації, верифікації та вивчення клієнтів банку, яка має містити положення щодо працівників банку, відповідальних за проведення ідентифікації, порядок ідентифікації, заходи з вивчення клієнта, з'ясування джерел походження коштів клієнта, порядок здійснення та критерії оцінки репутації клієнта тощо [160]. Тобто, мета зазначених заходів має суто суб'єктивний характер і стосується ретельного вивчення й аналізу реального фінансового положення клієнта (кінцевого бенефіціара) для формування повної бази даних.

На практиці певні труднощі виникають при проведенні процедури ідентифікації особи, які, наприклад, пов'язані із правами відповідно уповноваженої особи. Так, у літературі висловлюється слушна думка про те, що слід уточнити у законодавстві право нотаріуса отримувати відомості про фінансовий стан суб'єкта задля його ідентифікації [9, с. 23]. Вважаємо за доцільне нормативно закріпити це право за нотаріусами, з переліком відповідних документів, що підтверджують здійснення фінансової діяльності суб'єкта – як поточної, так і минулої.

Отже, визначення порядку ідентифікації осіб – суб'єктів валютних операцій на виконання рекомендацій FATF, з метою запобігання відмивання коштів та здійснення поточного контролю, формою яких є процедура введення правил обачливості, як певної форми внутрішніх банківських правил є вельми доцільною для покращення сучасного фінансово-валютного стану економіки країни. Залежно від мети, кількості учасників валютних операцій та інших чинників процедура ідентифікації може бути посилена, зменшена або спрощена. Зазначена процедура є самостійним первинним елементом фінансового моніторингу з подальшим зберіганням облікових

документів по банківських рахунках і ділової кореспонденції, принаймні, упродовж п'яти років після припинення ділових відносин.

Правовою основою відкриття і функціонування банківських рахунків є нормативно-правові акти різної юридичної сили, а саме: § 1 гл. 35 ГК України, гл. 72 ЦК України, Закони України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та ін. Ці нормативні акти містять як загальні положення щодо категорії рахунки, так і специфічні положення, які, наприклад, пов'язані з правопорушеннями та відповідними заходами відповідальності.

Спеціальне правове регулювання пов'язане із компетенцією уповноважених державних органів, передовсім, НБУ. Так, відомчий акт НБУ є спеціальним актом у цій сфері, а саме – Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, яка затверджена постановою Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492 [150] (далі – Інструкція № 492). Мова йде виключно про банківсько-валютні правовідносини, які виникають з приводу відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, однією стороною яких є фінансові установи, зокрема банки. Такі правовідносини є господарсько-правовими, за своїм характером – складними, бо пов'язують публічно-правові засади їх здійснення (обов'язкове повідомлення податкових та інших державних органів про кількість і вид рахунків) з приватноправовими.

Зовнішнім виразом – формою здійснення банківських рахунків та підставою для виникнення розрахунково-валютних відносин є договір банківського рахунку, який за нормами чинного законодавства є самостійним окремим видом договорів фінансово-розрахункового характеру. Однією із форм відкриття, обслуговування й правомірного використання банківських рахунків є договір банківського рахунку, якому, як слушно зазначається у літературі, притаманний різний зміст залежно від виду рахунків [33, с. 82].

Умови функціонування банківського рахунку закріплюються в договорі банківського рахунку, який мають право укласти не тільки самостійні суб'єкти господарювання, але й відособлені підрозділи юридичних осіб (ч. 4. ст. 342 ГК України). Легальне визначення договору банківського рахунку міститься у ЦК України, як окремий вид договору, який опосередковує взаємини між банком і клієнтом (власником коштів) (ст. 1066 ЦК України). Отже, цей договір укладається між банком та клієнтом – будь-яким суб'єктом господарювання з метою здійснення (реалізації) розрахунково-валютних відносин. Такий договір заснований на певному різновиді грошового зобов'язання, залежно від виду грошей, які є його предметом.

Визначення поняття «рахунки» містять норми спеціального законодавства, з урахуванням їх змісту і порядку здійснення, а також взаємозв'язку з категорією договорів. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» – це рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів. Відповідно до ст. 51 цього Закону, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб відкриваються у гривнях та іноземній валюті. Метою договору банківського рахунку є належне виконання банком доручення клієнта щодо здійснення розрахунків з контрагентами.

Договір банківського рахунку входить до групи договорів про надання послуг і є публічним договором (ст. 633 ЦК України). Його правову природу становить змішана договірна конструкція, яка складається з елементів договорів доручення (ст. 1000 ЦК України, банківського вкладу (ст. 1058 ЦК України), попереднього договору (ст. 635 ЦК України). Тобто за своїм правовим характером договір банківського рахунку є публічним, фінансово-розрахунковим та може мати попередній характер.

Використання окремих елементів зазначених договорів, які встановлюють взаємні права та обов'язки банку і клієнта, з додержанням

банківської таємниці [260, с. 970]. Отже, банк виключно за дорученням клієнта повинен здійснити майже весь комплекс операцій, зокрема й валютних, які передбачені нормами чинного законодавства. Тобто договору банківського рахунку притаманні такі ознаки: публічність, змішаний характер, нормативно-визначена процедура впровадження, форма розрахункових відносин, опосередкування розрахункових відносин, обов'язкова участь банку або іншої фінансової установи тощо.

На підставі норм чинного законодавства виокремимо види договору банківського рахунку залежно від виду рахунків, які має право відкривати банк або інша фінансова установа. Так, Інструкція НБУ № 492 визначає види договору банківського рахунку, а звідси – й види валютних рахунків, а саме – поточні рахунки, за договором банківського вкладу – вкладні (депозитні) рахунки, що відкриваються банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України, у тому числі валютні операції типів «Н» та «П», які пов'язані з діяльністю офіційних представництв і представництв юридичних осіб-нерезидентів.

Валютна операція може бути спрямована виключно на зберігання іноземної валюти та отримання прибутку від такого вкладу – депозиту. Її формою є також відповідний договір, стороною якого, як правило, є банківська або інша фінансова установа. Правові засади такого договору містять як норми загального законодавства – ГК та ЦК України, так і норми спеціального. Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору. Як визначено ч. 5 ст. 1061 ЦК України, проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передуює його

поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав. Однак, незважаючи на, здавалося б, однозначне нормативне регулювання, судова практика по стягненню з банку процентів за договором банківського вкладу залишається неоднаковою. Одні суди задовольняють вимоги про нарахування процентів до дня, який передує поверненню вкладникові його вкладу. Так, рішенням Апеляційного суду м. Києва від 19.11.2013 р. [205] скасовано рішення Оболонського районного суду м. Києва від 16.10.2013 р. у справі № 756/10987/13-ц [206] в частині відмови стягнути проценти по день фактичного повернення вкладу та постановлене нове рішення про задоволення такої вимоги. Рішенням Центрального районного суду м. Сімферополя від 14.12.2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 24.10.2012 р. у справі № 22-ц/0190/5444/2012 [252], були задоволені позовні вимоги вкладників банку про стягнення процентів по день фактичного повернення вкладу. Ухвалою судді ВССУ від 07.12.2012 р. у відкритті касаційного провадження було відмовлено, що з урахуванням раніше винесеної ухвали ВССУ від 07.11.2012 р. у справі № 6-44415св11 стало підставою для звернення банку до ВСУ із заявою про перегляд рішення у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права (ст.ст. 625, 631, 1048, 1058–1060 ЦК України). Однак ВСУ погодився з оскаржуваними рішеннями судів апеляційної та касаційної інстанцій, які входили з того, що зобов'язання сторін за договором припиняються з моменту їх належного виконання. Оскільки внесені позивачами гроші на їх вимогу у визначені договорами строки не повернуті, це дає їм право на отримання процентів за користування депозитними коштами до дня, який передує дню повернення банківського вкладу, а також на отримання сум, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України (постанова ВСУ від 29.05.2013 р. № 6-39цс13 [118]). Узагальнення судової практики дає змогу зробити такі висновки: проценти за договором банківського вкладу є його істотною умовою, тобто без їх визначення та кількісного узгодження неможливе

укладання такого договору; їх нарахування і виплата припиняються з моменту належного виконання договору; як правило, сторони мають право у разі порушення строків договору стягнути додаткові грошові санкції, перелік яких визначає ч. 2 ст. 625 ЦК України.

Інший вид валютного рахунку так само можна визначити лише за суб'єктним складом – це валютний субрахунок, який відкривається виключно за ініціативою та згодою юридичної особи для своїх відокремлених підрозділів. Тобто для філій або відокремлених підрозділів підприємств-резидентів, що здійснюють свою діяльність в Україні, відкривають окремий субрахунок валютного рахунку. Окремий субрахунок валютного рахунку відкривається філіям або відокремленим підрозділам підприємства за їх проханням із зазначенням обсягу та характеру операцій, що будуть по ньому проводитись. На цей рахунок зараховується виручка філії або відокремленого підрозділу з наступним її перерахуванням на поточний валютний рахунок підприємства і платежі з цього рахунку здійснювати неможливо. Отже, валютні операції, які здійснюються відокремленими підрозділами підприємства, повністю залежать від самого підприємства та здійснюються на його користь. При цьому за домовленістю юридична особа може передавати свої власні кошти у вигляді іноземної валюти, які знаходяться на її відповідних рахунках, своїм структурним підрозділам на умовах і з метою, визначеними виключно юридичною особою. У зв'язку з цим можна виокремити такий вид валютних обмежень як внутрішньогосподарські валютні обмеження публічного характеру.

Як уже зазначалося, договір банківського рахунку має публічно-правовий характер, тобто адміністративну імперативну складову, яку обов'язково потрібно виконувати у формі повідомлення відповідних державних органів щодо його відкриття або закриття. В Україні діє Порядок, який визначає послідовність дій банків та інших фінансових установ при наданні повідомлень про відкриття або закриття рахунків платників податків – юридичних осіб, у тому числі відкритих через їх відокремлені підрозділи,

та самозайнятих фізичних осіб (далі – платники податків) до контролюючих органів. У цьому документі йдеться про обов’язкову умову податкового характеру, а саме – реєстрацію через процедуру взяття на облік, а також порядок відкриття/закриття рахунків платників податків у банках та інших фінансових установах [169]. Отже, фінансова-податкова складова здійснення фінансово-розрахункових операцій за договором банківського рахунку є важливою обов’язковою умовою його дійсності.

Окремими нормативно-правовими актами встановлюються особливості відкриття окремих видів рахунків та їх обмеження в іноземній валюті, наприклад, НБУ затвердив Порядок використання гуманітарної допомоги у вигляді коштів в іноземній валюті з рахунків в іноземній валюті особам, які її отримують, з обов’язковою умовою повернення її в Україну з наступним зарахуванням сум у гривнях на поточний рахунок [166]. Тобто можна виокремити валютні рахунки, що опосередковують благодійну діяльність, у вигляді гуманітарної допомоги, на добровільних засадах, яку здійснюють суб’єкти господарювання та інші особи.

Інший вид фінансово-розрахункових операцій пов’язаний зі здійсненням інвестиційної діяльності, так, Постанова НБУ від 10.08.2005 р. містить поняття «інвестиційний рахунок» – поточний рахунок в іноземній валюті 1 групи Класифікатора іноземних валют і банківських металів, та/або в гривнях, відкритий нерезидентом-інвестором (юридичною або фізичною особою) в уповноваженому банку України відповідно до вимог глави 16 Інструкції № 492, для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також для повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, інших коштів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні. При цьому для здійснення іноземних інвестицій в Україну іноземний інвестор має право здійснювати будь-які фінансово-валютні операції, які визначені нормами чинного законодавства за власним бажанням або за дорученням інших осіб [136].

Ще один вид фінансово-розрахункових операцій пов'язаний з умовами і порядком їх здійснення у разі перетину митного кордону України, що регулюється відомчим актом НБУ. Так, Інструкція НБУ від 27.05.2008 р. встановлює для резидентів і нерезидентів порядок переміщення (ввезення, вивезення, пересилання) готівки і банківських металів через митний кордон України [181]. У цьому сенсі доречно говорити про ознаки валютного контролю, який здійснюється у разі переміщення валютних цінностей через кордон України, а митні органи при цьому виступають його суб'єктами, наділеними відповідними нормативно-визначеними повноваженнями контрольно-наглядового характеру, про що йде мова у наступному розділі дисертаційного дослідження.

Самостійний вид фінансово-розрахункових операцій пов'язаний із правом на здійснення валютних операцій міжнародними фінансовими організаціями, які є активними учасниками валютного ринку. Так, НБУ затвердив Порядок, який встановлює процедуру відкриття банками поточних рахунків у національній та іноземних валютах міжнародних фінансових організацій (далі – МФО), що мають право відкривати поточні рахунки на території України відповідно до міжнародних договорів України. Головною умовою здійснення таких операцій є, передовсім, порядок ідентифікації клієнтів на підставі відповідних документів, які в деяких випадках потребують додаткового надання копії дозволу центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики [167].

НБУ встановив вимогу щодо надходження коштів в іноземній валюті в межах України на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи (резидента або нерезидента), яке здійснюється виключно шляхом переказу коштів в іноземній валюті з іншого власного рахунку або шляхом внесення готівки власником рахунку. Внесення готівкової іноземної валюти на поточний рахунок фізичної особи-нерезидента здійснюється на підставі документів, що підтверджують джерела її походження. Зарахування інших

надходжень в іноземній валюті в межах України, передбачених законодавством України, на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи (резидента або нерезидента) не дозволяється. Уповноважений банк зобов'язаний здійснити продаж таких надходжень на міжбанківському валютному ринку України та зарахувати гривневий еквівалент від продажу іноземної валюти на поточний рахунок в національній валюті фізичної особи (резидента або нерезидента) [188].

Законодавством встановлені особливості проведення розрахунків в іноземній валюті за операціями, які мають здійснюватися за небюджетними рахунками та їх обмеження у випадках, передбачених законодавчими та іншими нормативно-правовими актами, при цьому клієнти відкривають рахунки в установах банків за відповідними балансовими рахунками згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України. Після відкриття в установі банку рахунку для обліку операцій в іноземній валюті клієнти подають до відповідних органів Казначейства довідку банку про відкриття рахунку на їх ім'я. Для здійснення розрахунків в іноземній валюті клієнти подають до органів Казначейства платіжні доручення на перерахування коштів у національній валюті для закупівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України з небюджетних рахунків на відповідні рахунки в установах банку [168].

Відомчі акти НБУ містять положення щодо здійснення валютних розрахункових операцій особами, які провадять діяльність, не маючи своєю метою отримання прибутку. Так, Лист НБУ містить положення щодо відкриття рахунків, у тому числі в іноземній валюті, суб'єктам некомерційної господарської діяльності, а саме фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність та містить засади оподаткування за зазначеними операціями з обов'язковою умовою взяття їх на облік у відповідних органах [207]. Такі операції можуть бути виражені в іноземній валюті, тому на них як обов'язкова легальна умова їх здійснення поширюються норми стосовно валютних обмежень.

Також НБУ затвердив Правила здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні, які регулюють перекази за поточними валютними неторговельними операціями, що здійснюються за дорученням і на користь фізичних осіб, а саме: порядок здійснення уповноваженими банками, небанківськими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку переказів за дорученням фізичних осіб – резидентів і нерезидентів за межі України та в межах України; порядок виплати банками переказів із-за кордону та в межах України фізичним особам – резидентам і нерезидентам. Правила не поширюються на перекази, що пов'язані з підприємницькою та інвестиційною діяльністю фізичних осіб.

У цьому відомчому акті також містить невичерпний перелік переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями, які пов'язані, як правило, з особистими потребами щодо навчання, лікування, судових витрат за кордоном, участь у міжнародних заходах тощо [172]. Цей лист та постанова НБУ № 496 регулюють валютні розрахункові відносини, які опосередковують некомерційну господарську діяльність.

Інколи нормативним є положення щодо спільного використання іноземної і вітчизняної валюти, тобто мова йде про змішані валютні операції. Так, важливим нововведенням Правил № 496 стало запровадження сплати банками комісійної винагороди за відправлення та виплату переказу виключно в гривнях (пункт 1.10). Зважаючи на те, що значна кількість договорів банків з платіжними системами, зокрема з «Western Union», «Private Money» передбачає сплату комісійної винагороди в іноземній валюті, вказана норма Правил № 496 потребувала додаткового тлумачення. У листі Національного банку України від 03.04.2008 р. № 29-209/9857 зазначено, що банк за відправлення або виплату переказу стягує з клієнта комісійну винагороду в гривнях [208].

Подальші розрахунки банку з платіжною системою або з банком-кореспондентом здійснюються у валюті угоди. При цьому купівля іноземної

валюти банками для виконання власних зобов'язань перед платіжними системами може здійснюватися згідно з п. 16 Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 10.08.2005 р. № 281, відповідно до якого банки мають право здійснювати власні операції за гривні в межах встановлених лімітів (нормативних значень) відкритої валютної позиції, у тому числі купувати іноземну валюту без наявності зобов'язань у цій валюті [153]. Згідно з п. 1.8 Правил № 496 переказ фізичною особою у межах України іноземної валюти на поточний рахунок в іноземній валюті чи з поточного рахунку в іноземній валюті та переказ нерезидентом національної валюти на поточний рахунок у національній валюті чи з поточного рахунку в національній валюті здійснюються відповідно до режиму цих рахунків, передбаченого нормативно-правовим актом Національного банку, що встановлює порядок використання рахунків. Ураховуючи наявність, на думку Р. Сухого, «взаємовідсилюючих норм на те, що Правила № 496 не встановлюють обмеження щодо перерахування іноземної валюти фізичними особами-нерезидентами на власні поточні рахунки за межами України, а також те, що можливість такого перерахування без відкриття рахунку передбачена пунктом 2.3 вказаних Правил № 496, можна дійти висновку, що перерахування іноземної валюти фізичними особами-нерезидентами за межі України на власні поточні рахунки можливе. При цьому відповідно до абзацу другого пункту 2.3 Правил № 496, перекази в іноземній валюті за межі України з поточних рахунків фізичних осіб-нерезидентів здійснюються без обмеження суми» [236, с. 29]. Отже, НБУ залежно від фінансово-валютної ситуації в країні змінює розрахунково-кількісні показники щодо здійснення деяких валютних операцій, наприклад, для фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями, що є кроком до лібералізації валютної політики з боку НБУ.

Окремим видом валютних операцій є валютні операції, які проводять банки між собою через спеціальний вид розрахунків – кореспондентські з

метою забезпечення руху валюти (капіталів) для здійснення своєї фінансово-банківської діяльності. Так, з метою подальшого впорядкування операцій у гривнях та іноземній валюті та їх обмеження через кореспондентські рахунки, НБУ затвердив Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях, в якому зазначено, що уповноважений банк України, який відкриває кореспондентський рахунок в іноземній валюті в іншому уповноваженому банку України, зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня відкриття цього рахунку (включаючи день відкриття рахунку) подати або надіслати повідомлення про відкриття рахунку на адресу органу державної податкової служби, у якому він обліковується як платник податків і зборів (обов'язкових платежів), з повідомленням про його вручення [158]. Отже, можна говорити про банківсько-валютні операції, які є самостійним видом валютних операцій, об'єктом їх є іноземна валюта, а суб'єктами – банки (вітчизняні й іноземні). Крім того, такі операції здійснюються на відповідному сегменті валютного ринку – міжбанківському валютному ринку. Як уявляється, крім банків, суб'єктами зазначених валютних операцій можуть бути й фінансові установи за умови наявності у них прав здійснювати такі операції.

Операціям на міжбанківському валютному ринку притаманний певний зовнішній вираз – договір (угода). Законодавством установлений Порядок функціонування Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України, завдяки якому Уповноважений банк (уповноважена фінансова установа) включає в заявку (далі – Заявка) на участь у Системі підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України (далі – Система підтвердження угод) усі потреби клієнтів, які не можуть бути задоволені в межах цього уповноваженого банку (цієї уповноваженої фінансової установи), а також власні потреби щодо купівлі-продажу іноземної валюти та банківських металів за гривні із зазначенням виду валюти та/або

банківського металу, курсу та обсягу купівлі та/або продажу, а також ознаку операції: за дорученням клієнта або операція за власними потребами в межах лімітів відкритої валютної позиції [153]. Тобто можна виокремити таку форму валютних операцій, як банківсько-валютну угоду, що укладається між банками – резидентами та нерезидентами (фінансовими установами) з метою обслуговування їх розрахунково-валютних відносин на підставі власних дозвільних документів. Така угода за своїми класифікуючими ознаками є строковою, консенсуальною, платною, дво- або багатосторонньою, основною, однооб'єктною.

З урахуванням викладеного вище, видається можливим класифікувати рахунки в іноземній валюті за такими підставами:

- за способом і порядком використання рахунки в іноземній валюті поділяються на поточні (розрахункові), депозитні та кореспондентські;
- за підставами виникнення – ті, які відкриваються на підставі договорів, наприклад, угоди про розподіл продукції, й ті, які відкриваються на позадоговірній основі;
- залежно від мети – іноземні рахунки, які опосередковують комерційну діяльність (підприємництво), й ті, які опосередковують некомерційну діяльність (діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів тощо);
- за суб'єктним складом – іноземні рахунки, які відкриваються резидентам (фізичним або юридичним особам), і ті, які відкриваються нерезидентам, наприклад, міжнародним фінансовим організаціям відповідно до законодавства України та міжнародних договорів;
- поточні рахунки в іноземній валюті залежно від мети поділяються на ті, які відкриваються для формування статутного капіталу, й ті, які відкриваються для інших завдань і потреб [235, с. 83].

Отже, валютні рахунки можуть опосередковувати будь-яку сферу господарювання та відкриваються за волевиявленням суб'єкта господарювання, виступають формою розрахункових, кредитних, лізингових,

платіжних та інших валютних операцій, невичерпний перелік таких форм містять норми чинного законодавства. Правовий порядок їх відкриття, використання та обмеження визначається виключно нормами чинного законодавства, де більшість складають відомчі акти НБУ, які детально регламентують зазначені процедури та встановлюють певні обмеження, як строкові, так і безстрокові, які поширюються на певне коло суб'єктів або пов'язані із їх діяльністю.

2.3. Валютні застереження як умова господарського договору

Правові взаємовідносини між суб'єктами господарювання та іншими учасниками, предметом яких є валютні цінності, опосередковують зобов'язання, зовнішнім виразом (формою) котрих є договір (контракт). За своїм суб'єктно-об'єктним складом ці зобов'язання та договори є господарськими. Тобто однією з підстав виникнення господарських зобов'язань, у тому числі й виражених в іноземній валюті, є господарські договори (контракти), за допомогою яких опосередковуються зв'язки між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин.

Норми чинного законодавства містять визначення договору банківського рахунку та вказують на його суто фінансово-банківський характер. Він може містити положення у вигляді валютних застережень, виразом його ціни є іноземна валюта.

Характеристика договору банківського рахунку дає змогу так само вважати його певним видом господарських договорів за об'єктно-суб'єктною ознакою. Ч. 1 ст. 179 ГК України вказує, що майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями. Саме ці зобов'язання містять й умови договору банківського рахунку, які можуть бути виражені в іноземній валюті.

Поняття господарського договору норми чинного законодавства не містять, але уявляється можливим застосування загальної норми, а саме ст. 626 ЦК України, яка закріплює загальне визначення договору, що за аналогією застосовується й до господарських договорів. Також договір розглядається як правочин. Відправним моментом у розумінні правочину є положення ч. 1 ст. 202 ЦК України, згідно з яким правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Термін «угода» у філологічному розумінні тотожний термінам «договір», «домовленість» кількох осіб. У літературі зазначається, що в «ЦК України, ГК України та в Сімейному кодексі України не завжди послідовно й узгоджено застосовуються такі юридичні категорії, як правочин, угода, договір, а відтак постає питання про принципи їх застосування в судовій, нотаріальній практиці та іншій правозастосовній діяльності» [47, с. 13].

Міжнародні звичаї (Принципи УНІДРУА) теж оперують загальним визначенням договору, припускаючи концепцію комерційних договорів [124]. Отже, при визначенні поняття господарського договору слід враховувати як загальні риси договору, так і особливі його ознаки, відображені в господарському законодавстві через закріплення певних їх різновидів.

В законодавстві та науковій літературі термін «господарський договір» вживається в кількох смислових значеннях: «як угода (правочин), що породжує права і обов'язки учасників господарських правовідносин; як зобов'язання сторін (учасників господарських правовідносин), які ґрунтуються на укладеній ними угоді та як правовий документ, в якому фіксується факт укладення угоди та зміст зобов'язання сторін. Тобто, з одного боку, господарський договір є лише частковою підставою виникнення господарських зобов'язань, - у цьому розумінні категорія господарського зобов'язання узагальнює договірні господарські зобов'язання, засновані на договорі. З іншого боку, зміст господарського договору – це сукупність господарських зобов'язань сторін, тобто їх взаємних прав та обов'язків, що

виникають саме з такого договору. Господарський договір – це юридичне джерело договірних господарських зобов'язань» [62, с. 117]. Господарський договір є важливим документом – формою опосередкування діяльності (відносин) суб'єктів господарювання та інших осіб, а його складовим елементом може бути іноземна валюта, тому доцільним є виокремлення такого поняття як «валютні застереження».

Норми законодавства (ч. 2 ст. 180 ГК України) пов'язують процес укладання будь-якого господарського договору з відповідними діями суб'єктів – його сторін – для досягнення згоди щодо його істотних умов, серед яких і ціна, що може бути виражена в іноземній валюті. Ціна є істотною умовою господарського договору, здебільшого, майново-господарського характеру. Господарський договір, який містить ціну або порядок розрахунків в іноземній валюті, як правило, вважається зовнішньоекономічним контрактом. Міністерство економіки та з питань економічної інтеграції України наказом № 201 від 06 вересня 2001 р. затвердило Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) (далі – Положення) [111], яке застосовується при укладенні договорів купівлі/продажу товарів (надання послуг, виконання робіт) та товарообмінних договорів між українськими суб'єктами підприємницької діяльності та іноземними суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів діяльності.

Сторони договору мають визначити ціну одиниці виміру товару та загальну вартість товарів або вартість виконаних робіт (наданих послуг), що поставляються (надаються, виконуються) згідно з договором, крім випадків, коли ціна товару розраховується за формулою, та валюта договору. Ціна (тариф) є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують сторони. Слушною є думка про те, що «юридичне значення ціни полягає в тому, що вона є істотною умовою будь-якого господарського договору» [259, с. 623]. При розрахунках ціни договору за формулою

зазначається орієнтовна вартість договору на дату його укладення. Саме ця вартість може бути виражена в іноземній валюті.

Але у законодавстві України закріплений окремий вид господарського договору – зовнішньоекономічний контракт, умови платежу та ціна якого, як правило, виражаються в іноземній валюті та є валютним застереженням контракту. При цьому, згідно зі ст. 189 ГК України, ціна є істотною умовою господарського договору, а відповідно і зовнішньоекономічного. Ціни у зовнішньоекономічних договорах можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін. Згідно із ч. 3 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків. Згідно з Указом Президента України від 04.10.1994 р. розрахунки за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, предметом яких є товари (роботи, послуги), здійснюються відповідно до Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати, Уніфікованих правил з інкасо Міжнародної торгової палати (далі – Уніфіковані правила), тобто у іноземній валюті [175]. Зазначеним підзаконними нормативно-правовим актом встановлені рекомендації щодо здійснення валютних операцій у певних формах – акредитиву або інкасо.

Застосування іноземної валюти у договорі для опосередкування будь-якої господарської діяльності дозволено нормами чинного законодавства. Це є виразом (формою) валютних операцій, які можуть мати розрахунковий, позичковий, кредитний, лізинговий та інший характер. Так, у ст. 524 ЦК України зазначено, що сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Тобто мова йде про будь-яке зобов'язання, як внутрішнє, так і зовнішнє (зовнішньоекономічного характеру). Та, як зауважує О. П. Подцерковний, «з економічного погляду позиція нового ЦК

України означає, що національна грошова одиниця наділяється лише такою обов'язковою ознакою грошей, як здатність виступати засобом платежу, однак, втрачає найважливішу властивість грошей як міри вартості. Крім того, за наявності можливості вираження грошового зобов'язання в іноземній валюті, як свідчить практика, самі платежі незмінно тяжіють до використання іноземної валюти. Це відбувається завдяки зручності обчислення та обліку валюти боргу і валюти платежу, а також через відсутність витрат на банківську комісію при обміні однієї валюти на іншу. Але для господарських відносин, які відрізняються масштабністю й динамічністю, що вимагає суворої визначеності предмета зобов'язання як найважливішої умови планування бізнесу і чіткої взаємодії системи мікроекономічних чинників, така диспозитивність несе загрозу економічній безпеці окремих суб'єктів і економіки загалом [104, с. 116]. Саме тому постановою КМУ «Про удосконалення порядку формування цін» від 18.12.1998 р. [200] було визнано економічно шкідливим установлення цін і тарифів в іноземній валюті. Зокрема, наголошувалося, що це призводить до необґрунтовано дискримінаційного підвищення цін, збільшує запаси неліквідної продукції й, відповідно, зменшує обігові кошти підприємств, провокує розкручування цін у суміжних галузях і, як наслідок, спричинює інфляцію. Також можливість встановлення грошового еквівалента зобов'язання в іноземній валюті суперечить чинній системі обліку господарських операцій. У разі використання валютних застережень провокується використання іноземної валюти не тільки як валюти боргу, але і як валюти платежу, адже за умови такого збігу виникає менше витрат на обслуговування конвертаційних, облікових та касових операцій. Тим самим створюються умови для незаконних розрахунків в іноземній валюті, що суперечить першочерговим завданням держави щодо боротьби з тіньовою економікою на сучасному етапі розвитку України.

Тобто з економічної та юридичної точки зору доцільнішим вважається використання іноземної валюти як певної форми і засобу розрахунків

(платежу) лише у випадку укладання і виконання зовнішньоекономічного договору (контракту).

На практиці виникають проблеми щодо застосування певного виду валюти в договорі залежно від характеру її конвертації. З цього приводу, як слушно зазначається у літературі, існують односторонні та мультивалютні застереження, які «передбачають перерахунок суми платежу за умови зміни середньоарифметичного курсу найбільш стійких валют світу щодо валюти платежу. Використання мультивалютних застережень дає можливість уникнути залежності тільки від однієї валюти, оскільки розрахунок здійснюється за середнім умовним показником, який дає змогу визначити величину валюти ціни і валюти платежу на базі не однієї, а кількох валют» [19, с. 42–43]. Тобто важливе значення має врахування виду іноземної валюти саме як засобу платежу, розрахунку, адже саме це допоможе уникнути проблем із різким коливанням її курсу.

У зовнішньоекономічному контракті валюта ціни договору та валюта платежу можуть і не бути сумірними, тому вважаємо за необхідне дати їм самостійну характеристику.

Валюту ціни за одиницю товару може бути встановлено на розсуд сторін договору у валюті країни експортера, імпортера або у валюті третьої країни. В обраній валюті виражається загальна вартість товарів, що поставляються за договором. Однак за відмінності валюти ціни та валюти платежу коливання курсів валют може упродовж строку виконання договору порушити співвідношення між валютою ціни та валютою платежів, а ризик збитків у цьому випадку матимуть як експортер, так і імпортер. Тому сторонам договору доцільно закласти в умови контракту можливість перегляду цінової політики контракту залежно від коливань основних світових валют.

Згідно з нормами законодавства стосовно ціни та ціноутворення можна виокремити види ціни, яка може бути виражена в іноземній валюті. Залежно від засобу фіксації у договорі розрізняють такі види цін: тверда ціна –

встановлюється в момент підписання договору та не підлягає зміні в процесі його виконання; рухома ціна – ціна, яку зафіксовано в договорі та яку може бути змінено у процесі його виконання. У такому разі сторони мають зазначити джерело, яке слугуватиме підставою для зміни ціни та процес формалізації зміни ціни (коли, яким документом, відсоток можливої зміни ціни); змінна ціна – може бути використана сторонами договору на поставку товарів тривалого виготовлення та ціна з наступною фіксацією встановлюється у процесі виконання договору та потребує спеціального застереження в його тексті, де зазначається момент фіксації ціни, джерело інформації про ціну, що використовується, період, на який поширюється дія зафіксованої ціни. Так, наприклад, ціна договору може бути виражена в іноземній валюті, коли покупці-нерезиденти набувають державне майно у процесі приватизації з оплатою його вартості у вільно конвертованій валюті. Перерахунок вартості об'єктів, що приватизуються, у вільно конвертовану валюту здійснюється за валютним (обмінним) курсом, що встановлюється Національним банком України. При цьому вартість об'єкта, що приватизується, відповідно збільшується на коефіцієнт, який встановлюється Фондом державного майна України. Вказаний коефіцієнт є загальним для всіх об'єктів приватизації і не може встановлюватися індивідуально для окремих об'єктів приватизації [192].

Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р. містить аналогічні положення щодо придбання об'єктів малої приватизації [193].

У такий спосіб досягається мета приватизаційного процесу загалом, а «покупці об'єктів публічної власності в рамках процедури приватизації на договірних засадах беруть на себе зобов'язання щодо модернізації виробничих фондів підприємства, вкладення інвестиційних коштів у збільшення промислових потужностей, реконструкції об'єктів виробничого і невиробничого призначення та ін. Тим самим суб'єкт господарювання –

приватний власник спонукається до ефективного, високопродуктивного використання придбаного публічного активу» [251, с. 186].

Взаєморозрахунки за договорами (контрактами) можуть здійснюватися за допомогою сучасних електронних засобів і систем, які є окремим видом форми валютно-розрахункових відносин. Останнім часом все привабливішою формою здійснення валютних розрахунків (і, відповідно, валютних операцій), для належного виконання відповідних контрактів, є застосування інформаційно-фінансових технологій або систем електронного сервісу, впроваджених, як правило, за допомогою системи Інтернет. Так, постанова Правління НБУ від 30.04.2010 р. № 223 (нині втратила чинність) містила положення щодо порядку здійснення процесингу за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів на території України процесинговими установами-резидентами. Надання послуг процесингу постачальникам платіжних послуг-резидентам процесинговою установою-нерезидентом передбачалося за умови наявності у договорі вимог стосовно виконання законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та захисту інформації [108]. Процесинг – це діяльність, яка включає виконання за операціями з платіжними інструментами авторизації, моніторингу, збору, оброблення та зберігання інформації, а також надання обробленої інформації учасникам розрахунків і розрахунковому банку для проведення взаєморозрахунків у платіжній системі (пункт 1.32³ статті 1 Закону про платіжні системи). Під час проведення операцій з використанням спеціального платіжного засобу в процесі авторизації реквізити спеціального платіжного засобу та інформація про суму операції передаються в банк-емітент (процесинговий центр), який після проведення їх перевірки надає дозвіл на проведення цієї операції або відмовляє у її проведенні.

Також чинними нормами НБУ передбачено, що процесинг за операціями із застосуванням електронних платіжних засобів на території

України здійснюється процесинговими установами-резидентами. Платіжна організація платіжної системи не має права ставити умовою участі банку в платіжній системі використання послуг певної процесингової установи.

Можливе застосування й еквайрингу, який у межах України здійснюється виключно юридичними особами-резидентами, що уклали договір з платіжною організацією платіжної системи. Еквайр зобов'язаний забезпечити технологічне, інформаційне обслуговування суб'єктів господарювання та інших осіб (далі – торговець) і проведення розрахунків з ними за операції, які здійснені між торговцями та користувачами з використанням електронних платіжних засобів, на підставі договору. Договір між еквайром і торговцем надає право торговцю приймати до оплати електронні платіжні засоби певної платіжної системи з дотриманням її правил та виконувати інші операції, визначені цим договором. Договір між еквайром і торговцем не повинен містити обмежень щодо приймання електронних платіжних засобів інших емітентів та інших платіжних систем [176]. Так, за ст. 1 Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» еквайринг – це послуга технологічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі. У літературі зазначається, що «еквайринг – це діяльність щодо технологічного, інформаційного обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів» [43, с. 99]. Еквайринг (з англійської «acquiring» – придбання) являє собою «можливість розплачуватися за покупки в гіпермаркетах, послуги зв'язку тощо, за допомогою платіжних (кредитних) карток, які видаються банківськими структурами.

У більшості західних країн така політика розрахунку вже давно існує і поширена повсюдно. Розрізняють два види цієї діяльності: торговий еквайринг (для здійснення цього процесу використовуються POS-термінали, при цьому присутня фізично карта, з рахунку якої йде списання коштів, а

також ставиться підпис власника на чеку) та Інтернет-еквайринг (аналогічні грошові операції, здійснювані спеціальною організацією під назвою «Процесинговий центр». При цьому платіжна карта фізично не присутня, та ідентифікація підпису тут не проводиться)» [254].

Платіжні карти доволі поширені серед населення України. Так, за даними НБУ станом на 1 жовтня 2014 р. загальна кількість емітованих українськими банками платіжних карт, термін дії яких не закінчився, становила 69,8 млн. одиниць. Структура використання платіжних карт характеризувалась перевагою операцій зі зняття готівки, що пов'язано з недостатньо розвинутою платіжною інфраструктурою і можливістю для держателів зарплатних карт знімати готівку в банкоматах без комісії [26]. Слушною є думка про те, що платіжні карти є привабливою формою безготівкових розрахунків, але «розвиток систем електронних грошей в Україні стримується законодавчими обмеженнями, згідно з якими емісію електронних грошей можуть здійснювати лише банківські установи [263, с. 287]. Як уявляється, усунення таких законодавчих обмежень сприятиме поширенню електронних платежів, вільній конкуренції у цій сфері, що загалом матиме позитивні результати, зокрема, зниження вартості і покращення якості таких послуг, стимулювання електронної торгівлі між суб'єктами господарювання тощо. Водночас уведення державного регулювання СМС-платежів є важливим кроком до створення умов для рівноправної конкуренції на ринку електронних платежів і захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі.

Здійснення різноманітних банківсько-валютних операцій в електронному вигляді має свою історію, яка пов'язана, передовсім, із виникненням і стрімким розвитком інформаційно-технологічних процесів та їх впровадженням у фінансову сферу. На початку 80-х років з'явилася технологія «home banking» (буквально – банківське обслуговування вдома) як результат активної конкуренції банків Західної Європи за нових клієнтів. Першою у листопаді 1982 р. Банком Шотландії спільно з телефонною

компанією British Telecom була створена система Homelink, послуги якої почали застосовуватися з середини 1983 р. у будівельному товаристві Nottingham Building Society. Зі створенням Security First Network Bank (SFNB) (18 жовтня 1995 р., США) розпочалася епоха Інтернет-банкінгу. Він був першим у світі банком, що почав обслуговувати клієнтів лише в мережі Інтернет, а нині такі фінансові послуги надають усі лідери американського банківського ринку – Citicorp, Chase, Bank of America, Wells Fargo, Bank One та ін. 1996 р. розпочав свою діяльність в Європі перший віртуальний банк – Advance Bank, дочірня структура Дрезденської банківської групи (Німеччина), а нині – портал комплексного фінансового обслуговування.

Інтернет-банкінгом почали займатися й технологічні компанії (провайдери послуг Інтернету, центри електронної торгівлі та ін.). В Японії першою одержала ліцензію на проведення банківських операцій корпорація Sony. Потужні традиційні банки досить швидко зрозуміли, що можуть втратити частину клієнтів, тому почали інвестувати кошти в новітні інформаційні технології і завдяки цьому розширювати спектр своїх послуг. Зараз у світі функціонує дві бізнес-моделі Інтернет-банкінгу: 1) доповнення банками своїх традиційних послуг он-лайнним бізнесом; 2) створення віртуальних банків, які працюють тільки через Інтернет.

Найбільш поширені технологічні моделі Інтернет-банкінгу:

- client-based – перші системи Інтернет-банкінгу, передбачають використання клієнтами спеціального програмного забезпечення, встановленого на їх комп'ютерах;

- internet-based – сучасні системи, які дають змогу встановити віддалене з'єднання з інтернет-системою банку та користуватися встановленим там спеціальним програмним забезпеченням, маючи лише стандартний браузер.

Інтернет-банкінг має свої переваги і для клієнтів (доступність, мобільність, оперативність обслуговування; широкий спектр послуг; мінімізація комісійних) і для банку (усунення географічних та часових бар'єрів для надання послуг, зниження операційних витрат, розширення

клієнтської бази). Понад те, крім традиційних банківських, надаються страхові, дилерські, інвестиційні, юридичні, консультаційні послуги. Стратегічним напрямом свого розвитку провідні банки якраз і вважають створення компаній з надання універсальних фінансових послуг. Отже, Інтернет-банкінг є самостійною комплексною фінансово-банківською, платіжно-розрахунковою системою платежу, яка на сучасному етапі розвитку валютнообігу є поширеною та привабливою для застосування; її об'єктом може бути й іноземна валюта, а також певні валютні обмеження щодо їх змісту та умов.

За останні декілька років в Україні теж активно застосовується така система, здебільшого, шляхом технічного переобладнання вітчизняних підприємств зв'язку. Українські системи Інтернет-банкінгу відрізняються тим, що їх перелік послуг є доволі обмеженим (інформування клієнта про стан поточного рахунку; контроль залишку на поточних і карткових рахунках, одержання виписок із рахунків, блокування платіжної карти, замовлення нових карт, он-лайніві платежі).

Отже, електронні платіжні засоби є самостійними складовими у платіжній системі, які обслуговують як готівкові, так і безготівкові платежі, вирізняються оперативністю застосування, електронною можливістю конвертації, миттєвою ідентифікацією клієнтів, зручністю використання, режимом on-line тощо. Як зазначає Х. О. Засадна, існує безліч переваг системи Інтернет-банкінгу, які задовольняють як інтереси банків, так й їх клієнтів, наприклад, режим on-line, механізм взаємної аутентифікації банку і клієнта, захист операцій клієнта за рахунок застосування паролів, використання механізму електронного цифрового підпису клієнта тощо [53, с. 226]. Вважаємо слушними низку рекомендацій щодо активізації процесу розвитку Інтернет-банкінгу в Україні, серед яких заходи, які сприяють підвищенню довіри клієнта до банку, зокрема, реклама; створення Інтернет-порталу, присвяченого Інтернет-банкінгу; розробка чіткої прозорої банківської стратегії продажів своїх послуг через Інтернет; забезпечення

інформаційно-технологічної безпеки електронних послуг шляхом захисту комунікацій і транзакцій [50, с. 212]. Важливою ознакою застосування системи Інтернет-банкінгу є можливість укласти договір (угоду) щодо здійснення будь-якої фінансово-валютної операції на відстані, тобто потрібно просто мати доступ до Інтернету, що є спрощеною формою виникнення договірних відносин, до яких застосовуються загальні положення щодо укладання, зміни та припинення договору за ГК та ЦК України. При цьому потрібна також відповідна система електронного захисту, яку, як правило, використовують при таких операціях для обмеження неправомірного доступу до інформації інших сторонніх осіб. На практиці фінансово-банківські установи забезпечують таку охорону, а в деяких випадках й захист.

Важливим моментом є застосування електронного цифрового підпису клієнта, який дозволяє встановлювати відповідні договірні зв'язки шляхом застосування спрощеної форми укладення договору. Тому подальшим кроком до вдосконалення норм валютного законодавства є встановлення чіткого, прозорого та зручного механізму запровадження зазначеної процедури усіма банківськими і фінансовими установами із впровадженням обов'язкового реєстру, відомості якого становлять предмет валютного контролю з метою ідентифікації осіб – учасників валютних операцій.

Усе вищезазначене можна застосувати й до різноманітних валютних операцій та виділити чинники спрощення процедури проведення валютних операцій за допомогою електронних інформаційних технологій шляхом встановлення відповідних систем електронного сервісу (процесингу, банкінгу, еквайрингу тощо) для пришвидшення належного виконання валютних контрактів, що повністю узгоджується із потребами функціонування світового валютного ринку. Тобто можна виділити сучасні інформаційно-розрахункові платіжні системи, які обслуговують й валютні операції з метою їх оперативного, належного, зручного та майже миттєвого виконання.

2.4. Ліцензування валютних операцій як форма їх обмеження

Ліцензування являє собою формальну-платну процедуру, яка застосовується майже усіма країнами в окремих сферах господарювання, зокрема фінансово-банківській. У сфері валютних операцій ліцензування запроваджується виключно на нормативних засадах за ініціативою НБУ. Ліцензування валютних операцій можна розглядати в двох аспектах: як загальний засіб державного регулювання та як спеціальний, який застосовується виключно НБУ та є виразом валютних обмежень. Зауважимо, що ліцензування певних видів господарської діяльності є найбільш дослідженим в юридичній літературі засобом державного регулювання та розглядається як адміністративно-правовий регулятор підприємницьких відносин [64, с. 67]. Деякі вчені вважають, що ліцензування – це один із важелів державного регулювання економіки [98, с. 7]; на думку інших, «ліцензування є одним з основних методів адміністративно-правового регулювання» [80, с. 14] або одним із «методів державного регулювання і контролю» [230, с. 31].

Ліцензування може визначатися як один із «засобів державного регулювання підприємницької діяльності» [213, с. 194]; за своєю природою ліцензування є засобом прямого адміністративного впливу на господарюючих суб'єктів [57, с. 46]. Саме адміністративний вплив (владно-регулююча функція держави) свідчить про адміністративний характер валютного ліцензування як засобу регулюючого впливу держави на фінансово-валютні правовідносини.

Доцільно підтримати позицію вчених, які визначають ліцензування як засіб державного регулювання економіки, адже фінансово-валютна сфера є складовою економічної сфери країни, а її стан суттєво впливає майже на усі економічні процеси та характеризує як їх позитивні, так і негативні сторони. Це впливає й зі змісту ст. 14 ГК України, за якою ліцензування певних видів господарської діяльності є засобом державного регулювання у сфері господарювання, спрямованим на забезпечення єдиної державної політики в

цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Формою, тобто зовнішнім виразом ліцензування, є відповідний документ державного зразка – ліцензія, що також є видом дозвільного документа. У цьому сенсі валютна ліцензія є валютно-дозвільним документом, який застосовується виключно до фінансово-валютної діяльності. Валютне ліцензування регламентують загальні положення щодо нормативного визначення ліцензії та спеціальні норми. Загальні норми містить ГК України, так, ч. 3 ст. 14 ГК України ліцензія визначається як документ державного зразка, який засвідчує право на провадження певного виду господарської діяльності, з обов'язковим дотриманням ліцензійних умов. У літературі ліцензія також визначається як документ дозвільного характеру [239, с. 90].

Учасниками процедури ліцензування є «суб'єкт господарювання (спочатку як здобувач ліцензії, а потім як ліцензіат), а також орган ліцензування. Ця процедура складається з таких послідовних обов'язкових етапів: звернення суб'єкта господарювання до органу ліцензування із заявою про видачу ліцензії; розгляд заяви і прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі; видача ліцензії. Тобто учасниками валютного ліцензування є НБУ, всі інші банки України, суб'єкти господарювання та інші учасники.

Законом встановлена чітка послідовна сукупність дій, які здійснює особа, котра бажає отримати ліцензію для подальшого легального здійснення своєї діяльності, шляхом звернення до відповідного органу (банку). Процедура ліцензування, що «здійснюється в конкурсному порядку, включає стадію проведення конкурсу на отримання ліцензій для видів господарської діяльності, провадження яких пов'язане з використанням обмежених ресурсів та може включати факультативні етапи: переоформлення ліцензії; зміна даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії та видача дубліката ліцензії» [214, с. 66]. Передовсім зауважимо, що сама

банківська діяльність потребує проходження процедури ліцензування: згідно з ч. 2 ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [126], банки мають право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг. Тобто ліцензування слугує підставою для початку (виникнення) фінансово-банківської діяльності взагалі та у подальшому для здійснення (організації) валютних операцій і при цьому банк набуває статусу фінансово-банківської установи з усіма правовими наслідками відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність». Крім того, банк зобов'язаний дотримуватися ліцензійних умов, які визначені у додатку до ліцензії і перелік яких є вичерпним. Отже, можна виділити обов'язкову процедуру, змістом якої є легалізація банківської діяльності, тобто надання різноманітних банківських послуг – банківське ліцензування, яке здійснює виключно НБУ у межах своїх повноважень у порядку, визначеному нормами законодавства. Таке ліцензування за своїм характером є загальним.

Спеціальне ліцензування стосується окремих фінансово-валютних розрахункових операцій, підстави і перелік яких встановлює виключно НБУ у межах своїх повноважень, а одержувачами ліцензій є банки, фінансові установи, інші юридичні особи та суб'єкти господарювання. Саме ліцензування валютних операцій можна визначити як окремий вид валютних обмежень, процедура й умови якого регламентовані законодавством. Такий окремий вид ліцензування – ліцензування валютних операцій – передбачений Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», згідно із яким валютні операції, які підпадають під режим ліцензування згідно з цим Декретом, не можуть здійснюватися без відповідної ліцензії (дозволу) Національного банку України. При цьому Декрет виділяє два види ліцензій: 1) генеральні ліцензії; 2) індивідуальні ліцензії. Згідно з пунктом 2 статті 5 Декрету, генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних

операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання. Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Тобто розрізняють одноразове та постійне валютне ліцензування, підстави і порядок якого визначають норми валютного законодавства. В. Петрина доходить висновку, що «керуючись принципом «дозволено все, що не заборонено», обмеження щодо обігу іноземної валюти на території України зводяться до наступного: валютні операції, здійснення яких вимагає індивідуальної ліцензії згідно з пунктом 4 статті 5 Декрету, не можуть здійснюватися резидентами, включаючи комерційні банки, інші фінансові установи та національного оператора поштового зв'язку без відповідної індивідуальної ліцензії (дозволу) НБУ; будь-які валютні операції, крім тих, здійснення яких вимагає індивідуальної ліцензії згідно з пунктом 4 статті 5 Декрету, такими резидентами, як комерційні банки, інші фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, не можуть здійснюватися без генеральної ліцензії (дозволу) НБУ; будь-які валютні операції, крім тих, здійснення яких вимагає індивідуальної ліцензії згідно з пунктом 4 статті 5 Декрету, такими резидентами, які не є комерційними банками, іншими фінансовими установами чи національним оператором поштового зв'язку, можуть здійснюватися без будь-якої ліцензії (дозволу) НБУ» [101, с. 24]. Зазначений загально-правовий принцип дає змогу чітко визначити сферу валютного ліцензування та межі дозвільних процедур для підтримання належного законного валютно-розрахункового порядку (умов).

Норми спеціального валютного законодавства встановлюють порядок та умови отримання і переоформлення банківської ліцензії, тобто визначають загальний порядок валютного ліцензування. Так, відповідно до ч. 7 ст. 47 Закону про банки та банківську діяльність, банк здійснює діяльність, надає банківські та інші фінансові послуги в національній валюті, а за наявності відповідної ліцензії Національного банку України – в іноземній валюті [132].

Процедура переоформлення банківської ліцензії є процедурою, яка має допоміжний (додатковий) характер і реалізується на підставах й умовах, чітко встановлених нормами спеціального валютного законодавства. Так, наприклад, для переоформлення банківської ліцензії та отримання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій (далі – генеральна ліцензія) банкам необхідно звернутися до відповідного державного органу шляхом електронної реєстрації та надати клопотання щодо здійснення окремих операцій в частині здійснення операцій з валютними цінностями (далі – письмовий дозвіл) на генеральну ліцензію [182].

Крім ліцензії, у банківській сфері застосовуються інші документи. Так, норми чинного валютного законодавства містять положення щодо окремих документів дозвільного характеру – письмових дозволів, які застосовуються виключно у випадках та на підставі норм чинного законодавства. Вважаємо таку форму зайвою, бо, по суті, вона є лише заявним документом, подання якого є підставою отримання ліцензії. Такі письмові дозволи надають право на здійснення валютних операцій до отримання генеральної ліцензії банкам та іншим фінансовим установам. Але тут відбувається підміна та дублювання понять «ліцензія» і «письмовий дозвіл», що на практиці породжує певні проблеми і незручності застосування (використання).

Спеціальне валютне ліцензування застосовується як до операцій з іноземною валютою, так і до операцій з валютними цінностями, правові засади якого містять відомчі нормативні акти НБУ. Так, Постановою НБУ від 06.08.2003 р. «Про затвердження Положення про здійснення операцій з банківськими металами та про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» встановлені правила надання уповноваженим банкам індивідуальних ліцензій на вивезення за межі України банкнот іноземних держав, банківських металів та на право переказування за межі України іноземної валюти для оплати банківських металів і спеціальних дозволів на ввезення в Україну бланків чеків та порядок ввезення в Україну банкнот іноземних держав і банківських

металів [161]. Названі нормативно-правові акти містять поняття «письмовий дозвіл», який так само стосується валютних операцій. Тому доцільним уявляється розмежування понять «ліцензія» і «письмовий дозвіл». На підставі аналізу нормативної бази можна дійти висновку, що письмовий дозвіл є різновидом ліцензії, а в деяких випадках слугує підставою для отримання генеральної ліцензії. На нашу думку, наявність письмового дозволу не є обов'язковою, а лише додатковою формальною процедурою, яку необхідно скасувати, а застосовувати лише ліцензію, змістом якої і є певний дозвіл. Таку думку поділяють інші дослідники, зокрема, С. Половко пропонує усі банківсько-дозвільні документи називати ліцензіями, які можуть бути загальними і спеціальними, що також активно застосовуються у законодавстві інших країн [107, с. 42].

Крім вищезазначених нормативно-правових актів, банківське ліцензування регулює сукупність спеціальних відомчих актів НБУ, які він видає у межах своїх повноважень. Так, в п. 2.4. Постанови Правління НБУ від 08.09.2011 р. зазначається, що банк має право здійснювати діяльність, надання банківських та інших фінансових послуг в іноземній валюті, які є валютними операціями, лише після отримання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій [148], Постанова Правління НБУ від 14.10.2004 р. встановлює порядок видачі, строк та умови індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України [164], Інструкція про порядок здійснення контролю за експортними, імпортними операціями містить визначення висновку центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, який видається на перевищення встановлених законодавством України строків розрахунків [151], що, по суті, є індивідуальною ліцензією за Постановою Кабінету Міністрів від 19.02.1996 р. щодо ліцензування резидентами майнових інвестицій за межами України з обов'язковим декларуванням про всі одержані в результаті інвестування надходження на їх користь в іноземній валюті [163]. Тобто для

здійснення деяких валютних операцій потрібна генеральна та (або) індивідуальна ліцензії.

Ще однією проблемою чинного законодавства про ліцензування валютних операцій є положення щодо пріоритету індивідуальної ліцензії над генеральною, а тому слід чітко встановити у законодавстві вичерпний перелік підстав для зазначених ліцензій [107, с. 44].

Повністю погоджуючись із такими пропозиціями, вважаємо за необхідне додати, що варто також удосконалити загальний порядок видачі ліцензій на здійснення валютних операцій. Слід надати йому пріоритетного значення стосовно спеціальних видів ліцензій на здійснення певних операцій, тобто у випадках, коли необхідно здійснити конкретну валютну операцію, для якої не передбачено видачу індивідуальної ліцензії, має діяти загальний порядок (наприклад, у випадках застави валютних цінностей чи розрахунків в іноземній валюті на території України тощо).

Сьогодні актуальним є застосування процедури ліцензування до кредитних відносин, об'єктом яких є іноземна валюта, адже звідси можна говорити про окремий вид валютного ліцензування – валютно-кредитне ліцензування. Головним чинником такого ліцензування є визначення валюти кредиту та можливості її конвертації, задля подолання можливих майбутніх фінансових ризиків, пов'язаних із різким коливанням валютного курсу. Взагалі на динаміку та обсяг валютних кредитів впливає саме курсова різниця валют, а також привабливість стійких валют, у яких визначається предмет кредитного договору, але зворотна його сторона – це валюта погашення (повернення) кредиту, яка може відрізнитись від валюти кредиту (його отримання).

Також важливе значення тут має чітке нормативне визначення інших кількісних спеціальних показників: строків кредитування, граничної суми кредиту, відсотків за користування кредитом тощо. Так, згідно з пп. «в» п. 4 ст. 5 Декрету, потребує відповідної індивідуальної ліцензії така операція, як «надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо

терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі». Звідси випливає, що умови, за яких ця норма підлягає застосуванню, пов'язуються з такими юридичними фактами, як наявність у законодавстві певних вимог щодо граничних сум і термінів надання/одержання резидентами кредитів в іноземній валюті та перевищенням резидентами таких граничних сум і термінів. Чинне законодавство не встановлює меж щодо сум і термінів кредитів в іноземній валюті, які можуть надавати або отримувати резиденти, а тому для укладення і виконання кредитного договору в іноземній валюті між уповноваженим банком та позичальником-резидентом не потрібно отримувати індивідуальну ліцензію на вчинення такої валютної операції, як надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті. Так, В. Петрина зазначає, що «норми законодавства, які вимагають одержувати від НБУ індивідуальну ліцензію у кожному випадку укладення кредитного договору в іноземній (конвертованій) валюті, та інші норми українського валютного і банківського законодавства, не відповідають вимогам сучасності та є суперечливими, стримують розвиток української банківської системи та роблять її однією з найгірших у світі» [101, с. 30].

Мета валютного ліцензування сумірна із загальною метою запровадження валютних обмежень, при цьому важливими чинниками є чітке встановлення строків ліцензії; вичерпний перелік валютних операцій, які є предметом валютного ліцензування; вичерпний перелік документів, які необхідні для отримання валютної ліцензії тощо. Валютне ліцензування є самостійним видом валютних обмежень, мета якого – створення умов для подолання національної фінансово-валютної кризи з подальшими нормативно визначеними фінансово-банківськими аспектами [234, с. 47].

На підставі вищезазначеного можна класифікувати валютні ліцензії за певними критеріями для визначення належного порядку та умов їх впровадження, правових наслідків тощо. Так, залежно від цілей використання можна виділити внутрішні ліцензії, які використовуються для здійснення валютних операцій на території України, та зовнішні, які

дозволяють здійснювати валютні операції за її межами. За суб'єктним складом валютних операцій розрізняють генеральні та індивідуальні ліцензії. Залежно від підстав виникнення розрізняють валютні ліцензії, які видає НБУ, та валютні ліцензії, які видаються іншими уповноваженими органами, зокрема Міністерством економіки та торгівлі України.

Ліцензування валютних операцій може бути пов'язане з інвестиційною діяльністю, яка, як правило, передбачає довготривалі фінансово-об'ємні договірні взаємовідносини суб'єктів господарювання та інших учасників. Наприклад, це може стосуватися капітальних операцій, які пов'язані з інвестуванням резидентами коштів за кордон, при цьому Національний банк України встановлює такий порядок видачі резидентам індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій у вигляді валютних цінностей за кордон. Для одержання ліцензії резидент зобов'язаний подати до Національного банку України такі документи: 1) заяву про видачу ліцензії згідно з додатком 1 до цієї Інструкції; 2) оригінали або нотаріально засвідчені копії договорів (угод) та/або інших документів (рішення засновника, протокол загальних зборів акціонерів тощо), що є підставою для здійснення резидентом інвестиції за кордон; 3) оригінали або нотаріально засвідчені копії документа про реєстрацію об'єкта інвестиції за кордоном (витяг із торговельного, банківського або судового реєстру тощо) та його установчих документів. Отже, виокремлюється валютно-інвестиційне ліцензування, як певна спеціальна процедура, яка застосовується з метою отримання дозвільного документа – ліцензії на здійснення інвестиційної діяльності як виду валютної операції.

Також до такого виду валютного ліцензування застосовуються норми міжнародного права, оскільки одним із учасників інвестиційної діяльності є нерезидент. Так, якщо законодавством країни інвестицій передбачений інший порядок реєстрації об'єкта інвестиції (тобто спочатку вимагається перерахування коштів, а після їх внесення здійснюється реєстрація об'єкта інвестиції), який підтверджений відповідним витягом із законодавства країни

інвестиції, то розгляд документів резидента може здійснюватися без подання ним документів, перелічених у підпункті 3 пункту 2.1 цієї Інструкції [149]. Тут уявляється доцільною спільна діяльність НБУ та інших іноземних державних органів щодо надання відомостей про особу інвестора-нерезидента (процедура ідентифікації) з метою подальшого отримання валютної ліцензії на здійснення іноземного валютного інвестування.

Деякі поширені валютні операції не потребують ліцензування, що є проявом лібералізації валютного законодавства та сприяє їх розвитку і реалізації. А в окремих випадках можна говорити про часткове скасування валютного ліцензування, наприклад, щодо переказів іноземної валюти, бо існують кількісні параметри, у разі перевищення яких валютна операція потребує отримання ліцензії. Так, з метою лібералізації валютного законодавства Правлінням НБУ 29.12.2007 р. постановою № 496 затверджені «Правила здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні» [172], якими фактично повністю скасована процедура ліцензування переказу коштів за межі України. При цьому варто зазначити, що відповідно до вимог Декрету КМУ операції з переказування коштів за межі України підлягають ліцензуванню згідно з підпунктом «а» п. 4 ст. 5 Декрету, крім випадків, встановлених зазначеним підпунктом. До таких випадків відповідно до абзаців другого та третього підпункту «а» п. 4 ст. 5 Декрету належать: переказування за межі України фізичними особами-резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України; (Правила № 496 не встановлюють верхньої межі переказу, який підлягає ліцензуванню, що викликає неоднозначне тлумачення, оскільки відсутність верхньої межі переказу може розглядатись як встановлення вказаної суми на нульовому рівні); переказування за межі України фізичними особами-резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезеними в Україну на законних підставах. Тобто запропонований Правилами № 496 механізм переказування коштів за кордон фізичними особами-

нерезидентами, коли визначаються джерела походження коштів, на нашу думку, не повністю узгоджується з вимогами Декрету, відповідно до якого фізичні особи-нерезиденти мають право переказувати за межі України без отримання індивідуальної ліцензії лише кошти в іноземній валюті, які були раніше ввезені на законних підставах або отримані від інвестиційної діяльності. Усі ці положення щодо валютного ліцензування стосуються виключно фізичних осіб – як резидентів, так і нерезидентів, у разі здійснення ними на постійних або разових засадах валютних операцій переказного характеру.

Постановою НБУ від 12.07.2016 р. № 353 були внесені зміни щодо індивідуального ліцензування деяких валютних операцій, а саме: здійснення інвестицій за кордон; розміщення резидентами (юридичними і фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за кордоном; переміщення цінних паперів через митний кордон України. Позитивним є те, що для отримання індивідуальних ліцензій юридичні особи та фізичні особи-підприємці тепер не повинні подавати до Нацбанку документи, які знаходяться у публічному доступі – виписки (витяги) з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Водночас фізичних осіб, які не є підприємцями, для отримання індивідуальних ліцензій на розміщення валютних цінностей на рахунках за межами України зобов'язано подати до НБУ копію податкової декларації про майновий стан і доходи для перевірки джерел походження коштів. Отже, законодавець розмежував умови валютного ліцензування для фізичних осіб-підприємців і для інших фізичних осіб, що надає більше можливостей для підприємців через спрощення формальної процедури. Також у цьому випадку доречним є і визначення їх цифрового підпису для ідентифікації шляхом його витягу з реєстру НБУ за умови згоди суб'єкта господарювання – майбутнього одержувача валютної ліцензії.

Крім того, розширено перелік підстав для відмови у видачі індивідуальних ліцензій, зокрема, якщо отримати ліцензію намагається

особа, яка переховується від органів досудового розслідування, слідства, суду або органів влади (за інформацією МВС); у разі прийняття рішення про припинення юридичної особи чи державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, що є ліцензіатами.

Власники індивідуальних ліцензій тепер мають право подавати до НБУ звіти про проведені операції за рахунками, відкритими за межами України, в електронній формі замість паперової. Така процедура теж є вельми зручною та оперативною для суб'єктів господарювання, які отримали валютну ліцензію, адже саме відомості, що містяться в звіті, є предметом валютного контролю, бо особа, яка отримала валютну ліцензію, повинна виконувати її умови, а не просто формально придбати її. Тобто можна говорити про спрощений порядок обліку валютних операцій, так як сама процедура валютного ліцензування та його форма – ліцензія є об'єктами валютного контролю, характеристика якого надана у наступному розділі дослідження.

Отже, валютне ліцензування є спеціальним видом ліцензування як певного засобу регулюючого впливу відповідно до ст. 12 ГК України. Ним слід вважати порядок надання, переоформлення та анулювання ліцензії, яка видається НБУ або іншим уповноваженим органом, для здійснення певних валютних операцій на принципах обов'язковості дотримання ліцензійних умов, строковості та платності. Також воно є певним засобом контролю та валютних обмежень [228, с. 91].

Висновки до розділу 2

Валютні обмеження можна тлумачити у двох аспектах. З одного боку, вони є різновидом валютного регулювання, що застосовується як спеціально-надзвичайний захід, сутність якого полягає у встановленні спеціально уповноваженими органами державної влади та НБУ кількісно-вартісних показників валютного ринку України, об'єктом якого є межі обігу, використання та розпорядження іноземної валюти на території України. З іншого, – валютні обмеження виступають комплексом тимчасових адміністративно-господарських правових заходів, спрямованих на

стабілізацію валютного ринку, поповнення валютних резервів, зміцнення валютного курсу, скорочення дефіциту державного бюджету, стримування інфляції, зменшення дефіциту платіжного балансу тощо, шляхом впровадження обов'язкового продажу валютних коштів, обмежень валютно-готівкових розрахунків, валютно-обмінних, митно-розрахункових та інших операцій.

Важливими аспектами (ознаками) характеристики розрахункових правовідносин є порядок (процедура), форма та спеціальна процедура, що передують здійсненню самих валютних операцій – ідентифікація суб'єктів господарювання, які є стороною таких відносин та за результатами якої банки приймають рішення щодо відкриття та обслуговування їх рахунків. Цей аспект є характерною ознакою господарського характеру розрахункових правовідносин та відповідного регулюючого впливу на них.

Розроблено пропозиції щодо порядку ідентифікації осіб – суб'єктів валютних операцій на виконання рекомендацій FATF, які необхідно ввести з метою запобігання відмивання «брудних» коштів і здійснення поточного контролю у формі правил обачливості та елементу внутрішніх банківських правил, що передбачають врахування мети, кількості учасників валютних операцій та інші відомості, які містяться у достовірних легалізованих документах та є самостійним первинним елементом фінансового моніторингу, потребують подальшого зберігання облікових документів по банківських рахунках і ділової кореспонденції, принаймні, упродовж п'яти років після припинення ділових відносин.

Удосконалено визначення валютно-розрахункових правовідносин, що є різновидом розрахункових правовідносин, предметом яких є застосування, обіг, реалізація та обмеження іноземної валюти, котрі за своїм характером можуть бути організаційно-господарськими (набуття права банку на відкриття іноземних розрахунків, порядок відкриття валютних розрахунків) і майново-господарськими (визначення ціни зовнішньоекономічного договору

в іноземній валюті) з притаманними відповідними самостійними способами і формами.

Класифікувати рахунки в іноземній валюті запропоновано за такими критеріями: за підставами виникнення – ті, які відкриваються на підставі договорів, наприклад, угоди про розподіл продукції, й ті, які відкриваються на позадоговірній основі; залежно від цільового призначення – іноземні рахунки, які опосередковують комерційну діяльність (підприємництво), і ті, які опосередковують некомерційну діяльність (діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів, тощо); залежно від режиму рахунків – іноземні рахунки, які відкриваються резидентам (фізичним або юридичним особам), і ті, які відкриваються нерезидентам, наприклад, міжнародним фінансовим організаціям відповідно до законодавства України та міжнародних договорів; поточні рахунки в іноземній валюті за метою поділяються на ті, які відкриваються для формування статутного капіталу, й ті, які відкриваються для інших завдань і потреб; залежно від способу здійснення – ті, які потребують перетину через кордон, і ті, які його не потребують.

Класифіковано валютні обмеження: за часом – короткострокові (до 3-х місяців), середньострокові (від 3-х місяців до одного року) та довгострокові (більше 1 року); за об'єктом – обмеження щодо інвестицій, обмеження щодо валютної виручки, обмеження щодо нерухомості тощо; залежно від порядку застосування – обмеження щодо переказу, обмеження щодо розрахункових операцій, обмеження щодо кредитних операцій, обмеження щодо ввезення/вивезення, обмеження щодо обміну; за суб'єктним складом – обмеження щодо банків та інших фінансових установ і обмеження щодо юридичних і фізичних осіб – резидентів й нерезидентів; за сферою застосування – обмеження, які пов'язані з підприємництвом, і ті, які з ним не пов'язані; за формою розрахунків – обмеження стосовно готівкових розрахунків, обмеження стосовно безготівкових розрахунків та обмеження стосовно кореспондентських розрахунків.

Виокремлено поняття «валютна блокада» як вид валютного обмеження, що являє собою нормативне встановлення (на постійній або тимчасовій основі) множинності валютних курсів та їх градацію (зміну) залежно від виду діяльності, цільового використання валюти, суб'єктного складу валютних операцій тощо. Наслідками введення валютної блокади є: погіршення умов здійснення валютних операцій, зниження платіжного балансу і платоспроможності суб'єктів господарювання, погіршення валютно-інвестиційного клімату країни та ін. Зміст валютної блокади можна визначити як валютний бойкот.

Сформульовано поняття «валютні операції у сфері господарювання», під якими розуміються трансакції розрахункового, кредитного, забезпечувального та іншого характеру, яким притаманна економіко-правова властивість – конвертованість, які виникають на підставі майнових правовідносин і предметом яких є використання й обіг іноземної валюти.

Виокремлено ознаки валютних операцій, а саме:

- перелік валютних операцій, який містять нормативно-правові акти різної юридичної сили, не є вичерпним;
- змістом валютних операцій є дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків суб'єктів при їх здійсненні. В окремих випадках валютні операції можуть здійснюватися незалежно від волі їх учасників (наприклад, при примусовому списанні коштів з рахунку). Крім того, валютні операції можуть мати неправомірний характер (незаконне відкриття банківського рахунку, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті тощо);
- предметом валютних операцій виступають лише валютні цінності – грошові знаки, кошти на рахунках, платіжні інструменти, цінні папери та їх похідні в іноземній і національній валютах, а також банківські метали;
- як правило, результатом валютної операції є перехід права власності на валютні цінності; через їх потенційну небезпечність такі операції потребують найбільшої уваги органів валютного контролю;

- валютні операції мають спеціальний суб'єктний склад, а саме: резиденти, нерезиденти, органи й агенти валютного контролю як обов'язкові їх учасники;

- під час здійснення валютної операції валютні цінності або гроші реалізують функції засобу обігу та платежу, засобу накопичення, вони супроводжуються рухом капіталу шляхом переказу (у тому числі переказу готівки) чи видачі готівкою коштів у національній та іноземній валюті, або шляхом прямих інвестицій.

Запровадження критеріїв спрощеної процедури проведення валютних операцій за допомогою електронних інформаційних технологій шляхом встановлення відповідних систем електронного сервісу (процесингу, банкінгу, еквайрингу тощо) з метою пришвидшення виконання валютних контрактів, що повністю узгоджується із потребами функціонування світового валютного ринку.

Виділено валютні біржові договори (контракти), які укладаються за правилами, встановленими на фондовій біржі та передбачають здійснення валютної операції на умовах та в порядку, погодженими її сторонами. Для наявності іноземної валюти фондова біржа може співпрацювати з банком або іншою фінансовою установою, виступаючи при цьому фінансовим посередником.

Валютне ліцензування є спеціальним видом ліцензування як певного засобу регулюючого впливу відповідно до ст. 12 ГК України, яке запроваджується з метою попереднього контролю за добросовісністю суб'єктів валютного ринку, забезпечення стабільності, професіоналізації та безпечності валютних операцій, реалізації чітких та прозорих механізмів і засад валютної політики України.

Валютне ліцензування розглядається у двох аспектах. У широкому воно являє собою обов'язкову процедуру, змістом якої є легалізація банківської діяльності, тобто надання різноманітних банківських послуг – банківське ліцензування, яке здійснює виключно НБУ в межах своїх

повноважень у порядку, визначеному нормами чинного законодавства. Таке ліцензування за своїм характером є загальним. У вузькому аспекті – це спеціальне ліцензування, змістом якого є окремі фінансово-валютні розрахункові операції, котрі потребують такої дозвільної процедури, підстави і перелік яких встановлює виключно НБУ у межах своїх повноважень, а одержувачами ліцензій є банки, фінансові установи, інші юридичні особи та суб'єкти господарювання.

Виокремлено таку контрольну-звітну процедуру, як подання до НБУ звітів про проведені валютні операції за рахунками, відкритими за межами України, в електронній формі замість паперової, яка ґрунтується на засадах добровільності, оперативності, своєчасності, а відомості, що містяться в звіті, є предметом валютного контролю, бо особа, яка отримала валютну ліцензію повинна виконувати її умови, а не просто формально придбати її.

РОЗДІЛ 3. КОНТРОЛЬ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЇХ ОБМЕЖЕНЬ

3.1. Суб'єктно-об'єктна характеристика контролю у сфері здійснення валютних операцій

Сьогодні саме стан валютної сфери все достатньо точно дає змогу оцінити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на національну економіку. Валютні операції та їх обмеження як за участю резидентів, так і нерезидентів підлягають валютному контролю, у рамках якого, як правило, застосовуються відповідні фінансові санкції за порушення законодавства щодо валютообігу й валютного застосування. Тобто, валютний контроль є самостійною складовою валютного регулювання та важливою умовою здійснення й організації валютних операцій. Йому притаманні певні ознаки та суб'єктно-об'єктна характеристика.

Необхідним є всебічний аналіз поняття «валютний контроль» як комплексної правової категорії, що має адміністративний, фінансовий, господарський та інший характер. Для з'ясування сутності валютного контролю передовсім слід проаналізувати поняття державного контролю та фінансового контролю, які застосовуються у нормативному порядку майже до всіх валютних операцій та їх обмежень.

Термін «контроль» тісно пов'язаний із терміном «управління», а загальним положенням для них є наявність владно-нормативного характеру, оскільки саме за приписами норм чинного законодавства в імперативному порядку державні уповноважені органи здійснюють дії контрольно-управлінського змісту. Управлінський характер контролю виокремлюється в літературі та визначається, що «контроль є складовою частиною поняття управління, яке, своєю чергою, впливає із сутності держави, права та публічного управління. Тому подвійна активна роль контролю в процесах управління економікою та фінансами виявляється у тому, що він не обмежується лише констатацією допущених відхилень від вимог

управлінських рішень» [221, с. 75]. Як правило, контроль ґрунтується на імперативних засадах, через норми чинного законодавства реалізується (здійснюється) практично. Мета валютного контролю – створення умов для належного нормативно-визначеного порядку здійснення (реалізації) валютних операцій, що сприяє утвердженню законності у фінансово-розрахунковій сфері. Сьогодні спостерігається тенденція заміни понять «управління» на «регулювання», однак вважаємо за доцільне щодо валютного контролю застосовувати саме поняття «управління», бо воно підкреслює важливість зазначеної сфери, її владно-імперативний характер.

Суб'єкти господарювання здійснюють різноманітні валютні операції, тобто вони є учасниками зазначених операцій, а їх дії є об'єктом валютного контролю, звідси можливо говорити про господарський характер валютного контролю. Валютний контроль здійснюється у сфері господарювання та є складовим контролю у сфері господарювання, який за думкою В. П. Попелюка, визначається як «встановлення ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарювання встановленим правилам, нормам і нормативам, а також законним вказівкам уповноважених осіб. Також контроль у сфері господарювання виступає специфічним інструментом реалізації господарського управління. Аналіз управлінських дій в економіці дозволив констатувати здійснення контролю в сфері господарювання з переплетінням при цьому публічних і приватних інтересів. На цій підставі виділено його характерну ознаку –господарський характер» [113, с. 6].

Зміст валютного контролю становлять суб'єктивні повноваження спеціально уповноважених державних органів, які з огляду на суть процесу управління становлять його зміст, як слушно зазначається у літературі «та саме за допомогою контролю реалізується зворотний зв'язок, за яким до органів управління надходить інформація про реальний стан керованої системи» [96, с. 32]. Таким чином, можливо говорити про те, що валютний

контроль є різновидом державного контролю саме через спеціальну суб'єктну складову, якій притаманний владно-наглядовий аспект.

Через грошовий характер предмету валютний контроль також є різновидом фінансового контролю. Валютний контроль пов'язаний із фінансовим контролем, бо іноземній валюті та валютним цінностям притаманний фінансово-розрахунковий характер. Таким чином, фінансовий контроль є видовим (загальним) поняттям щодо валютного контролю. Поняття, ознаки та проблематика фінансового контролю активно обговорюється у юридичній літературі, та, як правило, його поняття пов'язане із відповідними суб'єктивними повноваженнями (компетенцією) уповноважених державних органів. Так, під фінансовим контролем розуміють «діяльність державних органів і недержавних організацій щодо забезпечення законності, фінансової дисципліни і доцільності при мобілізації, розподілі і використанні грошових фондів і пов'язаних з цим матеріальних цінностей» [2, с. 383].

Грошовий характер фінансового і валютного контролю можливо дослідити не тільки через грошовий характер, але й вартісну ознаку. Деякі фахівці ототожнюють зазначені поняття. Так, у літературі підкреслюється вартісний характер фінансового контролю [97, с. 55].

Зміст контролю становлять певні його задачі, які у сукупності визначають його мету і сферу застосування. При цьому «основними завданнями фінансового контролю, через які також розкривається його зміст, є перевірка фінансових обов'язків перед державою, організаціями і громадянами; перевірка розробки і виконання бюджету; перевірка правильності використання державними підприємствами, установами, організаціями державних грошових ресурсів (бюджетних і власних коштів, банківських позик, позабюджетних коштів, що є у їх розпорядженні); перевірка дотримання правил здійснення фінансових операцій, розрахунків і зберігання грошових коштів державними установами і установами різних форм власності; перевірка фінансового стану і ефективності використання

трудових, матеріальних ресурсів підприємств і організацій, бюджетних установ, усунення і попередження порушень фінансової дисципліни. Сьогодні можна вести мову про зміни в організації фінансового контролю, а подекуди і в його змісті. Так, доведено, що система контролю в цілому, а також системи окремих його видів не є статичними з раз і назавжди визначеними змістом і обсягом, формами і методами. Вони формуються, змінюються і вдосконалюються відповідно до тих завдань, які вирішує держава на певних етапах розвитку» [1, с. 39].

Серед провідних задач валютного контролю слід виділити наступні:

- моніторинг переміщення валютних потоків з метою виявлення кримінальних потоків та легалізації коштів отриманих злочинних шляхом;
- аналіз та прогнозування економічної ситуації в сфері валютних операцій;
- моніторинг відповідності проведених валютних операцій діючому законодавству та контроль за наявністю необхідних для цього ліцензій і дозволів;
- перевірка виконання резидентами зобов'язань в іноземній валюті перед державою;
- перевірка легальності та достовірності даних щодо переміщення валюти через митний кордон України;
- перевірка та аналіз документації щодо здійснених валютних операцій.

Найбільш ефективна та «дисциплінована» реалізація процесів у грошово-кредитній сфері об'єктивно потребує проведення, нарівні із загальним (правовим, представницьким, адміністративним тощо) фінансового контролю у різних його формах. Як правило, проведення фінансового контролю охоплюється компетенцією уповноважених органів, а його об'єктом є фінансово-грошовий обіг (розрахункові готівкові та безготівкові операції). З цієї точки зору фінансовому контролю притаманні дві складові – діяльність спеціально уповноважених органів та фінансова дисципліна, як його об'єкт [275, с. 25]. Адже стан, динаміка, форма та інші

чинники є показниками фінансової дисципліни, яка є об'єктом фінансового контролю.

Важливим моментом є визначення і формування результатів фінансового контролю, саме вони свідчать про реальний фінансовий стан суб'єкта та мають певну форму – вираз, зразок якої визначений нормами чинного законодавства. Також, результати фінансового контролю не тільки формують уявлення в межах управлінських процесів про законність, доцільність чи ефективність фінансової діяльності, зокрема, й валютних операцій, а й слугують підставою для подальшого впорядкування відповідних відносин та прийняття обґрунтованих необхідних управлінських рішень. Здебільшого управлінські рішення оперативно реагують на фінансово-валютну ситуацію та відображаються у нормах валютного законодавства через нормативну процедуру.

Для фінансового контролю характерний певний суб'єктний склад - це уповноважені органи (особи) усіх гілок влади, які практично його здійснюють. Основою їх діяльності є конституційні засади, які доповнюються та уточнюються у законодавчих нормах як загального, так і спеціального (валютного) характеру. Так, фінансовий контроль здійснюється комітетами парламенту, Рахунковою палатою, податковими органами, державною аудиторською службою, органами державного казначейства, Національним банком України, фінансовими підрозділами центральних органів виконавчої влади, місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Правову регламентацію діяльності цих органів забезпечує значна кількість законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов і декретів Кабінету Міністрів України, інструкцій, наказів, статутів. Діяльність названих вище органів характеризується неузгодженістю, що створює значне навантаження на підприємства та організації, які можуть одночасно стати об'єктом перевірок кількох контролюючих органів та проведення різних форм фінансового контролю. На сьогоднішній день, існує безліч контролюючих державних

органів, які у межах своїх повноважень можуть здійснювати контрольно-наглядові заходи стосовно будь-якого суб'єкта господарювання. Представляється, що в рамках адміністративної реформи можливо вирішити питання стосовно закріплення у законодавстві вичерпного переліку контролюючих органів у сфері господарювання, які також уповноважені на здійснення контролю стосовно валютних операцій.

З огляду на застосування терміну «контроль», можливо говорити про його комплексний характер, тобто він виражений у нормах майже усіх галузей права України. Але, у законодавстві та юридичній науці, більше уваги надається валютному контролю як категорії адміністративного і фінансового права. Контроль здебільшого розглядається разом із категорією «нагляд». Слід погодитися з думкою, що «ці два поняття у чистому вигляді не існують, а їх оцінка залежить від переважаючого ступеня наявності елементів чи контролю чи нагляду» [222, с. 7]. Поділяємо пропозицію Н. В. Неверової, яка пропонує «замість зазначених понять використовувати термін «моніторинг», який є перспективним напрямком щодо характеристики діяльності уповноважених державою органів із забезпечення законності у сфері валютних правовідносин» [94, с. 18]. Щодо валютних операцій та їх обмежень, доцільно застосовувати термін «контроль», адже він повною мірою відображає зміст, сутність і мету контрольно-управлінських заходів. Нагляд може передувати контролю, а моніторинг можна визначити як контроль тимчасового або постійного характеру за проведенням валютних операцій з підстав, передбачених законом.

Також валютний контроль можна розглядати як спеціальний вид банківського контролю, оскільки НБУ наділений головними повноваженнями щодо його організації та здійснення. НБУ його здійснює у двох напрямках: з одного боку, за всіма іншими банками і фінансовими установами, а, з іншого, – за іншими особами, які є учасниками валютних операцій.

Чинне законодавство не містить чіткого визначення поняття валютного контролю. У Декреті КМУ «Про систему валютного регулювання і

валютного контролю», де неодноразово використовується цей термін, значення його не розкривається, водночас установлений порядок валютного контролю, визначена його сфера, а також функції державних органів і банківської системи України у цій сфері. Загальні засади валютного контролю у сфері господарювання закріплені у ст. 19 ГК України, де зазначені сфери контролю, у тому числі й валютне регулювання. Ця норма є загальною і потребує уточнення у спеціальних нормах. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю). Але дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення заходів валютного контролю. Очікувалося, що цей Закон мав стати уніфікованим нормативним актом, який мав умістити в собі всі положення підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють зазначені відносини [78, с. 118]. На жаль, цього не сталося, багато норм Закону мають чисто декларативний характер, важливі сфери залишились без відповідного регулювання, хоча на практиці є випадки, коли Закон застосовують і до валютних відносин. Вважаємо за доцільне, визначити поняття «валютний контроль» у єдиному законодавчому акті з чітким переліком його суб'єктів, об'єктів, підстав здійснення, умов і порядку проведення, правових наслідків тощо.

Відсутність законодавчого визначення валютного контролю намагається компенсувати юридична наука. Варті уваги такі визначення валютного контролю: зокрема, В. Кротюк та А. Іоффе вважають, що валютний контроль можливо визначити суто через його контролюючу суб'єктивну сторону – головного учасника – державу [75, с. 10]. Доволі ґрунтовно поняття валютного контролю розкриває О. Северин, під яким він

розуміє певну сукупність організаційно-правових заходів, якої притаманний системний характер [217, с. 70]. Добровольська В. В. валютним контролем вважає систему адміністративних заходів, яка направлена на всі дії щодо операцій з валютними засобами [45, с. 446]. Важливим аспектом валютного контролю є його мета – стабілізація фінансово-валютної ситуації країни, бо чіткі і прозорі контролюючі процедури створюють основу для цього, сприяють покращенню розрахунково-договірних взаємозв'язків суб'єктів господарювання та інших учасників.

Таким чином, валютному контролю притаманний певний суб'єктно-об'єктний склад, який становить його вираз і зміст. У цьому сенсі О. С. Шевчик валютний контроль розглядає у широкому значення через повноваження контролюючих органів спеціальної компетенції та агентів валютного контролю, а в вузькому – суто діяльність спеціальних контролюючих суб'єктів [264, с. 9].

Як уже зазначалося, валютний контроль як складне комплексне явище має свою будову, що органічно містить у собі певні структурні елементи. Вважаємо, що саме суб'єктно-об'єктна характеристика валютного контролю є основним вираженням його змісту і пов'язана з його практичним втіленням і реалізацією.

Суб'єктами валютного контролю, за ст. 13 Декрету, є державні органи і банківська система України. Провідне місце серед зазначених суб'єктів займає Національний банк України, як головний орган валютного контролю, який здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених цим Декретом до компетенції інших державних органів; забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України. Крім контролюючих повноважень, НБУ наділений нормативною компетенцією, зміст якої становить валютне регулювання, яке розглядалося у попередніх підрозділах дослідження.

Відомчий акт НБУ, а саме - «Положення про валютний контроль» (далі – Положення), яке затверджене постановою НБУ від 08.02.2000 р. № 49 [157] (нині діє в редакції від 20.10.2016 р.), визначає основні засади здійснення НБУ функцій головного органу валютного контролю згідно з повноваженнями, наданими йому за статтями 7, 44 Закону України «Про Національний банк України» та статтями 13, 16 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Спеціальний валютний контроль, який здійснює НБУ, може бути загальним (щодо всіх суб'єктів і операцій), і вибіркоvim (щодо деяких суб'єктів та операцій). Валютний контроль НБУ за валютними операціями та їх обмеженнями, а також особами, які їх здійснюють, є вибіркоvim, при цьому об'єктом контролю є фінансово-розрахункові документи або валютні цінності.

Крім НБУ, інші уповноважені державні органи так само можуть виконувати функцію валютного контролю, в залежності від сфери і мети. Так, Державна фіскальна служба України одним із своїх основних завдань має реалізацію державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установлений законом строк, для чого вона уповноважена організовувати проведення перевірок щодо дотримання встановлених законом строків здійснення розрахунків в іноземній валюті, готівкових розрахунків та наявності ліцензій; здійснювати контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України [140]. Мова йдеться про податково-митний валютний контроль, який здійснюється спеціально уповноваженим органом, а його об'єктами є відповідні документи, які свідчать про умови валютної операції, її строки, учасників, тощо.

Відносно новим суб'єктом валютного контролю є агенти валютного контролю, які набувають цього статусу в порядку та на умовах, визначених нормами законодавства, як правило, на підставі дозвільного документа – ліцензії. Варто виокремити функції агента валютного контролю – обов'язки уповноваженого банку, іншої фінансової установи та національного

оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи. Цей контроль полягає в запобіганні проведенню резидентами і нерезидентами через ці установи незаконних валютних операцій та/або своєчасному інформуванні уповноваженими банками, іншими фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку у випадках та в порядку, установлених законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку, відповідних державних органів про порушення резидентами і нерезидентами законодавства, пов'язаного з проведенням ними валютних операцій. Як уточнює О. С. Шевчик, агентами валютного контролю слід вважати осіб, які виключно на підставі банківської ліцензії здійснюють контролюючі функції «та діяльність яких обмежується виключно проведенням контролю за дотриманням валютного законодавства з боку резидентів та нерезидентів, що проводять валютні операції через установи даного суб'єкта» [264, с. 6].

Вважаємо за необхідне виокремити ще один вид валютного контролю на підставі його суб'єктного складу – це контроль валютних операцій резидентів і нерезидентів, до яких застосовані спеціальні санкції відповідно до статті 37 Закону України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХП «Про зовнішньоекономічну діяльність». Під спеціальними санкціями розуміється застосування до конкретних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України і іноземних суб'єктів господарської діяльності індивідуального режиму ліцензування або тимчасової зупинки зовнішньоекономічної діяльності відповідно до «Положення про здійснення уповноваженими банками контролю за проведенням резидентами і нерезидентами, до яких застосовані спеціальні санкції згідно зі статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», валютних операцій через ці банки», затвердженого постановою Правління НБУ від 21.05.2003 р. № 198 [162] (нині діє в ред. від 09.09.2016 р.). У разі застосування до клієнта

уповноваженого банку (резидента) спеціальних санкцій, доручення клієнта на здійснення перерахувань коштів на користь нерезидентів по виконанню зобов'язань перед ними при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та їх перерахування на користь нерезидентів на підставі раніше отриманих доручень від такого клієнта, здійснюється тільки за наявності індивідуальної ліцензії Міністерства економіки України. Аналогічна вимога пред'являється до нерезидента, який є контрагентом клієнта уповноваженого банку, у разі застосування до нього спеціальної санкції. Зарахування засобів, які поступили по зовнішньоекономічних операціях на користь клієнта уповноваженого банку (резидента), до якого або до контрагента якого застосована спеціальна санкція, уповноважений банк здійснює без наявності індивідуальної ліцензії Міністерства економіки України. Отже, валютний контроль у сфері зовнішньоекономічної діяльності вважаємо спеціальним видом контролю, об'єктом якого є валютне застереження зовнішньоекономічного контракту або його додаткова угода. Процедура такого контролю здійснюється через механізм державної реєстрації зазначених контрактів. Як правило, здійснює цей контроль НБУ або агенти валютного контролю.

На підставі вищезазначеного та з урахуванням змісту норм валютного законодавства можна класифікувати валютний контроль за різними підставами. Так, застосовуючи критерії, які використовуються для класифікації фінансового контролю загалом, валютний контроль – як один із його видів – за часом проведення можна поділити на попередній, поточний (оперативний) та наступний. Попередній контроль передуює здійсненню валютних операцій, поточний – здійснюється безпосередньо у процесі таких операцій постійно, а наступний контроль проводять після завершення конкретної операції або закінчення певного звітного періоду (наприклад, фінансового року) з метою забезпечення постійного валютно-контролюючого процесу та запобігання порушенням й зловживанням.

Узагальнивши ознаки і систематизувавши види валютного контролю, пропонуємо визначення поняття «валютний контроль»: він являє собою, по-перше, комплекс адміністративних заходів, спрямованих на заборону (обмеження) вивозу і стимулювання повернення валютних засобів у країну, який поширюється як на всі операції, так і на їх частину. Здебільшого він поширюється на рух капіталів для захисту стабільності грошової системи і валютних резервів у період реформування економіки та є одним з невід'ємних елементів перехідної економічної політики. По-друге, валютний контроль є інструментом стабілізації руху капіталів та обмежує коливання процентних ставок і обмінних курсів до формування розвиненої ринкової інфраструктури, коли з'явиться можливість регулювати рух капіталів, зокрема, динаміку обмінного курсу через вплив на рівень процентних ставок. Обмежуючи рух капіталів, держава прагне встановлення процентної ставки на користь реальної економіки, а не виключно для забезпечення цілей курсової політики чи від рівня процентних ставок за кордоном.

Є. Карманов зазначає, що важливим чинником при здійсненні вищезазначеного контролю є валюта, яка опосередковує валютні операції резидентів і нерезидентів, а також можливість її конвертації [60, с. 136]. Як уявляється, реалізувати ці слушні пропозиції можна за умов становлення чітких нормативних засад валютообігу та валютних обмежень в Україні.

Сьогодні актуальним питанням є встановлення валютних обмежень щодо виручки, яка отримана у результаті виконання зовнішньоекономічного контракту та є об'єктом спеціального валютного контролю, який здійснює НБУ або агенти валютного контролю. Так, вважається, що одним із важливих об'єктів валютного контролю є валютна виручка резидентів, яка підлягає обов'язковому нормативному поверненню на територію України та відповідному продажу. Для усіх країн з перехідною економікою характерна вимога до експортерів щодо обов'язкового продажу всієї або частини валютної виручки. Встановлення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів-юридичних осіб є важливою

особливістю здійснення валютних операцій на валютному ринку України. Таке валютне обмеження уперше було введено п. 1 постанови Правління НБУ «Про введення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів-юридичних осіб» від 4 вересня 1998 р. № 349 [128]. У 2016 р. НБУ до таких заходів повернувся та встановив обов'язковий продаж на міжбанківському валютному ринку України, у тому числі безпосередньо Національному банку України, у розмірі 65 відсотків надходжень в іноземній валюті [137].

Дискусійною є думка А. В. Д'яченка про те, що «Україна не має наміру робити свою національну валюту гривню засобом міжнародних розрахунків і, тим більше, резервною валютою, бо там передбачені не тільки законодавчі обмеження з приводу руху капіталу, але і всілякі обмеження з приводу поточних операцій. Це відповідає дійсним інтересам економічного розвитку України, незважаючи на те, що з погляду визначеного епістемологічного штампу дані обмеження виглядають як вияв недостатньої лібералізації ринку і, отже, ознакою слабкості фінансової системи держави. Крім того, дослідник зазначає, що Україна заплатила свою ціну, виконавши зобов'язання держав відповідно до ст. VII Договору про Міжнародний валютний фонд, тим самим позбавившись багатьох переваг і в галузі стимулювання експорту, і в можливостях щодо запобігання витоку капіталу за кордон. Компенсаційний ефект позбавлення даних переваг повинен набути зниження рівня лібералізації валютного контролю як з приводу поточних операцій, так і з приводу руху капіталу, у супереччю тому, що мейнстрим економіко-правової теорії валютного контролю рекомендує підвищувати цей рівень лібералізації» [39, с. 62]. Як відомо, з політичної точки зору Україна вибрала шлях до членства в ЄС, а отже, й участь національної валюти у міжнародних розрахункових операціях у майбутньому, звідси впровадження до валютного законодавства України окремих нормативних валютних положень ЄС є обов'язковим.

Також у літературі самостійним об'єктом-елементом валютного контролю визнаються валютні обмеження, під якими, як зазначає Є. Алісов, розуміється «система правових, економічних та організаційних заходів, встановлених в законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на обмеження операцій з валютними цінностями. Сутність такого режиму полягає в припиненні вільних операцій з валютними цінностями і введенні певного порядку їх здійснення» [6, с. 117]. Дійсно, валютні обмеження являють собою обмеження вільного здійснення валютних операцій, змістом якого є введення певної обов'язково-адміністративної процедури.

У загальному вигляді термін «обмеження» є предметом дослідження теорії держави та права. Так, у теорії держави та права такий режим має назву «загально-дозвільного», «при ньому встановлюється загальний дозвіл, у межах якого закон визначає обмеження здійснювати і забороняє чинити конкретні дії. Згідно з вказаним загальним дозволом кожний конкретний суб'єкт має право бути власником валютних цінностей з усіма повноваженнями – володіння, користування і розпорядження. Однак вказані повноваження власник може реалізувати тільки способами, передбаченими законом» [6, с. 90].

Окремим специфічним об'єктом валютного контролю є платіжні організації платіжних систем, клірингові та процесингові установи. Такий контроль за ст. 41 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» називається оверсайт та здійснюється НБУ. Зазначені платіжні складові операційних систем є вельми зручними, тому все більше користуються попитом і вводяться банками та іншими фінансовими установами з метою здійснення різноманітних валютних операцій.

Валютному контролю притаманний широкий спектр об'єктів, серед яких важливими є об'єкти (елементи) валютного контролю у сфері господарювання, а саме: реєстрація валютних операцій та облік валютних операцій.

Реєстрація валютних операцій є обов'язковою умовою їх здійснення, яка реалізується, як правило, через відповідну реєстрацію зовнішньоекономічних контрактів та шляхом додаткового застосування митного законодавства. При цьому важливим моментом є ідентифікація осіб – сторін валютних операцій. Так, згідно із Постановою НБУ у разі перерахування резидентом коштів на користь нерезидента, надходження від нерезидента коштів на користь резидента або, якщо резидент зазначений у реєстрі вивізних митних декларацій, банк реєструє зазначені валютні операції своїх клієнтів у спеціальних журналах (строк зберігання журналів – 10 років) [151]. Отже, реєстрація валютних операцій є важливою умовою їх легалізації та початковою стадією валютного контролю. Таку процедуру здійснюють НБУ та агенти валютного контролю.

Іншим елементом валютного контролю є облік валютних операцій, який теж є умовою їх легалізації та має своєю метою їх систематизацію через відповідну форму вираження (фіксації). Облік валютних операцій здійснюється через облік відповідних документів, які його фіксують (наприклад, індивідуальні ліцензії), так, згідно зі ст. 10 Декрету КМУ порядок, види, форми і терміни подання звітності резидентами і нерезидентами про їх валютні операції визначаються Національним банком України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, з урахуванням чинного законодавства України. Наприклад, згідно із Постановою НБУ копія першого примірника ліцензії (змін і доповнень до ліцензії) надсилається органу доходів і зборів, у якому власник ліцензії перебуває на обліку [149]. Також резиденти, що інвестують майнові цінності за межами України, повинні застосовувати процедуру декларування [163].

Важливим аспектом валютного контролю є зовнішній його вираз, процедура, через яку він здійснюється (реалізується). Такою процедурою і практичним проявом валютного контролю є відповідні перевірки, численні види яких закріплюють норми законодавства. Саме результат перевірки є

результатом валютного контролю, на його підставі контролюючі органи роблять відповідні висновки у кінцевому акті. Види перевірок, умови і порядок їх проведення, час та інші чинники, як правило, затверджуються відомчими актами НБУ. Так, постановою Правління НБУ від 21.09.2007 р. № 338 було затверджено «Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України», що діє нині в ред. від 09.09.2016 р. [109]. Згідно з Положенням, перевірки стосуються банків, філій іноземних банків та їх підрозділів (далі – банки), інших фінансових установ, їх відокремлених підрозділів і структурних одиниць цих підрозділів, а також національного оператора поштового зв'язку та його об'єктів поштового зв'язку (далі – фінансові установи), що отримали генеральну ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, пунктів обміну іноземної валюти, банків, фінансових установ та юридичних осіб, які діють на підставі агентських договорів з банками та фінансовими установами (далі – пункти обміну). Метою перевірок є встановлення відповідності їх діяльності вимогам валютного законодавства України. Суб'єктами, що здійснюють перевірки, виступають уповноважені працівники структурного підрозділу центрального апарату Національного банку (Департаменту), до компетенції якого належить здійснення контролю за банками, фінансовими установами.

Перевірки поділяються на виїзні та невиїзні (камеральні). Виїзними перевітками є планові та позапланові перевірки, які проводяться уповноваженими суб'єктами за місцезнаходженням банків (фінансових установ), що перевіряються. Невиїзними (камеральними) перевітками є позапланові перевірки, які проводяться в приміщеннях Департаменту на підставі даних статистичної звітності та/або інших документів.

Планові виїзні перевірки (крім перевірок кас банків (фінансових установ) та пунктів обміну щодо дотримання встановленого порядку

організації та здійснення валютно-обмінних операцій) проводять уповноважені працівники не рідше одного разу на 36 місяців із дня останньої планової перевірки відповідно до плану перевірок, який складає щороку Департамент та затверджує Голова НБУ або уповноважена особа НБУ, яка за розподілом функціональних обов'язків здійснює загальне керівництво Департаментом. Згідно з Положенням, до плану перевірок включаються, зокрема, банки та фінансові установи, щодо яких отримана письмова інформація про порушення ними валютного законодавства; аналіз статистичної звітності та/або інших документів яких свідчить про можливі порушення валютного законодавства; банки, за результатами попередньої перевірки яких було виявлено ознаки та/або встановлено факти здійснення ними ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та ін.

Позапланові виїзні або невиїзні перевірки проводяться за наявності обґрунтованих підстав, до яких належать: результати аналізу статистичної звітності, що можуть свідчити про порушення валютного законодавства, ознаки здійснення банком ризикової діяльності; інформація про факти, що можуть свідчити про порушення вимог валютного законодавства, законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, здійснення ризикової діяльності; негативні тенденції на валютному ринку України; результати безвиїзного нагляду з питань фінансового моніторингу.

Під час проведення планових та позапланових перевірок, використовуються такі методи: комплексний (лише для виїзних перевірок), за окремими питаннями, суцільний або вибірковий порядок.

Комплексний метод означає перевірку валютних операцій, що здійснювалися банком (фінансовою установою) та його клієнтами упродовж визначеного періоду та охоплює весь перелік питань, які підлягають

перевірці. Другий метод застосовується для перевірки валютних операцій щодо їх відповідності окремим нормам валютного законодавства та може охоплювати лише одне або кілька питань. Суцільний порядок перевірки передбачає перевірку всіх без винятку валютних операцій, а вибірковий – тих операцій, що вибрані уповноваженими працівниками на власний розсуд (при цьому вибірці підлягають безготівкові валютні операції на суму, що перевищує еквівалент 50 000 євро, та операції з готівковою іноземною валютою на суму, що перевищує еквівалент 10 000 євро за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, установленим НБУ).

Положення регламентує й інші важливі питання: строки, що потрібні й достатні для виконання запланованого обсягу перевірки (за загальним правилом, до 30 робочих днів уключно, із можливістю продовження ще до 30 робочих днів); права та обов'язки суб'єктів, що здійснюють перевірки, оформлення матеріалів за результатами проведення перевірки та ін.).

Важливе значення має Додаток до Положення, який містить перелік питань, які підлягають виїзній або невиїзній (камеральній) перевірці в банку (фінансовій установі). Серед них: дотримання правил купівлі, продажу, обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та міжнародних валютних ринках; дотримання вимог законодавства України під час проведення розрахунків за експортними, імпор্তними операціями клієнтів; дотримання вимог законодавства України в разі відкриття, ведення та здійснення розрахунків через кореспондентські рахунки банків – резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентські рахунки банків – нерезидентів у гривнях; дотримання вимог законодавства України під час проведення розрахунків клієнтів у разі застосування до них або їх контрагентів – нерезидентів спеціальних санкцій згідно зі статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»; дотримання вимог законодавства України в разі залучення, повернення та обслуговування кредитів, позик в іноземній валюті, що отримані резидентами від нерезидентів; дотримання правил здійснення переказів іноземної валюти за

межі України та в межах України за дорученнями фізичних осіб і отримання фізичними особами в Україні переказаної їм із-за кордону та в межах України іноземної валюти; виконання функцій агента валютного контролю; дотримання порядку організації та здійснення валютно-обмінних операцій через каси та ін.

Як уявляється, у процесі удосконалення нормативного регулювання валютного контролю, проявом якого є перевірка дотримання підконтрольними суб'єктами вимог валютного законодавства, необхідно внести доповнення до Положення, що регулює порядок проведення такої перевірки у частині розширення прав суб'єктів, щодо яких здійснюється перевірка. Для цього, зокрема, п. 4.10. Положення пропонується викласти у такій редакції: «Керівник банку (фінансової установи) має право: на пояснення під час перевірок, на проведення незалежних експертиз, вимагати від уповноважених працівників дотримання обов'язків, визначених п. 4.3 цієї глави, оскаржувати дії уповноважених працівників перед директором Департаменту, керівником виїзної або невиїзної перевірки».

Як уже зазначалося, самостійним різновидом контролю, зокрема валютного, є фінансовий моніторинг, який згідно зі ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» являє собою сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Свого часу О. М. Понамарчук вважав слушним приєднання України до Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [112, с. 3], яку Україна ратифікувала 17.11.2010 р. Отже, видом валютного контролю є валютний моніторинг,

метою якого є запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення шляхом здійснення незаконних валютних операцій, тобто «брудних коштів».

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є: банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем; товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами; професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів); оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів; філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино та інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги. Суб'єктами державного фінансового моніторингу є Національний банк України, центральний орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, Міністерство юстиції України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері надання послуг поштового зв'язку, у сфері економічного розвитку, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, спеціально уповноважений орган [147]. Усі ці

положення застосовуються й до валютних операцій. Так, Кабінет Міністрів України зазначає, що існує потреба в забезпеченні з метою підвищення ефективності регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу щодо проведення ними належної ідентифікації осіб, які є учасниками фінансових операцій, вжиття заходів до надання на безоплатній основі Національному банку доступу до Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України. Зазначене покладене на МВС України і НБУ [155]. І. В. Хаменушко зазначає, що «саме контроль низки валютних операцій з метою припинення «відмивання брудних грошей», тобто легалізації злочинних капіталів є формою валютного контролю у вигляді обмежень» [257, с. 23].

На підставі вищезазначених положень можна здійснити класифікацію валютного контролю, що матиме практичне значення для визначення його змісту, умов, термінів, правових наслідків тощо. Отже, можна виокремити такі особливі види валютного контролю:

- залежно від виду господарської діяльності: валютний контроль у сфері зовнішньоекономічної діяльності; валютний контроль щодо товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності; валютний контроль щодо розрахункових операцій; валютний контроль у сфері інвестиційної діяльності;

- за суб'єктним складом: валютний контроль, який здійснюється Кабінетом Міністрів України та іншими уповноваженими органами; валютний контроль, який здійснюється НБУ, та валютний контроль, який здійснюється агентами валютного контролю;

- за часом проведення – попередній; поточний (оперативний) та наступний.

Валютний контроль тісно пов'язаний з іншими управлінським засобами у сфері валютних операцій – валютним регулюванням та валютними обмеженнями. Питання дослідження валютних обмежень актуалізується у зв'язку існуючої економічною (та як наслідок – валютною)

нестабільністю. Метою встановлення валютних обмежень є сильніше, порівняно із існуючим до цього, державне втручання у сферу валютного обігу для визначення та застосування заходів стабілізації економічної ситуації в країні. На сьогодні валютні обмеження встановлені для більшості категорій суб'єктів валютних операцій, а саме для юридичних осіб (одноденний термін резервування гривні для покупки валюти на міжбанку), нерезидентів (заборона на дострокове погашення кредитів) та фізичних осіб (покупка валюти на суму до 12 тис. гривень в день, ліміт на зняття готівки з рахунку на суму до 250 тис. гривень в день, заборона на переказ за кордон валюти більше 15 тис. гривень в день і 150 тис. гривень в місяць).

У контексті проведеного дослідження вважаємо за можливо виокремити певні характеристики контролю у сфері здійснення валютних операцій:

- є видом управлінського контролю, який спрямований на забезпечення дотримання валютного законодавства під час здійснення валютних операцій та має своєю метою недопущення правопорушень у цій сфері;

- виступає одночасно як родове поняття відносно фінансового контролю (і тому не може порушувати його принципів, серед яких оперативність, нормативність, вторинність тощо) та як спеціальний вид банківського контролю (оскільки саме НБУ наділений головними повноваженнями щодо його організації та здійснення);

- має специфічну суб'єкто-об'єктну характеристику Суб'єктами валютного контролю є органи державної влади із загальною компетенцією (наприклад, уряд України здійснює нормативне регулювання умов, видів і способів валютного контролю); НБУ як спеціальний орган валютного контролю та агенти валютного контролю.

- реалізація валютного контролю поєднує в собі діяльність державних та недержавних органів та установ;

- зумовлений специфікою валютних відносин, валютний контроль поєднує у механізмі своєї дії імперативний та диспозитивний методи правового регулювання, однак із пріоритетом імперативного методу.

Підсумовуючи, зазначимо, що валютний контроль можна визначити як вид господарсько-фінансового контролю, змістом якого є сукупність адміністративно-господарських засобів, спрямованих на додержання валютної дисципліни під час здійснення валютних операцій суб'єктами господарювання, а також на виявлення і протидію правопорушенням у цій сфері, та як форму обмежень, що має своєю метою захист від різких коливань грошово-валютного курсу та створення сприятливих умов для використання національної валюти у господарському обігу.

3.2. Господарська відповідальність за здійснення валютних операцій: поняття, ознаки й види

Валютний контроль, являючи собою імперативне втручання державних органів у діяльність суб'єктів господарювання, включає до своєї структури заходи відповідальності. Так, якщо за результатами валютного контролю були виявлені порушення здійснення валютних операцій та встановлених нормами законодавства валютних обмежень, до винних осіб застосовуються заходи господарської відповідальності.

Вважаємо, що інститути валютного контролю та господарської відповідальності за порушення здійснення валютних операцій доцільно досліджувати у взаємозв'язку, адже настанню відповідальності у сфері здійснення валютних операцій завжди передуює проведення відповідного валютного контролю.

Вивчення специфіки господарської відповідальності у сфері валютних операцій потребує формування чіткого розуміння особливостей інституту господарсько-правової відповідальності у цілому. Наукова дискусія навколо поняття «господарсько-правова відповідальність» породжує неоднозначне ставлення до цього терміну серед науковців та практиків, та, як результат,

відсутність уніфікованого визначення. Відмітимо, що незважаючи на галузевий характер господарсько-правової відповідальності, вона використовує переважно механізми та санкції юридичної відповідальності вироблені наукою цивільного права.

У сучасній науці немає єдиного й чіткого визначення поняття господарсько-правової відповідальності. Так, на думку Г. В. Пронської, «господарсько-правова відповідальність – це економічні за змістом і юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання – правопорушника» [34, с. 189]. Д. Х. Липницький і А. Д. Болотова вважають, що «господарсько-правова відповідальність являє собою певний механізм перекладання несприятливих наслідків з одного учасника господарських відносин на іншого» [258, с. 367]. Під господарською відповідальністю розуміється «настання несприятливих майнових наслідків (стягнення збитків, штрафу тощо) при порушенні правил функціонування господарського механізму, які встановлюються державними органами в інтересах держави або сторонами в договорі. При цьому зазначається, що господарсько-правова відповідальність відрізняється від інших видів відповідальності тим, що поєднує елементи майнового та примусового (організаційного) характеру» [267, с. 7–8]. Як бачимо, господарсько-правова відповідальність визначається і як методи впливу на економічні інтереси, і як механізм перекладання несприятливих наслідків, і як настання цих наслідків, що не можна вважати повними та точними характеристиками цього виду юридичної відповідальності.

Найбільш поширеним є визначення господарсько-правової відповідальності через поняття «господарські санкції». В. С. Щербина вважає, що «відповідальність у господарському праві (господарсько-правова відповідальність) – це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – господарські правопорушення. Відповідальністю є застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат. Отже,

поняття господарсько-правової відповідальності включає в себе і майнові наслідки застосування санкцій» [268, с. 278]. Слушною є думка К. О. Гавриш, яка під господарськими санкціями розуміє «заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких настають несприятливі економічні та/або правові наслідки» [27, с. 101]. Вважаємо, що така дефініція господарських санкцій достатньо точно відображає їх мету. Розуміння санкції як «заходу впливу», а не «заходу покарання» створює пріоритет відшкодування завданих збитків, а не покарання суб'єкту правопорушення. Такий підхід до господарських санкцій спрямовано на захист економічних інтересів як держави, так і суб'єктів господарювання, адже метою господарсько-правової відповідальності є, зокрема, збереження економічного благополуччя учасників господарських відносин. Ця точка зору підтримана і законодавцем. Саме майнова відповідальність усуває шкоду від правопорушення, а її закріплення у ГК та інших нормах валютного законодавства слугує для запобігання порушенням валютного законодавства та сприяє чіткому дотриманню валютних обмежень.

Виокремлення ж власне інституту господарської відповідальності у сфері валютних операцій потребує окремого дослідження у системі юридичної відповідальності. Господарська відповідальність у сфері валютних операцій інколи включається у поняття «валютна відповідальність», «відповідальність у валютній сфері», «відповідальність за порушення в сфері валютних відносин», «відповідальність за порушення, пов'язані з обігом валюти і валютних цінностей». Відмітимо, що жодний із зазначених термінів не відображає у повній мірі особливості досліджуваного виду відповідальності. Однак, очевидним є, що відповідальність у сфері валютних операцій знаходиться на межі господарської та фінансової відповідальності. Тому подальша розробка інституту господарської відповідальності у сфері валютних операцій потребує визначення його статусу у системі юридичної відповідальності.

З позиції інтегративного праворозуміння право постає як продукт взаємодії правових норм та юридичних текстів, а тому юридичну відповідальність можна розуміти як поєднання здобутків загальнотеоретичної юриспруденції, галузевих розробок та практики застосування конкретних заходів відповідальності. Процес нормотворення покликаний «обслуговувати» потреби практичної юриспруденції шляхом створення нормативного матеріалу, який буде відповідати динамічно мінливим правовідносинам. Враховуючи, що дії у сфері валютних операцій пов'язані із державним втручанням, вважаємо, що дослідження інституту господарської відповідальності у сфері валютних операцій зможе оптимізувати певні управлінські механізми.

Як вже зазначалося, інститут відповідальності у сфері валютних операцій знаходиться у сфері міжгалузевого регулювання (містить в собі елементи господарського, фінансового, адміністративного та цивільного права), що дає змогу визначити його як комплексний інститут юридичної відповідальності.

Підставою застосування господарської відповідальності у сфері валютних операцій є вчинення суб'єктом валютного правопорушення. Сучасною наукою досі не сформовано єдиного визначення валютного правопорушення, зокрема через неоднозначність поглядів науковців на його самотійність. Підтримуючи точку зору щодо складеної природи валютного правопорушення слід відзначити, що за своєю нормативною структурою воно є комплексом різних галузевих видів правопорушень. Однак, необхідність виокремлення валютного правопорушення як окремого юридичного складу зумовлена, в першу чергу, недопущенням одночасного застосування декількох різногалузевих заходів відповідальності за одне і те ж правопорушення у сфері здійснення валютних операцій. Специфіка валютного правопорушення, як і будь-якого міжгалузевого інституту, зумовлюється характером правових приписів, спрямованих на його регулювання. Валютне правопорушення спрямоване проти встановленого

законодавством порядку здійснення валютного контролю та валютного обігу, який в свою чергу регулюється нормами фінансового права. Можливість настання господарської відповідальності за валютні правопорушення доводить комплексність інституту відповідальності за валютні правопорушення у цілому.

Мало розробленим у сучасній науці є питання щодо меж господарсько-правової відповідальності, тобто «верхньої межі» такої відповідальності – кола діянь що обмежують застосування заходів господарської відповідальності до суб'єкта господарювання. Вважаємо, що таке поняття прямо кореспондує із питанням вини суб'єкта господарювання за вчинення валютного правопорушення. Чинне законодавство передбачає обов'язок суб'єкта господарювання самостійно доводити власну невинність. Однак, неоднозначним постає питання щодо предмета доказування у таких категоріях справ. Аналізуючи положення ГК України доходимо висновку що у процесі прагнення до відповідальності у сфері валютних операцій суб'єкт звільняється від відповідальності у разі визнання відсутності у його діяннях складу валютного правопорушення або у разі доведеності факту вжиття ним всіх необхідних дій для недопущення правопорушення.

Форми господарсько-правової відповідальності у сфері валютних операцій ідентичні видам господарсько-правових санкцій, закріплених у ГК України. До них відносяться: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції; адміністративно-господарські санкції. Усі вони застосовуються за порушення валютного законодавства, при цьому використовуються положення як загального характеру, закріплені в ГК України та ЦК України, так і спеціального, які містяться у нормативно-правових актах щодо фінансових, банківських та валютних відносин.

Дисертантом робиться застереження щодо неможливості ототожнювати господарську відповідальність та господарські санкції, адже це неминуче призведе до порушення структури юридичної відповідальності у цілому. Поняття господарської відповідальності є ширшим за санкції та,

відповідно, включає їх до свого змісту. Санкції, виступаючи нормативним виразом негативних наслідків, що застосовуються до правопорушника у разі скоєння ним протиправного діяння (у тому числі валютного правопорушення) є кінцевою стадією застосування господарської відповідальності. Однак, застосування господарської санкції не є обов'язковим етапом у процесі притягнення до відповідальності. Багатоаспектність інституту юридичної відповідальності потребує зробити ще одне застереження. Так, нами підтримується точка зору, щодо відмінності у поняттях «господарська відповідальність» та «притягнення до господарської відповідальності». Проведене розмежування виходить із того, що відповідальність не можна ототожнити із діяльністю уповноважених органів щодо притягнення до відповідальності.

Поширеним видом загального та додаткового характеру господарсько-правової відповідальності є відшкодування збитків, саме цей вид вважається універсальною правовою категорією. Збитки як категорія юридична є негативними наслідками в майновій сфері потерпілого [58, с. 100]. Відшкодування збитків – це відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника. Ця форма відповідальності передбачена ГК України (статті 224–229), ЦК України (статті 623–624, глава 82), численними законами, які регулюють договірні, позадоговірні та фінансово-валютні відносини («Про банки і банківську діяльність», «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» [130] тощо). Варто наголосити, що особливості стягнення шкоди у сфері господарювання, порівняно з положеннями ЦК України, загалом окреслені у Роз'ясненні «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 01.03.1994 р., в редакції від 29.12.2007 р. рекомендацій президії Вищого господарського суду України. Зокрема, суд звертає увагу на необхідність «враховувати особливості стягнення збитків за завдану неправомірними діями шкоду, передбачені нормами ГК України» [141].

Учені виокремлюють переваги і недоліки цієї форми господарсько-правової відповідальності. Перевагою є те, що «ця форма: є універсальною (застосовується і в горизонтальних, і у вертикальних відносинах, договірних та позадоговірних) та передбачається законом, а, отже, не потребує спеціального закріплення в договорі. До недоліків вказаної форми можна віднести складну для застосування форму господарсько-правової відповідальності, тобто: важко довести факт наявності збитків, їх обсяг (збитки можуть виникнути через значний проміжок часу); необхідно довести наявність усіх елементів об'єктивної сторони складу правопорушення (протиправну поведінку особи, що заподіяла збитки; наявність збитків, їх склад і розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяними збитками), а також вину порушника (питання доведення вини порушника постає у тих випадках, коли він намагається довести відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК України наявність підстав, що виключають його відповідальність)» [34, с. 135]. Тобто, необхідною умовою господарсько-правової відповідальності є суб'єктно-об'єктний склад правопорушення, який характеризує і інші види відповідальності, але в окремих випадках господарсько-правова відповідальність можлива за правопорушення з «неповним» складом, наприклад, за відсутності вини.

При визначенні розміру збитків застосовуються такі правила: у разі відшкодування збитків у добровільному порядку їх розмір визначається виходячи з цін, що існували на день виконання зобов'язання за місцем цього зобов'язання, а у разі, якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, враховуються ціни, що існували на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Проте суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, виходячи з конкретних обставин, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду. Так, наприклад, є ситуації, коли кредитор повинен вимагати відшкодування збитків, завданих простроченням сплати боргу, зокрема й у вигляді збитків від знецінення валюти платежу в період прострочення, за яке відповідальним є боржник. Ці збитки мають

визначатися як різниця між сумою в гривнях за курсом на день ухвалення рішення і сумою в гривнях за курсом на момент фактичного платежу. Таке роз'яснення дав Пленум Верховного Суду України в абз. 5 п. 9 постанови від 27.03.1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [191]. Такий вихід із зазначеної ситуації, яка на практиці трапляється доволі часто, пропонує і Л. О. Новосьолова [95, с. 88–89]. Вищий арбітражний суд РФ у п. 11 Інформаційного листа пропонує інший варіант: при задоволенні судом вимог про стягнення грошових сум, які відповідно до п. 2 ст. 317 ЦК РФ підлягають сплаті в рублях у сумі, еквівалентній визначеній сумі в іноземній валюті. У резолютивній частині судового акта має міститися: вказівка про сплату суми, яка стягується, в рублях, і розмір суми в іноземній валюті з точним найменуванням цієї валюти; ставка процентів і (або) розмір неустойки, нарахованих на цю суму; дата, з якої здійснюється їх нарахування, і день, по який вони мають нараховуватися; точне найменування органу (юридичної особи), що встановлює курс, на підставі якого має здійснюватися перерахунок іноземної валюти в рублі; – зазначення моменту, на який має визначатися курс для перерахунку іноземної валюти в рублі [56]. Як уявляється, такий спосіб розв'язання цієї проблеми «найбільш повно враховує як мету зазначення в договорі валютного застереження, так і норму закону, яка встановлює правило про необхідність визначення гривневого еквівалента саме на день фактичного платежу» [209, с. 36]. Отже, встановити реальний розмір збитків, які виникли унаслідок невиконання або неналежного виконання валютно-розрахункових операцій, не є складною процедурою, особливо якщо документи, які опосередковували ці операції, містять положення щодо їх умов, змісту, суб'єктного складу тощо. Якщо розмір збитків не визначений сторонами, його визначає суд у разі звернення за судовим захистом порушених прав і обов'язків учасника валютних відносин.

Як правило, розмір збитків може бути визначений сторонами в договорі, який опосередковує валютне зобов'язання, у загальному або примірному вигляді. Тобто розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, заздалегідь може бути погоджений сторонами, або ж визначатися шляхом застосування окремих методик, затверджених Кабінетом Міністрів України, щодо визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання. Оскільки досі такий документ урядом не розроблений, застосовується «Тимчасова Методика визначення розміру шкоди (збитків), що заподіяна порушенням господарських договорів» від 21 грудня 1990 р. Слід наголосити, що ця методика є «застарілою, оскільки була розрахована на умови господарювання за планово-розподільчої економіки» [22, с. 395]. На підставі вищезазначеного можна виокремити валютно-договірний вид збитків, стягнення яких здійснюється за порушення або неналежне виконання валютних зобов'язань. Вважаємо за доцільне закріпити норми щодо визначення розміру збитків за порушення валютної дисципліни, зокрема, валютних обмежень, у єдиному законі, про який уже йшлося у попередніх підрозділах нашого дослідження.

Стосовно валютних операцій відшкодування збитків зараз визначається різноманітними спеціальними нормативно-правовими актами фінансово-банківського характеру: п. 2. ч. 3 ст. 12 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» визначає порядок відшкодування Фондом коштів за вкладами відповідно до розділу V цього Закону. Також ч. 1 ст. 27 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» містить положення, що шкода, заподіяна юридичній або фізичній особі незаконними діями державних органів внаслідок здійснення ними заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, відшкодовується з Державного бюджету України в установленому

законом порядку. У ст. 79 Закону України «Про банки і банківську діяльність» встановлено, що шкода, заподіяна внаслідок професійної помилки службовця Національного банку України та залучених ним осіб, відшкодовується згідно із законодавством України, нормативно-правовими актами Національного банку України та договорами про страхування фінансової відповідальності. За п. 32.2. ст. 32 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» платник має право на відшкодування банком, що обслуговує отримувача, шкоди, заподіяної йому внаслідок порушення цим банком строків завершення переказу, встановлених п. 30.2 ст. 30 цього Закону. Отримувач має право на відшкодування банком, що обслуговує платника, шкоди, заподіяної йому внаслідок порушення цим банком строків виконання документа на переказ. Згідно зі ст. 33 платник несе відповідальність за відповідність інформації, зазначеної ним в документі на переказ, суті операції, щодо якої здійснюється цей переказ. Платник має відшкодувати банку або іншій установі-учаснику платіжної системи шкоду, заподіяну внаслідок такої невідповідності інформації. Платник зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну банку або іншій установі-учаснику платіжної системи, що його обслуговують, внаслідок недотримання цим платником вимог щодо захисту інформації і проведенням незаконних операцій з компонентами платіжних систем (платіжні інструменти, обладнання, програмне забезпечення тощо). При цьому банк або інша установа-учасник платіжної системи, що обслуговує платника, звільняється від відповідальності перед платником за проведення переказу. Згідно зі ст. 34 стягувач має відшкодувати платнику шкоду, нанесену внаслідок необґрунтованого примусового списання. Отже, відшкодування збитків застосовується майже до всіх учасників валютного зобов'язання – від держави в особі уповноважених органів до банків та інших суб'єктів господарювання.

Інша форма господарсько-правової відповідальності теж вирізняється комплексним характером, як і відшкодування збитків, тобто застосовуються

майже усіма галузями права – і цивільним, і господарським, і адміністративним. Мова йде про неустойку, яка є поширеним видом відповідальності та застосовується й за порушення або неналежне виконання валютних операцій і встановлених щодо них валютних обмежень. Назва цієї форми відповідальності не уніфікована, оскільки законодавець по-різному її визначає: «неустойка в широкому розумінні – традиційне визначення, що застосовувалося старим ЦК УРСР (статті 179–180, 204) і передбачається новим ЦК України (статті 549–552, 624) та штрафні санкції (поняття, що використовується в господарсько-правовій літературі, в ГК України (статті 230–234) і включає неустойку у вузькому розумінні, неустойку-штраф, неустойку-пеню» [32, с. 301].

Аналіз положень ГК України і ЦК України дозволяє дійти висновку про змістовну ідентичність понять неустойки за ЦК України і штрафних санкцій за ГК України, при цьому ВГСУ зазначає, що чинне законодавство допускає можливість одночасного стягнення з учасника господарських відносин, що порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені, які не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності [143]. Неустойка є найбільш поширеним засобом відповідальності за порушення валютного законодавства, особливо у вигляді штрафу, але деякі акти спеціального характеру містять конкретні кількісні показники пені за порушення фінансово-валютної дисципліни, яка стосується й встановлених валютних обмежень.

Як правило, штрафні санкції (неустойка) представляють собою визначену законом або договором грошову суму, яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним господарських зобов'язань, що ґрунтуються зазвичай на договірних засадах, тобто контракту, який є формою валютних зобов'язань – операцій. Можна визначити переваги та недоліки застосування штрафних санкцій на підставі норм чинного законодавства. Застосування (реалізація) штрафних санкцій (неустойки) має як позитивні, так і негативні ознаки. Так, до позитивних

ознак необхідно віднести: швидкість (скорочений строк позовної давності – 6 місяців) та зручність застосування (застосовується незалежно від наявності збитків). До негативних – обмежена сфера застосування: лише договірні (контрактні) відносини.

На підставі вищезазначеного можна здійснити класифікацію дослідженого виду господарсько-правової відповідальності з метою повного і всебічного з'ясування її змісту, умов застосування, розміру тощо. Неустойку, поділяють на такі види: за юридичними підставами: законна (передбачена, наприклад, у п. 5 ст. 5 Декрету КМУ, де міститься важливе положення про те, що отримання індивідуальної ліцензії однієї із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до такої операції, якщо інше не передбачене умовами індивідуальної ліцензії. Здійснення будь-яких з перерахованих у п. 4 ст. 5 Декрету валютних операцій без індивідуальної ліцензії тягне згідно з п. 2 ст. 16 Декрету застосування фінансових санкцій – відповідальність у вигляді штрафу в сумі, еквівалентній сумі відмічених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку на день здійснення таких операцій; нарахування пені у відповідному відсотковому розмірі від суми простроченого платежу передбачено ст. 14 Закону України «Про державний матеріальний резерв» [139], ст. 36 Закону України «Про телекомунікації» [198], «Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги та утримання прибудинкових територій» [131] договірна (передбачається в договорі); законно-договірна (передбачається в законі, її розмір коригується договором у межах, не заборонених законом) та за співвідношенням стягнення неустойки та відшкодування збитків: залікова (стягується неустойка, а збитки – в частині, що не покрита неустойкою); альтернативна (на вибір кредитора стягується неустойка або відшкодовуються збитки); виключна (стягується лише неустойка, збитки не

підлягають відшкодуванню); штрафна (стягується неустойка і повністю відшкодовуються збитки).

За загальним правилом, цивільним законодавством передбачена штрафна неустойка, а ГК України – залікова, якщо інше не випливає із закону або договору. За порушення норм валютного законодавства застосовуються як штрафна, так і залікова неустойка.

На підставі норм чинного законодавства можна виділити вид валютної неустойки у вигляді пені, яка застосовується за порушення норм валютного законодавства та класифікувати її за різними підставами (практичними умовами застосування):

- згідно зі ст. 4 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» порушення резидентами, крім суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції на період її проведення, строків, передбачених статтями 1 і 2 цього Закону або встановлених Національним банком України відповідно до статей 1 і 2 цього Закону, тягне за собою стягнення пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 відсотка суми неoderжаної виручки (вартості недопоставленого товару) в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом НБУ на день виникнення заборгованості. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суми неoderжаної виручки (вартості недопоставленого товару);

- згідно зі ст. 4 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» пеня за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань або за затримку грошових надходжень на рахунок клієнта банку – одержувача грошових коштів, яку нараховано та не сплачено на день набрання чинності цим Законом, за згодою сторін може бути перерахована за період дії терміну позовної давності, але розмір її не повинен перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який нараховувалася пеня. Сума зменшення розміру пені відноситься на результати фінансово-господарської діяльності одержувача грошових коштів, а щодо державних

установ та організацій, що фінансуються за рахунок бюджету, – на зменшення їх фінансування;

- пеня може нараховуватися за кредитним договором, якщо його предметом є іноземна валюта, при цьому її розмір обов'язково повинен бути виражений в національній валюті відповідно до встановленої облікової ставки НБУ;

- п. 32.3 ст. 32 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» містить положення, що у разі порушення банком, який обслуговує платника, встановлених цим Законом строків виконання доручення клієнта на переказ, цей банк зобов'язаний сплатити платнику пеню у розмірі 0,1 відсотка суми простроченого платежу за кожний день прострочення, що не може перевищувати 10 відсотків суми переказу, якщо інший розмір пені не обумовлений договором між ними. У разі порушення банком, що обслуговує отримувача, строків завершення переказу, цей банк зобов'язаний сплатити отримувачу пеню у розмірі 0,1 відсотка суми простроченого платежу за кожний день прострочення, що не може перевищувати 10 відсотків суми переказу, якщо інший розмір пені не обумовлений договором між ними. У цьому випадку платник не несе відповідальності за прострочення перед отримувачем. Отже, пеня застосовується за порушення правил фінансово-валютної дисципліни як у внутрішніх, так і у зовнішніх розрахунках, при кредитних операціях тощо, а її розмір, як правило, встановлюється нормами чинного законодавства. Також її можуть сплачувати майже усі учасники валютно-розрахункових відносин, у тому числі й банки. Її розмір або чітко законодавчо визначений, або зазначений в договорі, або обчислюється за допомогою облікової ставки НБУ. Якщо сторони не можуть визначити її розмір, то його розраховує суд у випадку звернення учасників до нього.

На підставі аналізу судової практики, при застосуванні пені виникають проблеми, наприклад, у спорах про зарахування зустрічних однорідних вимог. Суди першої інстанції досить часто дотримуються позиції, що чинним

законодавством не заборонено проводити взаємозалік зустрічних однорідних вимог, хоч існує заборона на зняття операцій з валютного контролю у таких випадках, а нарахування пені після проведення зарахування зустрічних однорідних вимог здійснюватися не може. Така позиція відображена, зокрема, у постанові Окружного адміністративного суду м. Києва від 30 березня 2016 р. у справі № 826/24933/15 [120], а також у постанові Житомирського окружного адміністративного суду від 25 травня 2016 р. у справі № 806/5406/15 [119]. Однак Київський апеляційний адміністративний суд зайняв протилежну позицію. В ухвалах від 16 червня 2015 р. у справі № 825/887/15-а та від 30 вересня 2015 р. у справі № 810/3019/15 суд зазначив, що оскільки відповідними постановами НБУ прямо передбачено заборону на зняття з валютного контролю експортних операцій шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог, то пеня за прострочення податковим органом нарахована відповідно до чинного законодавства, а позовна вимога про скасування податкового повідомлення-рішення не підлягає задоволенню. Обидві справи з 2015 р. перебувають на розгляді у Вищому адміністративному суді України, після чого стане зрозумілою позиція суду касаційної інстанції, а поки щодо цього питання існує певна правозастосовна невизначеність.

Важливим моментом застосування штрафних санкцій є строк їх нарахування та застосування до них строків позовної давності, які обчислюються за загальними правилами ЦК України і нормами спеціального законодавства. Строки нарахування штрафних санкцій і строк позовної давності щодо їх стягнення мають свої специфічні особливості, на які звертає увагу Вищий господарський суд України у своїй постанові від 06.03.2007 р. у справі № 5/2-06. Зокрема, суд зазначає, що початком нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язань буде день, наступний за днем, коли воно мало бути виконано. Суд вказує, що нарахування вказаних санкцій здійснюється упродовж шести місяців, а п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України щодо вимог зі стягнення неустойки (штрафу, пені) передбачена спеціальна

позовна давність в один рік. Частина 6 ст. 232 ГК встановлює, що строк, в межах якого особа може звернутись до суду за захистом порушеного права, встановлюється ЦК України [116]. Крім того, ВГСУ зазначає, що за порушення грошових зобов'язань застосовується припис ч. 6 ст. 232 ГК України, яким передбачено не позовну давність, а період часу, за який нараховується пеня і який не повинен перевищувати шести місяців від дня, коли відповідне зобов'язання мало бути виконане; законом або укладеним сторонами договором може бути передбачено більшу або меншу тривалість цього періоду. Його перебіг починається з дня, наступного за останнім днем, у який зобов'язання мало бути виконане, і початок такого перебігу не може бути змінений за згодою сторін. Необхідно також мати на увазі, що умова договору про сплату пені за кожний день прострочення виконання зобов'язання не може розцінюватися як встановлення цим договором іншого, ніж передбачений ч. 6 ст. 232 ГК України, строку, за який нараховуються штрафні санкції. Проценти на суму неустойки не нараховуються в силу прямої заборони законом такого нарахування (ч. 2 ст. 550 ЦК України), тому що неустойка не є коштами, за користування якими здійснюється нарахування процентів річних згідно із законом. Застосування пені не виключає одночасного нарахування процентів за користування чужими грошовими коштами (ст. 536 ЦК України), зокрема процентів на прострочену суму оплати товару, проданого в кредит (ч. 5 ст. 694 названого Кодексу), оскільки стягнення відповідних процентів не є ні видом забезпечення виконання зобов'язань, ані штрафною санкцією [144, с. 22]. При цьому господарському суду необхідно мати на увазі, що питання про те, чи мало місце пред'явлення кредитором боржникові вимоги про оплату, вирішується не під час прийняття судом позовної заяви, а виключно в процесі вирішення ним спору по суті. Отже, коли господарським судом буде з'ясовано, що таку вимогу пред'явлено після початку розгляду ним справи зі спору, пов'язаного зі стягненням заборгованості, то відповідний позов може бути задоволений, якщо строк виконання грошового зобов'язання настав до прийняття рішення

по суті справи [134]. Тобто наявність факту, зміст та вид фінансово-валютного зобов'язання є предметом судового розгляду, за умови надання сторонами належних доказів.

Також на практиці можуть виникнути проблеми стосовно інших додаткових валютно-фінансових умов валютних операцій. Так, ВГСУ зазначає, що вираження у договорі грошових зобов'язань в іноземній валюті не суперечить чинному законодавству, однак унеможлиблює урахування розрахованого Державним комітетом статистики України індексу інфляції для обґрунтування вимог, пов'язаних із знеціненням валюти боргу. Так, Товариство з іноземними інвестиціями звернулося до господарського суду з позовом до підприємства про стягнення основного боргу інфляційних втрат та 3 % річних. За результатами перегляду судових рішень у справі, Вищий господарський суд України зазначив, що суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про відмову у задоволенні вимоги про стягнення інфляційних втрат, виходячи з такого. Умовами договору поставки, укладеного товариством з іноземними інвестиціями та підприємством, передбачено розрахунки у доларах США. Статтею 625 ЦК України встановлено зобов'язання боржника на вимогу кредитора сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення за умови, що боржник прострочив виконання грошового зобов'язання. Стаття 627 цього ж Кодексу визначає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. За приписами статті 524 ЦК України зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України – гривні. Сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Згідно з частинами першою, другою статті 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної

валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Зазначена норма кореспондує з положеннями частини другої статті 198 ГК України. Таким чином, вираження у договорі грошових зобов'язань в іноземній валюті не суперечить чинному законодавству, однак унеможливорює урахування розрахованого Державним комітетом статистики України індексу інфляції для обґрунтування вимог, пов'язаних із знеціненням валюти боргу, оскільки офіційний індекс інфляції, що розраховується Державним комітетом статистики України, визначає рівень знецінення національної грошової одиниці України, тобто зменшення купівельної спроможності гривні, а не іноземної валюти [143, с. 84]. Як уявляється, доцільно внести зміни до ЦК та ГК України, щоб можна було враховувати реальний розмір інфляційних виплат згідно з курсом іноземної валюти, який застосовується на момент їх розрахунків та вимог щодо їх стягнення, бо на практиці це є поширеним видом стягнення у судовому порядку. Можна виділити валютні-інфляційні відносини, що виникають у процесі стягнення інфляційних витрат, які понесла сторона у разі невиконання або неналежного виконання валютно-грошового зобов'язання. Як правило, до такого стягнення застосовується судовий порядок кількісного розрахунку і виконання.

Окремим видом господарсько-правових санкцій є оперативно-господарські санкції – передбачені законодавством заходи оперативного впливу кредитора на боржника, спрямовані на попередження або зменшення витрат кредитора від повторень порушень з боку боржника.

Характерними рисами цих санкцій є те, що вони: «застосовуються лише в господарсько-договірних відносинах; застосовуються на розсуд кредитора в односторонньому порядку; передбачаються законом або договором; мета застосування – захист інтересів кредитора; виражаються переважно у заходах організаційного характеру; юридичні підстави застосування – договір; фактичні підстави – невиконання (неналежне виконання договірних зобов'язань)» [84, с. 38].

До видів оперативно-господарських санкцій, зокрема, за порушення валютних відносин, з відповідним закріпленням у договорі, ч. 1 ст. 236 ГК України відносить: односторонню відмову від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання іншою стороною; відмову від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди іншої сторони тощо. Варто зазначити, що перелік оперативно-господарських санкцій, передбачений цією нормою, не є вичерпним.

Стосовно фінансово-валютних відносин зазначені санкції передбачені ст. 36 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», яка містить положення щодо обов'язкового повернення всієї суми сплачених коштів та додаткових штрафних санкцій, а у разі порушення строків – застосування пені. Зазначені положення можуть бути виражені у якості вищезазначених санкцій в односторонньому порядку у разі невиконання або неналежного виконання переказу.

Примітно, що в радянському праві оперативно-господарські санкції не зараховували до системи заходів юридичної відповідальності, оскільки вони «не мають ознак державного примусу, які є обов'язковими для юридичної відповідальності» [246, с. 51]. З сучасної точки зору оперативно-господарські санкції розуміються як застосування державного примусу однією із сторін правовідносин за «мовчазної» згоди держави, і така позиція, на нашу думку, є більш логічною і обґрунтованою.

Вважаємо, що позитивним прикладом застосування таких санкцій є антидемпінгові застереження, за якими продавець (постачальник) бере на себе повну відповідальність за додержання антидемпінгових норм, правил і процедур на своєму національному ринку та ринках для подальшої реалізації предмета договору (контракту), зобов'язується не здійснювати операції на цих ринках за цінами, які є демпінговими згідно із законодавством та міжнародними договорами відповідної держави, і бути єдиним відповідачем

з усіх можливих антидемпінгових позовів і претензій та сплатити у повному обсязі мито, збори та інші стягнення, що накладаються на товар, який є предметом цього договору (контракту), згідно з антидемпінговим законодавством країни ввезення. Отже, сторони зовнішньоекономічного контракту можуть зазначити положення щодо додержання демпінгових правил як оперативно-господарські санкції, що застосовуються в односторонньому порядку у разі порушення зазначених правил.

Ще одним видом господарсько-правових санкцій є адміністративно-господарські санкції – заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків, що застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування у передбачених законом випадках.

Особливими ознаками цих санкцій є те, що вони застосовуються у вертикальних відносинах; юридичною підставою їх застосування є закон (зокрема, глава 27 ГК України), а фактичними – неправомірна поведінка. У ст. 239 ГК України закріплений відкритий перелік таких санкцій. Порядок застосування адміністративно-господарських санкцій – зазвичай адміністративний (за рішенням компетентних органів), в окремих випадках – судовий. Суб'єкт господарювання має право на оскарження до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій, і відшкодування завданих цим збитків тощо. Строки застосування таких санкцій – спеціальні: упродовж шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через один рік з дня порушення, якщо інше не передбачено спеціальними законами. Дискусійною є думка про те, що «правова природа фінансових санкцій за порушення валютного законодавства є суто видом адміністративної відповідальності» [38, с. 11–12].

Окремі науковці твердять, що «залежно від характеру спрямування адміністративно-господарські санкції можуть бути господарсько-організаційними та адміністративно-майновими» [22, с. 396–397].

При цьому господарсько-організаційні санкції – це передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовуються компетентними державними органами або за їх ініціативою судом у передбачених законом випадках. Наприклад, НБУ має право застосовувати такі заходи: зупинення операцій (тимчасова, на визначений строк, заборона банку здійснювати окремі види операцій); обмеження операцій (тимчасова, на визначений строк, заборона банку здійснювати окремі види операцій з урахуванням установлених обмежень за видом/обсягом/сумою/колом клієнтів/регіоном); припинення операцій (безстрокова заборона здійснення банком окремих видів операцій) [159].

Механізм застосування господарсько-організаційних санкцій залежить від їх різновиду: а) адміністративний порядок (за рішенням компетентних органів) передбачений щодо більшості санкцій, наприклад, таких, як тимчасове призупинення діяльності суб'єкта господарювання до усунення виявлених порушень; призупинення дії та скасування ліцензій (так, згідно із ч. 1 ст. 11 Декрету КМУ, НБУ може прийняти рішення про скасування ліцензій на здійснення валютних операцій); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; примусова реорганізація; б) судовий порядок – передбачається щодо скасування відомостей державної реєстрації та примусової ліквідації.

Адміністративно-майновими санкціями є передбачені законом заходи майнового впливу на порушника, що застосовуються компетентними державними органами чи судом. До таких санкцій належать: господарсько-адміністративний штраф; господарська конфіскація; безоплатне вилучення майна з метою його знищення; стягнення зборів (обов'язкових платежів) та ін. Наприклад, за ст. 5 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків

в іноземній валюті», у разі порушення резидентами строків, установлених Національним банком України відповідно до статті 3 цього Закону, придбана валюта продається уповноваженими банками протягом 5 робочих днів на міжбанківському валютному ринку України. При цьому позитивна курсова різниця, що може виникнути за такою операцією, щоквартально направляється до Державного бюджету України, а негативна курсова різниця відноситься на результати господарської діяльності резидента.

Виходячи із форм та характеру заходів господарської відповідальності у сфері валютних операцій вважаємо за можливо виокремити наступні принципи такої відповідальності:

1) принцип неспростовності виконання взятого на себе зобов'язання. Суть вказаного принципу є універсальною для всієї господарсько-правової відповідальності та полягає в обов'язку суб'єкта господарювання виконати прийняте на себе господарське зобов'язання, в незалежності від факту відшкодування завданих збитків (чи застосування інших заходів господарської відповідальності) Припинення зобов'язання через неможливість його виконання відповідно до ч. 2 ст. 205 ГК не звільняє порушника від юридичної відповідальності, крім випадків, коли суб'єкт наділений правом застосування санкцій відмовиться від їх реалізації.

2) принцип презумпції вини. Цей принцип також є загальним для всіх форм господарської відповідальності та прямо впливає із положень ст. 614 ЦК України, за яким відсутність вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

3) принцип реституційності. Із проведеного дослідження вбачається, що переважна більшість господарських санкцій у валютній сфері спрямована на відшкодування шкоди або відновлення становища що існувало до правопорушення. За умови коли виникають складнощі у визначенні розміру завданих збитків (чи їх неможливо визначити взагалі) або відновити становище що існувало до правопорушення неможливо (до цього також слід включати об'єктивну відсутність у суб'єкта можливості відновити таке

становище) до суб'єкта господарювання мають застосовуватися інші види господарських санкцій.

4) принцип пропорційності господарсько-правових санкцій. Суть цього принципу впливає із загальних принципів господарювання (серед яких обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини) та полягає у праві суду зменшити розмір неустойки, якщо він значно перевищує розмір збитків

5) принцип пріоритету захисту економічних інтересів. Фактично, вказаний принцип виступає субсидіарним зобов'язанням для правопорушника у сфері здійснення валютних операцій, розширюючи коло його обов'язків. Так, поряд із відшкодуванням завданої шкоди та сплатою штрафних санкцій (пені, неустойки) суб'єкт господарського правопорушення має вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам у господарській сфері інших учасників господарських відносин.

6) принцип поєднання імперативних та диспозитивних заходів впливу. Незважаючи на те, що інститут юридичної відповідальності спрямований переважно на застосування до суб'єкта імперативного методу правового регулювання, можна вести мову і про певну диспозитивність господарської відповідальності у сфері валютних операцій. Така ознака господарської відповідальності у сфері валютних операцій зумовлена специфікою господарсько-правових відносин у цілому. Враховуючи, що чинне господарське та цивільне законодавство передбачає можливість досудового урегулювання спору та укладення мирової угоди без застосування до сторони правопорушника класичних заходів господарської відповідальності, можна стверджувати про поєднання імперативних та диспозитивних заходів впливу

у процесі притягнення до досліджуваного виду відповідальності. Наприклад, суд має право зменшити розмір відповідальності суб'єкта господарювання або звільнити від неї, якщо правопорушенню передували неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, що результувало у неналежне виконання першою стороною взятого на себе зобов'язання.

Із поняттям принципів господарської відповідальності тісно пов'язане дослідження її функції, адже якщо перше являє собою декларативні основи застосування господарської відповідальності, то друге є безпосередніми напрямками впливу юридичної відповідальності на господарські відносини та їх суб'єктів. Зважаючи на специфіку предмету правового регулювання господарського права та особливості господарських відносин у сфері валютних операцій, функцій господарської відповідальності у сфері валютних операцій значно менше ніж функцій юридичної відповідальності у цілому. До функції господарської відповідальності у сфері валютних операцій відносимо:

1) Штрафна функція. Виступає базовою для господарської відповідальності, адже передбачає застосування до суб'єкта правопорушення заходів матеріальних обмежень. У результаті застосування штрафних санкцій між учасниками відносин юридичної відповідальності виникають відносини, яких не існувало до вчинення правопорушення (зобов'язання сплатити передбачені фінансові чи інші санкції).

2) Превентивна функція. Є однією із базових функцій у системі юридичної відповідальності у цілому. Так, за умови, коли правопорушник зазнає карних заходів впливу (які обов'язково мають відповідати характеру вчиненого правопорушення) не можливо визначати це лише як шкоду його майновим чи немайновим інтересам. Заходи юридичної відповідальності спрямовані не лише на покарання, а й в першу чергу, на формування у суб'єкта правопорушення установки діяти правомірно у майбутньому.

3) Відновна функція. Ця функція спрямована на захист порушених у результаті скоєння правопорушення господарських відносин. Господарським

законодавством визначається необхідність (за наявності такої можливості) не лише сплати правопорушником штрафних санкцій, а відновлення становища що існувало до правопорушення.

4) Регулятивна функція. Регулятивний елемент є обов'язковим у будь-яких відносинах із публічним втручанням, зокрема у господарсько-правових. Здійснення регулятивної функції має на меті реагування управлінських органів на вчинювані правопорушення. Таке реагування пов'язане не лише з необхідністю притягнення суб'єктів до відповідальності, а й з моніторингом існуючих правових реалій. Так, за умови коли конкретний нормативний механізм здійснення валютних операцій містить неоднозначні положення (що може у подальшому слугувати підставою для застосування до суб'єкта заходів відповідальності), необхідним вбачається реформування на рівні законодавчого органу.

Підсумовую слід виділити наступні ознаки інституту господарської відповідальності у сфері валютних операцій:

1) Є комплексним правовим утворенням, що входить до структури інституту відповідальності у сфері валютних операцій, який в свою чергу має міжгалузевий характер (що зумовлює можливість настання санкцій закріплених нормами цивільного, господарського, фінансового та адміністративного права);

2) Форми господарської відповідальності у сфері валютних операцій ідентичні видам господарсько-правових санкцій. Господарська санкція встановлює максимальну або мінімальну межу змін кількісного чи організаційного характеру, що може зазнати суб'єкт господарювання (або інший учасник відносин у сфері валютних операцій) при скоєнні ним правопорушення.

3) За формою вираження господарська відповідальність у сфері валютних операцій переважно є матеріальною і застосовується у формі певної системи майнових санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства. До форм господарської відповідальності

відносяться також штрафна санкції, оперативно-господарські санкції та адміністративно-господарські санкції;

4) Основні повноваження у сфері відповідальності за порушення валютного законодавства реалізує НБУ, шляхом застосування різноманітних форм відповідальності, зокрема й господарсько-правової.

5) Господарська відповідальність у сфері валютних операцій базується на принципах: неспростовності виконання взятого на себе зобов'язання, презумпції вини, реституційності, пропорційності господарсько-правових санкцій пріоритету захисту економічних інтересів, поєднання імперативних та диспозитивних заходів впливу;

6) Підставою застосування господарської відповідальності у сфері валютних операцій є скоєння суб'єктом правопорушення у вказаній сфері – валютного правопорушення. Валютне правопорушення є протиправним діянням, яке спрямоване проти встановленого законодавством порядку здійснення валютного контролю та валютного обігу.

Зважаючи на викладене господарську відповідальність у сфері валютних операцій визначаємо як комплексне правове утворення у системі юридичної відповідальності, що виражається у настанні негативних правових наслідків господарсько-правового характеру (матеріальних та/або організаційних) для суб'єкту господарювання або іншого учасника валютних операцій за скоєння діяння, що спрямоване проти встановленого законодавством порядку здійснення валютного контролю та валютного обігу

Висновки до розділу 3

Валютний контроль можна визначити як вид господарсько-фінансового контролю, змістом якого є сукупність адміністративно-господарських засобів, спрямованих на додержання валютної дисципліни під час здійснення валютних операцій суб'єктами господарювання, а також на виявлення і протидію правопорушенням у цій сфері, а й як форму обмежень, що має своєю метою захист від різких коливань грошово-валютного курсу та

створення сприятливих умов для використання національної валюти у господарському обігу.

Суб'єктами валютного контролю є органи державної влади із загальною компетенцією (наприклад, уряд України здійснює нормативне регулювання умов, видів і способів валютного контролю); НБУ як спеціальний орган валютного контролю та комерційні банки, інші фінансові установи – як агенти валютного контролю.

Спеціальний валютний контроль з боку НБУ може бути загальним – щодо всіх суб'єктів фінансово-банківських операцій, і вибіркоvim – щодо деяких суб'єктів та операцій. Валютний контроль НБУ за валютними операціями та їх обмеженнями, а також особами, які їх здійснюють, є вибіркоvim, при цьому об'єктам контролю є фінансово-розрахункові документи або валютні цінності.

Новим суб'єктом валютного контролю є агенти валютного контролю, які набувають цього статусу в порядку та на умовах, визначеними нормами законодавства, як правило, на підставі дозвільного документа – ліцензії.

До об'єктів (елементів) валютного контролю у сфері господарювання також належать нагляд за валютними операціями; реєстрація валютних операцій та облік валютних операцій.

Види валютного контролю розрізняються за такими критеріями:

- залежно від виду господарської діяльності: валютний контроль у сфері зовнішньоекономічної діяльності; валютний контроль щодо товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності; валютний контроль щодо розрахункових операцій; валютний контроль у сфері інвестиційної діяльності;

- за суб'єктним складом: валютний контроль, який здійснюється Кабінетом Міністрів України та іншими уповноваженими органами; валютний контроль, який здійснюється НБУ, та валютний контроль, який здійснюється агентами валютного контролю.

- за часом проведення – попередній; поточний (оперативний) та наступний.

Для нормального та ефективного функціонування системи Інтернет щодо валютного контролю в Україні необхідно запровадити систему цифрових стандартів, які забезпечать можливість ідентифікувати особу на відстані, у зв'язку з чим доцільно зробити процедуру отримання електронного цифрового підпису обов'язковою, у випадках передбачених законом.

Основними напрямками удосконалення засад валютного контролю, зокрема, є закріплення права посадових осіб підконтрольних суб'єктів давати пояснення під час перевірок та надання можливості проведення в ході перевірок незалежних експертиз, при цьому інші заходи, що вживаються органами валютного контролю під час здійснення валютного контролю, не повинні ставати перешкодою для нормального функціонування добросовісних учасників валютних відносин як методу валютного контролю.

Господарською відповідальністю у сфері валютних операцій є комплексне правове утворення у системі юридичної відповідальності, що виражається у настанні негативних правових наслідків господарсько-правового характеру (матеріальних та/або організаційних) для суб'єкту господарювання або іншого учасника валютних операцій за скоєння діяння, що спрямоване проти встановленого законодавством порядку здійснення валютного контролю та валютного обігу.

Підставою настання господарської відповідальності у сфері валютних операцій є специфічне правопорушене діяння – валютне правопорушення, тобто протиправне діяння, яке спрямоване проти встановленого законодавством порядку здійснення валютного контролю та валютного обігу.

Основні повноваження щодо відповідальності за порушення валютного законодавства реалізує НБУ шляхом застосування різноманітних форм відповідальності, зокрема й господарсько-правової.

Механізм застосування форм відповідальності залежить від їх різновиду: а) адміністративний порядок (за рішенням компетентних органів, зокрема НБУ) передбачений щодо більшості санкцій, наприклад, таких, як тимчасове призупинення діяльності суб'єкта господарювання до усунення виявлених порушень; призупинення дії та скасування ліцензій (так, згідно із ч. 1 ст. 11 Декрету КМУ, НБУ може прийняти рішення про скасування ліцензій на здійснення валютних операцій); застосування антидемпінгових заходів (наприклад, стосовно договірних відносин); припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; примусова реорганізація; б) судовий порядок.

Окремим видом господарсько-правових санкцій є оперативно-господарські санкції як передбачені законодавством заходи оперативного впливу кредитора на боржника, спрямовані на попередження або зменшення витрат кредитора від повторень порушень з боку боржника, у разі порушення фінансово-валютних зобов'язань.

Виокремлено валютні-інфляційні відносини як вид фінансово-валютних правовідносин, котрі виникають у процесі стягнення інфляційних витрат, які понесла сторона у разі невиконання або неналежного виконання валютно-грошового зобов'язання. Як правило, до такого стягнення застосовується судовий порядок кількісного розрахунку і виконання.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язане важливе наукове завдання – виявлено сутність і господарсько-правові засади обмежень валютних операцій у рамках сучасної економічної та правової політики України. Основні висновки роботи полягають у таких положеннях:

1. Національний Банк України, що регулює й контролює фінансові, у тому числі й валютні відносини в межах своєї компетенції, визначає й встановлює систему обмежень використання іноземної валюти у господарському обігу як комплекс тимчасових адміністративно-правових заходів, спрямованих на стабілізацію валютної політики, поповнення валютних резервів, зміцнення валютного курсу, скорочення дефіциту державного бюджету, стримування інфляції, зменшення дефіциту платіжного балансу тощо, шляхом її часткового обов'язкового продажу, обмежень валютно-готівкових розрахунків, валютно-обмінних, митно-розрахункових та інших операцій.

2. Дії суб'єктів господарювання, предметом яких є іноземна валюта, позначаються терміном «валютні операції у сфері господарювання», під якими запропоновано розуміти трансакції розрахункового, кредитного, забезпечувального та іншого характеру, яким притаманна правова властивість – конвертованість, що виникають у процесі правовідносин і змістом яких є обіг, застосування й обмеження іноземної валюти.

3. Валютні операції здійснюються тільки за умовами, процедурою та формою, які передбачені нормами чинного законодавства, що, як правило, містять певні бар'єри, котрі можна визначити як «валютні обмеження». Такі обмеження є різновидом валютного регулювання, що застосовується як спеціально-надзвичайний захід, сутність якого полягає у встановленні спеціально уповноваженими органами державної влади та НБУ меж поведінки суб'єктів господарювання та кількісно-вартісних показників ринкових відносин щодо обігу, використання та розпорядження іноземною

валютою на території України. Визнано за доцільне встановлювати валютні обмеження на певний строк, для здійснення конкретних валютних операцій із зазначенням кола суб'єктів, на яких вони розповсюджуються.

Для досягнення відповідних стратегічних цілей монетарного регулювання слід розмежувати індикативні та валютні обмеження у системі валютного регулювання: індикативні обмеження виступають спеціальними заходами, змістом яких є встановлення НБУ кількісно-розрахункових платіжних заборон та виключень застосування іноземної валюти на території України у господарських та споживчих операціях, а валютні обмеження стосуються різноманітних поточних валютних операцій (упродовж одного операційного дня чи періоду) з визначенням конкретних граничних сум розрахунків щодо таких операцій.

4. В історії нормативного регулювання з боку НБУ щодо запровадження, розвитку й реалізації валютних обмежень виокремлено такі періоди:

- перший період – 1992 р. – жовтень 1993 рр.: запровадження безготівкових валютних розрахунків та переказів виключно через кореспондентські рахунки банків, укладення численних міждержавних угод щодо порядку відкриття та обслуговування таких рахунків, введення нагляду за банківською діяльністю, дозволу на переказ іноземної валюти за кордон іноземними інвесторами після сплати всіх податків і від самої суми переказу – податку у розмірі 15%, запровадження ліцензування валютних операцій, вимоги обов'язкового повного або часткового продажу валютної виручки юридичних осіб-резидентів;

- другий період – листопад 1993 р. – жовтень 1995 р.: запровадження фіксованого валютного курсу та зменшення обсягів операцій на валютній біржі, а потім – припинення її діяльності, введення аукціонного продажу іноземної валюти за адміністративно встановленим курсом до іноземних валют через «тендерний комітет», запровадження обов'язкової процедури декларування валютних цінностей, що знаходяться за межами України,

автоматизації технологічних процесів пунктів обміну валюти і застосування до них поняття «операційний день»;

- третій період – листопад 1995 р. – 1997 р.: певна стабілізація у валютній сфері, зростання ролі УМВБ як центру проведення валютних операцій, приєднання України до ст. 8 «Статей угоди про МВФ», скасування обов'язкового продажу валюти;

- четвертий період – 1998–2004 рр.: відновлення обов'язкового часткового продажу валютної виручки у розмірі 75% з подальшим зниженням до 50%, упровадження обмеження щодо купівлі іноземної валюти банками-нерезидентами, дозволу на купівлю комерційним банкам валюти для клієнтів тільки за наявності імпортного зовнішньоекономічного контракту та довідки ДПА, фізичним особам-резидентам дозволявся продаж готівкової іноземної валюти у розмірі, що не перевищує 1000 дол. США та ін.;

- п'ятий період – 2005-2007 рр.: поступова лібералізація валютної політики та зменшення ваги адміністративних важелів впливу, скасування обов'язкового продажу валюти, збільшення терміну для повернення валютної виручки за зовнішньоекономічними контрактами до 180 календарних днів;

- шостий – сучасний період, що триває й нині, починається з 2008 р.: упровадження жорстких обмежень в умовах світової фінансової кризи та знецінення національної валюти, а саме відновлення обов'язкового часткового продажу валютної виручки у розмірі 50 % з подальшим підвищенням до 100 %, 75 %, 65 %, 120-денний строк розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; одноденний термін бронювання гривні для купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку; заборона на дострокове погашення кредитів від нерезидентів; купівля готівкової валюти фізичними особами на суму до 12 тис. грн в день; ліміт на зняття готівки з валютного рахунку на суму до 250 тис. грн в день тощо.

Сьогодні правове регулювання валютних обмежень забезпечує ієрархічна система законодавства, що охоплює Конституцію України, міжнародні договори, кодифіковані та звичайні закони, Декрети КМУ, акти НБУ та інших державних органів, судову практику та звичаї. Розгалуженість і суперечливість цієї системи ще раз підтверджує необхідність прийняття єдиного нормативно-правового акта, який закріплював би загальні засади валютного регулювання як чинника економічної політики держави, відповідні умови і процедури застосування, обігу й реалізації іноземної валюти на території України, з визначенням відповідних її груп.

5. Валютні обмеження можна класифікувати за такими підставами: за часом – короткострокові (до 3-х місяців), середньострокові (від 3-х місяців до одного року) та довгострокові (більше 1 року); за об'єктом – обмеження щодо інвестицій, обмеження щодо валютної виручки, обмеження щодо нерухомості тощо; за порядком застосування – обмеження щодо переказу, обмеження щодо розрахункових операцій, обмеження щодо кредитних операцій, обмеження щодо ввезення/вивезення, обмеження щодо обміну; за суб'єктним складом – обмеження щодо банків та інших фінансових установ та обмеження щодо юридичних і фізичних осіб – резидентів і нерезидентів; за сферою застосування – обмеження, які пов'язані з підприємництвом, й обмеження, які з ним не пов'язані; за формою розрахунків – обмеження стосовно готівкових розрахунків, обмеження стосовно безготівкових розрахунків та обмеження стосовно кореспондентських розрахунків.

6. Різноманітні валютні операції здійснюються у межах валютного ринку як системи взаємодії суб'єктів з приводу здійснення різноманітних валютних операцій з дотриманням умов і обмежень щодо їх вчинення (ліцензування, декларування тощо). Іноземна валюта є об'єктом валютообігу у сфері господарювання, який є самостійним видом господарсько-торгівельних, обмінних та інших операцій, змістом яких є розрахунки, платежі, обмеження та інші дії щодо іноземної валюти з метою ефективного використання основних інструментів валютного регулювання, покриття

дефіциту платіжного балансу, забезпечення внутрішнього валютного банкотного обігу в країні.

7. Порядок ідентифікації осіб – суб'єктів валютних операцій, на виконання рекомендацій FATF, потребує уведення з метою запобігання відмивання «брудних» коштів та здійснення поточного контролю у формі правил обачливості та елементу внутрішніх банківських правил, що передбачають врахування мети, кількості учасників валютних операцій та інші відомості, які містяться у достовірних легалізованих документах та є самостійним первинним елементом фінансового моніторингу, потребують подальшого зберігання облікових документів по банківських рахунках і ділової кореспонденції, принаймні, упродовж п'яти років після припинення ділових відносин.

8. Валютний контроль у сфері господарювання можна розглядати не лише як вид господарсько-фінансового контролю, змістом якого є сукупність адміністративно-господарських засобів, спрямованих на додержання валютної дисципліни під час здійснення валютних операцій суб'єктами господарювання, виявлення і протидію правопорушенням у зазначеній сфері, а й як форму обмежень, що має своєю метою захист від різких коливань грошово-валютного курсу та створення сприятливих умов для використання національної валюти у господарському обігу.

9. У процесі удосконалення нормативного регулювання валютного контролю, проявом якого є перевірка дотримання підконтрольними суб'єктами вимог валютного законодавства, пропонується внести доповнення до Положення, що регулює порядок проведення такої перевірки, зокрема, п. 4.10. пропонується викласти у такій редакції: «Керівник банку (фінансової установи) має право: на пояснення під час перевірок, на проведення незалежних експертиз, вимагати від уповноважених працівників дотримання обов'язків, визначених п. 4.3 цієї глави, оскаржувати дії уповноважених працівників перед директором Департаменту, керівником виїзної або невиїзної перевірки».

10. Специфічним видом юридичної відповідальності у сфері здійснення валютних відповіальність є господарська відповідальність. Господарською відповіальністю у сфері валютних операцій є комплексне правове утворення у системі юридичної відповідальності, що виражається у настанні негативних правових наслідків господарсько-правового характеру (матеріальних та/або організаційних) для суб'єкту господарювання або іншого учасника валютних операцій за скоєння діяння, що спрямоване проти встановленого законодавством порядку здійснення валютного контролю та валютного обігу. Форми господарської відповідальності у сфері валютних операцій ідентичні видам господарсько-правових санкцій та є переважно матеріальними. Вони застосовується у формі певної системи майнових санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства. До форм господарської відповідальності відносяться також штрафна санкції, оперативно-господарські санкції та адміністративно-господарські санкції

11. У розвитку національного валютного контролю та валютного законодавства провідну роль має відіграти процес адаптації його до відповідного законодавства Європейського Союзу, поступового приведення нормативних актів України у відповідність із європейськими стандартами з урахуванням національних особливостей, наприклад, упровадження чотирьох етапів валютної лібералізації на підставі директиви ЄС 88/361.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Виконавча влада і державний контроль / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко ; ред.: М. С. Лопата; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України – К., 1999. – 47 с.
2. Адміністративне право України / [Ю. П. Битяк та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2000. – 520 с.
3. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / За ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 528 с.
4. Алексєєв І. В. Гроші та кредит: навч. посібник / І. В. Алексєєв, М. К. Колісник, О. Й. Вівчар та ін. – Львів : Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2001. – 90 с.
5. Алисов Е. А. О некоторых вопросах теории валютных правоотношений / Е. А. Алисов // Проблеми фінансового права : Міжнар. наук. конф. – Чернівці, 13-16 червня 1996 р. – Вип. 1. – 266 с.
6. Алисов Е. Правовое регулирование валютных отношений в Украине / Е. А. Алисов. – Х. : Консум, 1998. – 142 с.
7. Алисов Е. Финансовое право Украины / Е. А. Алисов. – Х. : Консум, 2000. – 285 с.
8. Аракелян М. Р. Право Європейського союзу: підручн. для студ. вищ. навч. закл. / М. Р. Аракелян, М. Д. Василенко. – О. : Фенікс, 2012. – 390 с.
9. Асаулюк А. Окремі думки щодо фінмоніторингу в нотаріальній діяльності / А. Асаулюк // Мен. – 2015. – № 5. – С. 22–29.
10. Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції: навч. посіб. / [Береславська О. І. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 392 с.
11. Блащук Ю. О. Комерційний банк як агент валютного контролю / Ю. О. Блащук // Фінанси України. – 2009. – № 4. – С. 138–141.
12. Божидарнік Н. Валютні операції : підруч. / Н. Божидарнік, Т. Божидарнік – Київ : ЦУЛ, 2013 . – 696 с.
13. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підруч. – 5-

те вид., перероб. і доп. / С.Я. Боринець. – К. : Знання, 2008. – 582 с.

14. Бункина М. К. Основы валютных отношений : учеб. пособ. / М. К. Бункина, А. М. Семенов. – М. : Юрайт, 1998. – 192 с.

15. Бункина М. К. Валютный рынок / М. К. Бункина. – М. : ДИС, 1995. – 110 с.

16. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

17. Валютне регулювання та контроль : навч. посіб. / За заг. ред. О. В. Боришкевич. – К. : КНЕУ, 2008. – 400 с.

18. Валютное право России / Б. Ю. Дорофеев, Н. Н. Земцов, В. А. Пушин. – М. : Норма, 2000. – 143 с.

19. Валютно-фінансові операції в міжнародному бізнесі: конспект лекцій / Л. О. Андросова, Л. Л. Носач, Ж. С. Зосимова. – Х. : Видавництво «Форт», 2016. – 156 с.

20. Валютный рынок и валютное регулирование: учеб. пособ. / под ред. И. Н. Платоновой. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 475 с.

21. Василенко М. Д. Спеціальні господарсько-правові режими технопарків і технополісів: досвід України та зарубіжних країн : монографія / М. Д. Василенко; НУ «Одеська юридична академія». – О. : Сімекс – прінт, 2012. – 226 с

22. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – К. : Правова єдність, 2009. – 766 с.

23. Віхров О. Організаційно-господарські відносини як предмет правового регулювання / О. Віхров // Право України. – 2010. – № 8. – С. 61–62.

24. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 564 с.

25. Воронова Л. К. Фінансове право України: підручник / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.

26. Вплив регулювання на розвиток ринку електронних платежів: приклад України. Аналітичний звіт для публічного обговорення [Електронний ресурс]

// Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій. – Режим доступу:

http://www.ier.com.ua/files/Projects/2010/2010_12/report_ukr_18112010_for_RT.pdf.

27. Гавриш К. О. Відповідальність у сфері господарсько-правових відносин / К. О. Гавриш // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3–4 жовтня 2014 р. / За заг. ред. Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – С. 100–103.

28. Гарбінська-Руденко А. В. Досвід валютного регулювання та валютного контролю за законодавством Польщі / А. В. Гарбінська-Руденко // Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку : матер. Міжнар. наук. конф. (24 лютого 2011 р.). – Київ : Національний авіаційний університет, 2011. – С. 424–429.

29. Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 року (ГАТТ 1947) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_264

30. Гетманцев Д. О. Банківське право України : навч. посіб. / Д. О. Гетманцев, Н. Г. Шукліна. – К. : ЦУЛ, 2007. – 344 с.

31. Глосарій банківської термінології [Електронний ресурс] // Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

32. Господарське право : підручник / [Ю. Є. Атаманова та ін.] ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – 693 с.

33. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасницька, А. В. Смітюх та ін.; За заг. ред. О. П. Подцерковного. – Х. : Одиссей, 2010. – 640 с.

34. Господарське право : практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; за заг. ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2001. –

435 с.

35. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV в ред. від 08.12.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

36. Гроші та кредит : підруч. – 3-тє вид., перероб. і допов. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна [та ін.] ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.

37. Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Кабінет Міністрів України; Рекомендації, Міжнародний документ від 25.09.2003 р. // Урядовий кур'єр від 25.09.2003. – № 179.

38. Д'яченко А. В. Організаційно-правові засади функціонування валютного ринку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»/ А. В. Д'яченко. – Дніпропетровськ, 2014. – 20 с.

39. Д'яченко А. В. Проблема зв'язку рівня лібералізації валютного контролю з національними інтересами / А. В. Д'яченко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 9. – С. 58–64.

40. Деякі питання організації фінансового моніторингу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 р. № 747 (втратила чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/747-2010-%D0%BF>

41. Деякі питання організації фінансового моніторингу: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 552 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/552-2015-%D0%BF>

42. Джабраилов Р. А. Правовой режим денежных средств государственных и коммунальных предприятий / Р. А. Джабраилов, Т. А. Заяц // Економіка та право. – 2013. – № 1. – С. 142–146.

43. Дзюблюк О. В. Банківські операції : підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.

44. Дзюблюк О. В. Валютна політика : підручник / О.В. Дзюблюк. – К. : Знання, 2007. – 422 с.
45. Добровольська В. В. Деякі питання валютного контролю у сфері господарювання / В. В. Добровольська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса: Одеська нац. юрид. академія МОН України, 2010. – № 51. – С. 445–454.
46. Договір про Європейський Союз: Міжнародний документ від 07.02.1992 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_029
47. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
48. Економічна енциклопедія : у 3-х т. – Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
49. Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. – 2-ге вид. / С. М. Еш. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
50. Єсіна О. Г. Інтернет-банкінг в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / О. Г. Єсіна // Вісник соціально-економічних досліджень – 2013. – Вип. 1(48). – С. 209–213.
51. Журавка Ф. О. Ключові аспекти впровадження механізму переходу до більшої гнучкості обмінного курсу в Україні / Ф. О. Журавка // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. Актуальные проблемы реформирования экономики в регионе : сб. науч. трудов / НАН Украины, Институт экономики промышленности; Краматорский экономико-гуманитарный институт. – Донецк, 2007. – С. 239–249.
52. Завальна Ж. В. Валютне право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ж. В. Завальна, М. В. Старинський. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Суми : Унів. кн., 2006. – 304 с.
53. Засадна Х. О. Про захист послуг Інтернет-банкінгу / Х. О. Засадна

- // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 225–229.
54. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
55. Иванов Д. Современное валютное законодательство Польши / Д. Иванов // Финансовый бизнес. – 1998. – № 7. – С. 14–17.
56. Информационное письмо Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 4 ноября 2002 г. № 70 «О применении арбитражными судами статей 140 и 317 Гражданского кодекса Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_40564/
57. Ионова Ж. А. Правовые проблемы легитимации предпринимательства / Ж. А. Ионова // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 46–50.
58. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.
59. Іскоростенський А. М. Правове регулювання валютних відносин в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Анатолій Миколайович Іскоростенський. – Ірпінь, 2008. – 206 с.
60. Карманов Є. В. Банківське право України : навч. посіб. / Є. В. Карманов. – Х. : Консум, 2000. – 464 с.
61. Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособ. / А.П. Киреев. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 488 с.
62. Кистяковский Б. А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. А. Кистяковский. – М. : Сабашниковы, 1916. – 704 с.
63. Кодекс торговельного мореплавства України : Закон України від 15.07.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.
64. Коммерческое право : учебник / Под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. – Т. 1. – СПб : Изд-во С.-Петербургского университета, 1998. – 518 с.

65. Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі: Міжнародний документ від 07.06.1930 р. № ETS 051 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_007
66. Конвенція, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі: Міжнародний документ від 07.06.1930 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_009
67. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу Європейський Союз, ЄЕС; Договір, Міжнародний документ, Протокол [...] від 07.02.1992 р., 25.03.1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_b06
68. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в ред. від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
69. Корженівський Я. В. Перспективні напрями розвитку національної системи фінансового моніторингу: адміністративно-правовий аспект / Я. В. Корженівський // Наше право. – 2013. – № 1. – С. 76–83.
70. Костерина Т. М. Банковское дело : учебник / Т. М. Костерина. – М. : Маркет ДС, 2003. – 249 с.
71. Костюченко О. А. Правові засади валютного регулювання в Україні : навч. посіб. / О. А. Костюченко. – К. : КНТ, 2009. – 224 с.
72. Костюченко О. А. Банківське право : підручник. – 2-ге вид., переробл. та допов. / О. А. Костюченко. – К. : Атіка, 2011. – 376 с.
73. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І. М. Кравець. – Київ, 2008. – 16 с.
74. Криволапов Б. М. Класифікація валютних операції в міжнародному

- праві / Б. М. Криволапов // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 344–350.
75. Кротюк В. Валютний контроль та його правова регламентація в Україні / В. Кротюк, А. Іоффе // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 11. – С. 5–13.
76. Куник Я. А. Кредитные и расчетные отношения в торговле / Я. А. Куник. – М. : Экономика, 1976. – 207 с.
77. Латковська Т. А. Сучасна актуалізація фінансово-правової політики держави / Т. А. Латковська // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. ювілею академіка С. В. Ківалова, Одеса, 16–17 травня 2014 р. – Том 1. – О. : Юрид. л-ра, 2014. – С. 92–94.
78. Лучковська С. Валютні операції як об'єкт валютного контролю / С. Лучковська // Вісник Львівського ун-ту. – 2004. – Вип. 39. – С. 271–277.
79. Лучковська С. І. Правові основи валютного контролю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Світлана Ігорівна Лучковська. – К., 2007. – 197 с.
80. Махров И. Е. Административно-правовое регулирование предпринимательской деятельности: некоторые проблемы совершенствования федерального и регионального законодательства / И. Е. Махров // Право и политика. – 2002. – № 12. – С. 14–18.
81. Международные финансы : учеб. пособ. для студ. экон. вузов и фак. / Ю. Г. Козак [и др.] ; ред. Ю. Г. Козак ; Одесский гос. экономический ун-т. – О. : АстроПринт, 1999. – 216 с.
82. Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн : підручник / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – К. : Алерта, 2010. – 586 с.
83. Михайлів З. В. Міжнародні кредитно- розрахункові відносини та валютні операції : навч. посіб. / З. В. Михайлів, З. П. Гаталяк, Н. І. Горбаль. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту Львівська політехніка, 2004. – 244 с.
84. Михайлов О. В. Господарське законодавство (право) : курс лекцій / О. В. Михайлов. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2007. – 367 с.
85. Михайлова Т. П. Вексель: проблеми використання та обліку

- / Т. П. Михайлова, Ю. І. Миловидова // Вісник ДонДУЕТ. Серія «Економічні науки». – 1999. – № 3. – С. 148–153.
86. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін ; пер. з англ. С. Пачишин, А. Стасишин, Г. Стеблій. – К. : Основи, 1999. – 963 с.
87. Міжнародна економіка : підручник / [В. В. Білоцерківець, О. О. Завгородня, В. К. Лебедева та ін.]; за ред. А. О. Задоя, В. М. Тарасевича. – К. : ЦУЛ, 2012. – 416 с.
88. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посіб. / О. І. Береславська, О. М. Наконечний, М. Г. Пясецька [та ін.] ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – 214 с.
89. Міжнародні фінанси : навч. посіб. / О. М. Мозговий, Т. Є. Оболенська, Т. В. Мусієць. – К. : КНЕУ, 2005. – 557 с.
90. Місяць Н. О. Валютні обмеження як інструмент валютної політики Національного банку України / Н. О. Місяць // Наука й економіка. – 2013. – № 4(32). – Т. 2. – С. 32–38.
91. Моринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Моринець. – К. : Знання, 2004. – 305 с.
92. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; Кол. авт.: О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 776 с.
93. Національний банк і грошово-кредитна політика : підручник / За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 1999. – 368 с.
94. Неверова Н. В. Современное состояние и перспективы развития финансово-правовой науки в области валютных правоотношений / Н. В. Неверова // Финансовое право. – 2009. – № 2. – С. 16–18.
95. Новоселова Л. А. Комментарий Информационного письма Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 4 ноября 2002 г.

№ 70 «О применении арбитражными судами статей 140 и 317 Гражданского кодекса Российской Федерации» / Л. А. Новоселова // Практика рассмотрения коммерческих споров: Анализ и комментарии постановлений Пленума и обзоров Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – Вып. 3. – М., 2008. – С. 88–89.

96. Онищенко В. А. Податковий контроль (основи організації) : навч. посібник / В. А. Онищенко. – К. : Олан, 2002. – 432 с.

97. Павлов Д. Розвиток законодавства про фінансовий контроль як напрям фінансово-правового забезпечення адміністративної реформи в Україні / Д. Павлов // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 54–56.

98. Паламарчук А. Надзор за исполнением законодательства о лицензировании / А. Паламарчук, Н. Бут // Законность. – 2000. – № 6. – С. 7–10.

99. Патица Н. І. Міжнародні валютно-кредитні відносини : навч. посіб. / Н. І. Патица – К. : Знання, 2012. – 566 с.

100. Пembro М. Международные экономические, валютные и финансовые отношения : пер. с фр. / М. Пembro. – М. : Прогресс, 1994. – 494 с.

101. Петрина В. Кредит в іноземній валюті: яка ліцензія потрібна? / В. Петрина // Юридичний журнал. – 2011. – № 5. – С. 22–30.

102. Пирожков С. І. Фінансова політика в Україні та Російській Федерації: порівняння, досвід, проблеми : монографія / Пирожков С. І., Сухоруков А. І., Григоренко О. Я; за ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІУРВ, 2000. – 148 с.

103. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI в ред від 01.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

104. Подцерковний О. П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики / О. П. Подцерковний. – К. : Юстініан, 2006. – 193 с.

105. Подцерковный О. П. Денежные обязательства и расчетные

правоотношения в Украине / О. П. Подцерковный. – О. : «Студия «Негоциант», 2005. – 308 с.

106. Половко С. М. Правове регулювання банківських валютних операцій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сергій Миколайович Половко. – К., 2004. – 210 с.

107. Половко С. Режим ліцензування валютних операцій / С. Половко // Право України. – 2003. – № 11. – С. 41–45.

108. Положення про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням: постанова Правління НБУ від 30.04.2010 р. № 223 (втратила чинність) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 52. – С. 30. – Ст. 1747.

109. Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України: постанова Правління НБУ від 21.09.2007 р. № 338 в ред. від 09.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1220-07>

110. Положення про пункти обміну іноземної валюти: Положення НБУ від 25.05.1993 р. № 19029/935 (втратило чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_935500-93

111. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів): Наказ Міністерства економіки та з питань економічної інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0833-01>

112. Понамарчук О. М. Валютний контроль у системі міжнародних розрахунків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. М. Понамарчук. – Київ, 2012. – 19 с.

113. Попелюк В. П. Правове регулювання відносин контролю у сфері

господарювання: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / В. П. Попелюк. – Одеса, 2011. – 18 с.

114. Порядок надання ліцензій НБУ на право здійснення операцій з валютними цінностями від 25.06.1992 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011500-92>

115. Порядок переміщення валюти через митний кордон України від 14.03.1993 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_381500-93

116. Постанова Вищого господарського суду України від 06.03.2007 р. у справі № 5/2-06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3573469.html

117. Постанова Вищого господарського суду України від 31.01.2012 р. у справі № 18/113-53/81 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3573469.html

118. Постанова Верховного Суду України від 29.05.2013 р. № 6-39цс13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31701326>

119. Постанова Житомирського окружного адміністративного суду від 25.05.2016 р. у справі №806/5406/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.zt.court.gov.ua>

120. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 30.03.2016 р. у справі №826/24933/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.ki.court.gov.ua/>

121. Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку: Постанова Правління НБУ від 07.06.1993 р. № 150 (втратила чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1050500-93>

122. Правові основи підприємницької діяльності / Під ред. Шакуна В. І., Мельника П. В., Поповича В. М. – К. : Правові джерела, 1997. – 780 с.

123. Практика ВСУ. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>
124. Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА (UNIDROIT): Міжнародний документ від 01.01.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_920
125. Про автоматизацію технологічних процесів пунктів обміну валюти: Постанова Правління НБУ від 15.09.1995 р. № 226 в ред від. 30.12.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0226500-95>
126. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
127. Про валютне регулювання: Закон Республіки Казахстан від 13 червня 2005 р. № 54-1 Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30013858
128. Про введення обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті на користь резидентів: Постанова Правління НБУ від 04.09.1998 р. № 349 (втратила чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0575500-98>
129. Про визнання права власності на майно: Постанова ВСУ від 21.01.2003 р. // Рішення Верховного Суду України. – 2004. – № 1.
130. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 5. – Ст. 28.
131. Про відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за несвоєчасне внесення плати за спожиті комунальні послуги та утримання прибудинкових територій: Закон України від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 240.
132. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків: Закон України від 15.02.2011 р. № 3024-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 36. – Ст. 362.

133. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 30.05.2014 р. № 328: Постанова правління НБУ від 28.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0449500-14>
134. Про внесення змін і доповнень до деяких постанов пленуму Вищого господарського суду України: постанова пленуму Вищого господарського суду України від 10.07.2014 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-14>
135. Про врегулювання діяльності фінансових установ та проведення валютних операцій: Постанова Правління НБУ від 30.05.2014 р. № 328 (втратила чинність) // Баланс. – 2014. – № 45-46. – С. 18.
136. Про врегулювання питань іноземного інвестування в Україну: Постанова Правління НБУ від 10.08.2005 р. № 280// Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – С. 115. – Ст. 2132.
137. Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України: Постанова Правління НБУ від 13.12.2016 р. № 410 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0410500-16>
138. Про встановлення особливостей розрахунків за правочинами щодо цінних паперів та затвердження Положення про депозитарну та клірингову діяльність Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 25.09.2013 р. // Урядовий кур'єр від 12.10.2013. – № 187.
139. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 13. – Ст. 112.
140. Про Державну фіскальну службу України: Постанова КМУ від 21.05.2014 р. № 236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>
141. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди: роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 01.03.1994 р., в редакції Рекомендацій президії Вищого господарського суду

України від 29.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va239600-07>

142. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням валютного законодавства: оглядовий лист Вищого господарського суду України від 27.11.2011 р. // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 1. – С. 146.

143. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: оглядовий лист Вищого господарського суду України від 29.04.2013 р. // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 3. – С. 84.

144. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань: постанова Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. // Вісник господарського судочинства. – 2014. – № 1. – С. 22.

145. Про деякі питання практики застосування Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»: рекомендації Вищого господарського суду України від 17.12.2004 р. // Бухгалтер. – 2005. – № 42.

146. Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового банку: Указ Президента України від 19.12.2005 р. // Урядовий кур'єр від 24.01.2006. – № 13.

147. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 40. – Ст. 2756.

148. Про затвердження деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 08.09.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 84. – С. 141. – Ст. 3092.

149. Про затвердження Інструкції про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон: Постанова Правління НБУ від 16.03.1999 р. № 122// Офіційний вісник України. – 1999. – № 17. – С. 147.

150. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: Постанова Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492 в ред. від 23.11.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>
151. Про затвердження Інструкції про порядок здійснення контролю за експортними, імпорнтними операціями: Постанова Правління НБУ від 24.03.1999 р. в ред. від 23.06.2015 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 22. – С. 131.
152. Про затвердження Класифікатора іноземних валют: Постанова Правління НБУ від 04.02.1998 р. № 34 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 7. – С. 120.
153. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 10.08.2005 р. № 281 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – С. 122. – Ст. 2133.
154. Про затвердження Переліку документів, що утворюються в діяльності Національного банку України та банків України із зазначенням строків зберігання: Постанова Правління НБУ від 08.12.2004 р. № 601 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – Том 1. – С. 426. – Ст. 3457.
155. Про затвердження плану заходів на 2016 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Постанова КМУ та НБУ від 11.02.2016 р. № 103 // Урядовий кур'єр від 30.03.2016. – № 60.
156. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів»: Наказ Міністерства фінансів України від 10.08.2000 р. № 193 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 34. – С. 212. – Ст. 1474.
157. Про затвердження Положення про валютний контроль: Постанова Правління Національного банку України від 08.02.2000 р. № 49 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – С. 41.

158. Про затвердження Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях: Постанова Правління НБУ від 23.03.1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 15. – С. 26. – Ст. 571.
159. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: Постанова Правління НБУ від 17.08.2012 р. № 346 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 72. – С. 21. – Ст. 2906.
160. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління НБУ від 26.06.2015 р. № 417 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15>
161. Про затвердження Положення про здійснення операцій з банківськими металами та про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 06.08.2003 р. № 325 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 36. – С. 65. – Ст. 1955.
162. Про затвердження Положення про здійснення уповноваженими банками контролю за проведенням резидентами та нерезидентами, до яких застосовані спеціальні санкції згідно зі статтею 37 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», валютних операцій через ці банки: Постанова Правління НБУ від 21.04.2003 р. № 198 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 25. – С. 285.
163. Про затвердження Положення про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення резидентами майнових інвестицій за межами України і Положення про порядок контролю та звітності щодо використання майнових цінностей, які інвестуються за межами України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.02.1996 р. № 229 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-96-%D0%BF>
164. Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за

межами України: Постанова Правління НБУ від 14.10.2004 р. № 485 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – С. 73. – Ст. 297.

165. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями: Постанова Правління НБУ від 25.01.2012 р. № 23// Офіційний вісник України. – 2012. – № 16. – С. 192. – Ст. 595.

166. Про затвердження Порядку використання гуманітарної допомоги у вигляді коштів в іноземній валюті з рахунків в іноземній валюті отримувачів гуманітарної допомоги: Постанова КМУ від 22.03.2000 р. № 542 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/542-2000-%D0%BF>

167. Про затвердження Порядку відкриття та використання коштів за поточними рахунками міжнародних фінансових організацій, що відкриваються в уповноважених банках: Постанова Правління НБУ від 19.05.2014 р. № 286 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 48. – С. 24. – Ст. 1276.

168. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування небюджетних рахунків клієнтів: Наказ Міністерства фінансів України від 21.07.2014 р. № 770 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 65. – С. 164. – Ст. 1816.

169. Про затвердження Порядку подання повідомлень про відкриття/закриття рахунків платників податків у банках та інших фінансових установах до контролюючих органів: Наказ Міністерства фінансів України від 18.08.2015 р. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 74. – С. 213. – Ст. 2471.

170. Про затвердження Порядку резервування коштів за сформованими резервами за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає документально підтверджених очікуваних надходжень валютної

виручки: Постанова Правління НБУ від 11.03.2013 р. № 82 (втратила чинність) // Офіційний вісник України. – 2013. – № 27. – С. 65. – Ст. 928.

171. Про затвердження Правил використання готівкової іноземної валюти на території України та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 30.05.2007 р. № 200 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 46. – С. 81. – Ст. 1894.

172. Про затвердження Правил здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні та внесення змін до деяких нормативно-правових актів: Постанова Правління НБУ від 29.12.2007 р. № 496 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 9. – С. 18. – Ст. 223.

173. Про затвердження Правил Національної системи масових електронних платежів: Постанова Правління НБУ від 10.12.2004 р. № 620 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 2. – С. 82. – Ст. 93.

174. Про затвердження Правил про порядок відкриття розрахункових, поточних та бюджетних рахунків в установах банків: Постанова Правління НБУ від 31.12.1993 р. № 117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0117500-93

175. Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України: Указ Президента України від 04.10.1994 р. № 566/94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/566/94>

176. Про здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів: Постанова Правління НБУ від 05.11.2014 р. № 705 // Баланс. – 2014. – № 101-102. – С. 8.

177. Про зміни і доповнення до порядку надання ліцензій НБУ: Лист НБУ від 28.05.1993 р. (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_965500-93

178. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон УРСР від 14.04.1991 р. № 959-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

179. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

180. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 5.04. 2001 р. № 2374-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 24. – Ст. 128.

181. Про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України: Постанова Правління НБУ від 27.05.2008 р. № 148 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 43. – С. 124. – Ст. 1430.

182. Про переоформлення банківських ліцензій та письмових дозволів НБУ на здійснення окремих операцій: Лист НБУ від 27.07.2011 р. № 41-208/3676-8851 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v8851500-11>

183. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III // Голос України від 16.05.2001. – № 84.

184. Про Положення про Міністерство інфраструктури України: Указ Президента України від 12.05.2011 р. № 581/2011 // Урядовий кур'єр від 25.05.2011. – № 93.

185. Про порядок декларування валютних цінностей та іншого майна, яке перебуває за межами України: Інструкція НБУ від 02.11.1993 р. № 19013/2159 (втратила чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2159500-93>

186. Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

187. Про порядок надання ліцензій Національного банку України: Лист НБУ від 27.07.1992 р. №19040/584 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11>

188. Про порядок надходження коштів в іноземній валюті на поточні рахунки фізичних осіб в межах України: Постанова Правління НБУ від 16.09.2013 р. № 365 // Урядовий кур'єр від 21.09.2013. – № 172.

189. Про порядок переказу за кордон доходів, прибутків та інших коштів, одержаних іноземними інвесторами: Лист НБУ від 06.07.1992 р. № 19040-527 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-527500-92>
190. Про практику застосування ВГСУ у розгляді справ окремих норм матеріального права: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 21.11.2011 р. № 01-06/1624/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kiev.rada.ua
191. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>
192. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
193. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 р. № 2171-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 350.
194. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності: Закон України від 23.12.1998 р. № 351-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5-6. – Ст. 44.
195. Про реформу грошової системи України: Постанова КМУ і НБУ від 08.11.1992 р. // Урядовий кур'єр від 13.11.1992. – № 52.
196. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
197. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564.
198. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

199. Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), які передбачають розрахунки в іноземній валюті: Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21.06.1995 р. № 444 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/444-95-%D0%BF>
200. Про удосконалення порядку формування цін: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1998 р. № 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1998-98-%D0%BF>
201. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
202. Пруський О. Валютні операції: інтерпретація сутності, класифікація та тенденції розвитку / О. Пруський // Світ фінансів. – 2007. – № 4(13). – С. 22–28.
203. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. В. Райзберг, Л. И. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 240 с.
204. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 532 с.
205. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 19.11.2013 р. у справі № 22-ц796/15273/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35393017>
206. Рішення Оболонського районного суду м. Києва від 16.10.2013 р. у справі № 756/10987/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34255025>
207. Роз'яснення щодо порядку відкриття рахунків фізичним особам, які провадять незалежну професійну діяльність: Лист НБУ від 22 лютого 2011 р. // Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації. – 2011. – № 11. – С. 38.
208. Роз'яснення щодо практичного застосування окремих вимог нормативно-правового акта Національного банку України: Роз'яснення НБУ

від 03.04.2008 р. № 29-209/9857 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v9857500-14>

209. Романюк Я. М. Цивільно-правові договори, у яких зобов'язання виражені в іноземній валюті, та проблеми, пов'язані з їх виконанням / Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 8(132). – С. 31–37.

210. Руденко Л. В. Організація міжнародних кредитно-розрахункових операцій в банках: посібник / Л. В. Руденко. – К.: Видавничий дім «Академія», 2002. – 376 с.

211. Рыбин В. И. Кредит и расчет в условиях реформы / В. И. Рыбин. – М.: Финансы, 1970. – 320 с.

212. Савлук М. І. Вступ до банківської справи: навч. посіб. / М. І. Савлук [та ін.]. – К.: «Лібра», 1998. – 344 с.

213. Саниахметова Н. А. Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты: монограф. / Н. А. Саниахметова. – О.: Одесская государственная юридическая академия, 1998. – 232 с.

214. Саниахметова Н. О. Господарське право України: навчальний посібник / За заг. ред. проф. Н. О. Саниахметової. – Х.: «Одіссей», 2005. – 608 с.

215. Сапожников Н. В. Валютные операции коммерческих банков. Правовое регулирование / Н. В. Сапожников. – М.: Юристъ, 1999. – 254 с.

216. Саттарова Н. А. Некоторые вопросы валютного контроля / Н. А. Саттарова // Вопросы гуманитарных наук. – 2005. – № 6. – С. 286–287.

217. Северин О. Наріжні камені валютного регулювання і контролю (термінологія) / О. Северин // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 70–73.

218. Симионов Ю. Ф. Валютные отношения: учеб. пособ. для вузов / Ю. Ф. Симионов, Б. Н. Носко. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 320 с.

219. Смирнов О. С. Проблеми законодавчого визначення поняття «валютна операція» / О. С. Смирнов // Проблеми і перспективи розвитку банківської

- системи України : зб. тез доп. XIV Всеукр. наук.-практ.конф. (27–28 жовтня 2011 р.) / ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2011. – Т. 1. – С. 124–126.
220. Смирнов О. До питання визначення поняття та ознак валютних операцій / О. Смирнов, С. Петров // Юридична Україна. – 2011. – № 12. – С. 47–52.
221. Степашин С. В. Государственный финансовый контроль : учебник для вузов / Степашин С. В., Столяров Н. С., Шохин С. О., Жуков В. А. – СПб. : Питер, 2004. – 556 с.
222. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления (проблемы надведомственного контроля) / М. С. Студеникина. – М. : Юрид. л-ра, 1974. – 159 с.
223. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних правовідносин. Узагальнення // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 11. – С. 31–32.
224. Судова практика щодо вирішення питання про речові докази, передачу в дохід держави грошей, валюти, цінностей, іншого нажитого злочинним шляхом майна або такого, що було об'єктом злочинних дій: узагальнення судової практики від 17.03.2010 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 22–27.
225. Сулейманова С. Р. Валютне регулювання в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / С. Р. Сулейманова // Право і суспільство. – 2015. – № 5. – Ч. 2. – С. 102–108.
226. Сулейманова С. Р. Валютні рахунки: поняття, ознаки, види / С. Р. Сулейманова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 16. – С. 33–38.
227. Сулейманова С. Р. Валютообіг: поняття, ознаки й правова природа / С. Р. Сулейманова // Пріоритетні напрями модернізації системи права України : Матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Кривий Ріг, 13–14 листопада 2015 р. – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2015. – С. 58–62.

228. Сулейманова С. Р. Ліцензування валютних операцій в Україні / С. Р. Сулейманова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 3. – С. 132-135.
229. Сулейманова С. Р. Щодо валюти як об'єкту валютних операцій / С. Р. Сулейманова // Другі Таврійські юридичні наукові читання: Матер. міжнар. наук.-практ. конф, м. Сімферополь, 7–8 листопада 2014 р. – Сімферополь : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2014. – С. 77–80.
230. Сулейманова С. Р. Щодо валютних обмежень у сфері господарювання. / С. Р. Сулейманова // Підвищення стійкості економіки в умовах геоекономічної нестабільності : Матер. міжнар. наук.-практ. конф, м. Київ, 5 листопада 2015 р. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – С. 31–33.
231. Сулейманова С. Р. Щодо валютної політики як складової господарювання за Господарським кодексом України / С. Р. Сулейманова // 10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації : зб. доп. наук.-практ. конф. – Одеса, 2014. – С. 313–316.
232. Сулейманова С. Р. Щодо господарського характеру валютних відносин / С. Р. Сулейманова // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : Матер. всеукр. наук.-практ. конф, м. Херсон, 12–13 грудня 2014 р. – У 2-х ч. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Частина 1. – С. 151–154.
233. Сулейманова С. Р. Щодо класифікації валютних обмежень / С. Р. Сулейманова // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : Матер. міжнар. наук.-практ. конф, м. Ужгород, 19–20 лютого 2016 р. – Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2016. – С. 125–129.
234. Сулейманова С. Р. Щодо ліцензування валютних операцій в Україні / С. Р. Сулейманова // Цінність права як найефективнішого регулятора

суспільних відносин : Матер. міжнар. наук.-практ. конф, м. Донецьк, 7–8 листопада 2014 р. – Д. : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. – С. 47–50.

235. Сулейманова С. Р. Щодо ознак та класифікації валютних рахунків в Україні / С. Р. Сулейманова // Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХІ ст. : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф, м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р. / За заг. ред. Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – С. 82–84.

236. Сухий Р. Аналіз застосування «Правила здійснення за межі України та в Україні переказів фізичних осіб за поточними валютними неторговельними операціями та їх виплати в Україні» / Р. Сухий // Вісник НБУ. – Жовтень 2008. – С. 29–31.

237. Сухий Р. М. Правове регулювання поточних неторговельних валютних операцій / Р. М. Сухий // Наше право. – 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 118–123.

238. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. – М. : Дело, 2000. – 232 с.

239. Теньков С. О. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України: від 16 січня 2003 р. / С.О. Теньков. – К. : А.С.К., 2007. – 720 с.

240. Тимчасове положення про порядок створення, реєстрації комерційних банків і здійснення нагляду за їх діяльністю: Положення НБУ від 17 липня 1992 р. (втратило чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0016500-92>

241. Товмасян Р. Э. К вопросу о праве денежного обращения как подотрасли финансового права / Р. Э. Товмасян // Финансовое право. – 2009. – № 2. – С. 14–16.

242. Тополь Ю. О. Валютне регулювання в Україні / Ю. О. Тополь // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2(22). – С. 273–281.

243. Угода між Банком Литви та Національним банком України про організацію розрахунків: Угода. Міжнародний документ. НБУ від

- 01.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/440_006
244. Угода між Банком Республіки Вірменія та Національним банком України про організацію розрахунків: Угода. Міжнародний документ. НБУ від 08.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/051_007
245. Угода між Міністерством фінансів України і Міністерством фінансів Республіки Вірменія про неторгові платежі: Угода від 24.03.1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 20. – Ст. 1123.
246. Угода між Міністерством фінансів України та Міністерством фінансів Республіки Узбекистан про перелік та умови здійснення неторгових платежів між Україною і Республікою Узбекистан: Угода від 20.02.1993 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 18. – Ст. 977.
247. Угода між Національним банком Молдови та Національним банком України про організацію розрахунків: Угода. Міжнародний документ. НБУ від 27.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/498_135
248. Угода між Національним державним банком Республіки Казахстан та Національним банком України про організацію розрахунків: Угода. Міжнародний документ. НБУ від 08.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/398_011
249. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Казахстан про неторгові платежі: Угода від 20.01.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 47. – Ст. 3163.
250. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів: Правила Міжнародної торгівельної палати від 01.01.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/988_003
251. Устименко В. Загальні та спеціальні ознаки публічної власності як предмет наукових досліджень / В. Устименко, Р. Джабраїлов // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4(71). – С. 185–199.

252. Ухвала Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 24.10.2012 р. у справі № 22-ц/0190/5444/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27240234>
253. Фишер С. Экономика / Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. ; пер. с англ. – М. : Дело ЛТД, 1997. – 829 с.
254. Фінансова термінологія: еквайринг – що це? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-article.com/>
255. Фінансове право України : навч. посіб. / Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.
256. Фінансове право: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів / За заг. ред. д.ю.н., проф. Л. К. Воронової. – К. : Вентурі, 1998. – 384 с.
257. Хаменушко И. В. Валютный контроль в Российской Федерации / И. В. Хаменушко. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2001. – 480 с.
258. Хозяйственное право : учебник / Под ред. Мамутова В. К. – К. : Юринком Интер, 2002. – 897 с.
259. Хозяйственный кодекс Украины : науч.-практ. комментарий / Под ред. А. Г. Бобковой. – Х. : Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. – 1296 с.
260. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. – Вид. 5-е, перероб. та доп. / За заг. ред. Е. О. Харитонов, Н. Ю. Голубєвої. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – 1208 с.
261. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV в ред. від 02.11.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
262. Черекаев А. В. Проблемы применения юридической терминологии в Законе РФ «О валютном регулировании и валютном контроле» / А. В. Черекаев // Журнал российского права. – 2004. – № 2. – С. 128–134.
263. Черномор В. О. Сучасний стан та перспективи розвитку платіжних систем в сфері електронної комерції / В. О. Черномор // Фінансовий простір. – 2015. – № 1(17). – С. 283–289.
264. Шевчик О. С. Регулювання валютного контролю в Україні: фінансово-

правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. С. Шевчик. – Харків, 2010. – 20 с.

265. Шекшуєв О. А. Конспект лекцій з дисципліни «Основи зовнішньоекономічної діяльності» (для студентів 4 курсу денної та 5 курсу заочної форм навчання напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент») / О. А. Шекшуєв; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 88 с.

266. Шемет Т. С. Теорія і практика валютного курсу : навч. посіб. / За ред. О. І. Рогача. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.

267. Шпомер А. Господарська відповідальність як метод державного регулювання економіки / А. Шпомер // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 7–8.

268. Щербина В. С. Господарське право України : навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 384 с.

269. Щодо векселів в іноземній валюті: лист НБУ від 09.03.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_182

270. Щодо імплементації статті 67 Договору: Директива Ради (88/361/ЄЕС) від 24.06.1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_182

271. Щодо операцій з борговими цінними паперами, номінованими в іноземній валюті: Лист НБУ від 15.09.2014 р. // Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації. – 2014. – № 42. – С. 38.

272. Щодо функціонування режимів рахунків в іноземній валюті резидентів і нерезидентів України: Постанова Правління НБУ від 25.07.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/v1151500-96>

273. Щокіна О. О. Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне

- право; міжнародне приватне право» / О. О. Щокіна. – Х., 2006. – 23 с.
274. Экономическая безопасность хозяйственных систем : учебник под общ. ред. проф. Колосова А. В. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.
275. Эриашвили Н. Д. Финансовое право: учеб. для студ. вузов / Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2000. – 605 с.
276. Ющенко В. А. Валютне регулювання: навч. посіб. для студ. екон. ф-тів вищ. навч. закл. / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко; Нац. банк України. – К. : Знання, 1999 – 359 с.
277. Articles of Agreement of the International Monetary Fund [Електронний ресурс] // Сайт Міжнародного валютного фонду. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs>
278. Code of liberalization of current invisible operations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd>
279. Council Directive 38/361/EEC of 24 June 1988 for the implementation of Article 67 of the Treaty [Електронний ресурс] // Сайт Європейської Комісії. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu>
280. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation – the FATF Recommendations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatf-gafi.org/topics/fatfrecommendations>.
281. OECD Codes of Liberalization of Capital Movements and Current Invisible Operations USER'S GUIDE 2007 [Електронний ресурс] // Сайт ОЕСР. – Режим доступу: www.oecd.org/daf/investment/instruments.